

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ISSN 2394-8507

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਵੈਸਾਖ-ਜੇਠ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੮

ਮਈ 2016

ਜਿਲਦ ੬੦

ਅੰਕ ੨

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ

ਚੰਦਾ

(ਦੇਸ਼)

ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ

` ੫

ਸਾਲਾਨਾ

` ੫੦

ਪੰਜ ਸਾਲ

` ੨੫੦

ਲਾਈਫ

` ੫੦੦

(ਵਿਦੇਸ਼)

ਸਾਲਾਨਾ

` ੧੨੫੦

ਪੰਜ ਸਾਲ

` ੫੦੦੦

ਲਾਈਫ

` ੧੦੦੦੦

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

Approved for School libraries by the Director of Public Instructions Punjab
Vide Circular No. 4580-2/25-58-B-49154 Dated Oct. 1958

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ	੫
ਸੰਪਾਦਕੀ	੬
ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ : ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ	੮
... ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ	੧੧
ਭਲੇ ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਣ ਤੇਰੇ	੧੬
ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਕਾਲ	੨੧
ਉਡ ਉਡ ਕੂੰਜੇ ਮੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਆਵੇ	੨੬
... ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ	੩੦
... ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ	੩੩
ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ: ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ	੩੮
ਸਾਕਾ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ	੪੭
ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ	੬੨
ਕਿਰਤ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰਿਪੇਖ	੬੫
ਜੀਵਨਾ ਸਫਲ ਜੀਵਨ	੭੦
ਅਹਿਸਾਨ ਦਾ ਬੋਝ	੮੦
... ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਮੁਖ ਲਛਣ/ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ	੮੨
ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-- ੬੨	੮੯
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਬਰੂ	੯੨
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ	੯੫
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ	੯੭

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਹਰਿ ਜੇਠਿ ਜੁੜਦਾ ਲੋੜੀਐ ਜਿਸੁ ਅਗੈ ਸਭਿ ਨਿਵੰਨਿ॥

ਹਰਿ ਸਜਣ ਦਾਵਣਿ ਲਗਿਆ ਕਿਸੈ ਨ ਦੇਈ ਬੰਨਿ॥

ਮਾਣਕ ਮੋਤੀ ਨਾਮੁ ਪ੍ਰਭ ਉਨ ਲਗੈ ਨਾਹੀ ਸੰਨਿ॥

ਰੰਗ ਸਭੇ ਨਾਰਾਇਣੈ ਜੇਤੇ ਮਨਿ ਭਾਵੰਨਿ॥

ਜੋ ਹਰਿ ਲੋੜੇ ਸੋ ਕਰੇ ਸੋਈ ਜੀਅ ਕਰੰਨਿ॥

ਜੋ ਪ੍ਰਭਿ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ ਸੋਈ ਕਹੀਅਹਿ ਧੰਨਿ॥

ਆਪਣ ਲੀਆ ਜੇ ਮਿਲੈ ਵਿਛੁੜਿ ਕਿਉ ਰੋਵੰਨਿ॥

ਸਾਧੂ ਸੰਗੁ ਪਰਾਪਤੇ ਨਾਨਕ ਰੰਗ ਮਾਣੰਨਿ॥

ਹਰਿ ਜੇਨੁ ਰੰਗੀਲਾ ਤਿਸੁ ਧਣੀ ਜਿਸ ਕੈ ਭਾਗੁ ਮਥੰਨਿ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ “ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ” ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਅੰਦਰ ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮੌਸਮ ਤੇ ਖਾਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਵਰਣਨ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਦਿਆਂ, ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਤੇ ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦਿਆਂ ਦੁਰਲੱਭ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਮਾਰਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਹਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀ ਮਾਨਤਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜੀਵ ਉਸ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦੇ ਹਨ, ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸਲ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ ਲਈਏ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਰਨ ਪਏ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੁਆਰਾ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਜਮਾਂ ਦੀ ਫਾਹੀ ਜਾਂ ਤ੍ਰਾਸ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਅਜਿਹਾ ਕੀਮਤੀ ਮੋਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾ ਕੇ ਖੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਨਾਮ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਰੰਗ ਹਨ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਾਲਾ ਹਰ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਰੂਪ 'ਚ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੱਤਸਾਰ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਜੀਵਾਂ ਤੋਂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੀਵ ਉਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਸੁਭਾਗੋ-ਜਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ, ਧੰਨਤਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਆਖੇ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਣਾ ਉਸ ਮਾਲਕ ਦੀ ਕਿਰਪਾ-ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਯਤਨ ਫਲਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਵਿਛੜਨਗੇ ਤੇ ਕਿਉਂ ਰੋਣਗੇ? ਸਾਧੂ ਭਾਵ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਾਥ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਦ ਹੀ ਰੂਹਾਨੀ ਜੀਵਨ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸਲ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਭਾਗ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ, ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਜੇਠ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਉਸ ਲਈ ਦੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਰੰਗੀਲਾ ਤੇ ਅਨੰਦਦਾਇਕ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕੀ... ✍

ਆਓ! ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀਆਂ

ਨਵੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਸਿਰਜੀਏ

ਜੂਨ ੨੦੧੬ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਅਤੇ ਜਨਵਰੀ ੨੦੧੭ ਵਿਚ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ੩੫੦ ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ, ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਭਾਗਾ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕੌਮ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਆਪਣੇ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਮਨਾ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਲ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਅਤੇ ਅਸਰ-ਰਸੂਖ ਕਾਰਨ ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਅਤੇ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਆਦਿ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਸਿਰਜਣਾ ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਜਾਣਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਰੈਂਪਟਨ ਵਿਖੇ ਖਾਲਸਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਇਆ ਜਾਣਾ, ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਏਅਰ ਲਾਇਨ ਦੇ ਉਡਾਨ ਭਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਕਰੂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਮੁਸਾਫਿਰਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾ ਦਿਵਸ (ਵੈਸਾਖੀ) ਦੀ ਵਧਾਈ ਦੇਣਾ ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਬੜੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਘਰ-ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਣੇ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ-ਸਰਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਣਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਉਣ ਸਦਕਾ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਨਿਹਰੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਵਾਇਤੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਰਬਪੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਧੇ-ਫੁਲੇ, ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵਰਗੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕ ਹੱਲ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਨੌਜੁਆਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦੀ ਰੀਤ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਲਾਸਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਵਿਚ ਨੌਜੁਆਨ ਵਰਗ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ। ਸਕੂਲਾਂ-ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੈਕਚਰਾਂ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ ਜਾਵੇ। ਪਿੰਡਾਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਜਾਵੇ, ਸੈਮੀਨਰ, ਕੈਂਪ ਆਦਿ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਟੀ. ਵੀ., ਰੇਡੀਓ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੋਵੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਹਰ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਕਰੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਸ਼ੇ, ਪਤਿਤਪੁਣਾ, ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਅਤੇ ਦਹੇਜ਼ ਆਦਿ ਅਲਾਮਤਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤਤਪਰ ਰਹਾਂਗੇ। ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਰਹੇ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਪਰਵਾਰਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕਿ ਬੱਚੇ ਪਤਿਤਪੁਣਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬਾਣੀ ਤੇ ਬਾਣੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਸਕਣ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਿਚ ਮਾਤਾਵਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਪਤਿਤਪੁਣੇ ਅਤੇ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਜਿਹੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲਹਿਰ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ। ਅਸੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕਾਂ, ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦਿਹਾੜੇ ਮਨਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਸੁਝਾਅ ਸਾਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਣ ਤਾਂ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ।

ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ : ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ

—ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ*

ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ ਅਤੇ ਮੋਕਸ਼। ਮੋਕਸ਼ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਮੁਕਤੀ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਬਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਚਾਰਿ ਪਦਾਰਥ ਜੇ ਕੋ ਮਾਗੈ॥ ਸਾਧ ਜਨਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਗੈ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬੬)

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਹੀ ਉੱਚਤਮ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰ ਕਮਾਉਣੀ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖਸਮ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਜੁਝਦੇ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਦੀ ਖਾਤਰ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਗੁਰੂ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੁਝਾਰੂਆਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਾਕੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰੂ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਰਤੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮੋਈ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਘਾਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਢਾਬ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਸੀ। ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਾਲੀ ਇਹ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸਮੋਈ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਸਤਾਨ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ।

ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਿੱਖ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਮੁਕਤੇ ਹਨ, ਜੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦਿਆਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰ ਗਏ। ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ ਉਹ ਸਿੰਘ ਸਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵੇਲੇ ਹੋਸਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਆਏ ਸਨ ਕਿ ‘ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ।’

ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ

*ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ, ਲਾਹੌਰ, ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਟਿੱਡੀ ਦਲਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਦਾ ਅਜੀਬ ਢੰਗ ਵਰਤਿਆ ਇਹ ਢੰਗ ਸੀ ਸਖ਼ਤ ਤੇ ਲੰਮੇਰਾ ਘੇਰਾ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਰਾਸ਼ਨ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਭੁੱਖੇ ਸਿੱਖ ਲੜਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਘੇਰਾ ਸਖ਼ਤ ਤੇ ਲੰਮਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਨਾਜ ਪਾਣੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਲਈ ਵੀ ਭਾਰੀ ਕਿੱਲਤ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਢੰਡੇਰਾ ਪਿੱਟਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਜਾਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਨਾ ਡੋਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਚ-ਪ੍ਰਧਾਨੀ ਸਿਧਾਂਤ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਮੁਤਾਬਕ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖੇ ਤੇ ਉਡੀਕ ਕਰੋ ਦੀ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡਣ ਲੱਗੇ। ਅਖੀਰ ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਨਹੀਂ ਲੜ ਸਕਦੇ ਤੇ ਵਾਪਸ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿਉ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ।' ਘਬਰਾਏ ਤੇ ਡੋਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਈਏ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਬੂਹੇ ਨਾ ਟੱਪਣ ਦਿੱਤੇ। ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਫਿਟਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਵਾਪਸ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਤੁਰੀ। ਓਧਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਤੁਰੇ ਆਉਣ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਦਾਵਈਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭਿਣਕ ਪੈ ਗਈ। ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਵੈਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੋਕਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਯੁੱਧ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਂਦਿਆਂ ਕੱਪੜੇ ਤੇ ਚਾਦਰਾਂ ਆਦਿ ਬਿਰਛਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦੂਰੋਂ ਇਉਂ ਜਾਪਣ ਲੱਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਫੌਜ ਉੱਥੇ ਤੰਬੂ ਤਾਣ ਕੇ ਡੇਰੇ ਲਾਈ ਬੈਠੀ ਹੋਵੇ। ਆਪ ਉਹ ਐਸੇ ਟਿਕਾਣੇ ਮੱਲ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਜਿੱਥੋਂ ਆ ਰਹੀ ਫੌਜ ਉੱਤੇ ਪੂਰੇ ਜਾਹੇ-ਜਲਾਲ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਵਹੀਰ ਆਈ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਲੇ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਕੁਝ ਤਿੱਤਰ ਬਿੱਤਰ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਇਹ ਚਾਲੀ ਦੇ ਚਾਲੀ ਬੇਦਾਵਈਏ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਤਾ

ਭਾਗੋ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਉਚੇਰੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਤੀਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਯੁੱਧ ਸਮਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦੇਣ ਲੱਗੇ। ਇਕ-ਇਕ ਦਾ ਸਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲਿਆ ਤੇ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਦਿਆਂ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿੱਤੇ, ‘ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰੀ, ਇਹ ਮੇਰਾ...’ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਅਜੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲਿਆ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜਲ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਤਾ ਸੁਰਤ ਆਈ। ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਸਤਕ ’ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਪੁਕਾਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਤ ਮੋਹਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ‘ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕੁਝ ਮੰਗ ਲਵੋ। ਅੱਜ ਜੇ ਮੰਗੋਗੇ ਮਿਲੇਗਾ’ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਅੱਗੋਂ ਡਬ-ਡਬਾਉਂਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅਤਿ ਮਾਸੂਮ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ, ‘ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੇ ਤੁੱਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮਿਹਰ ਕਰੋ, ਸਾਡਾ ਲਿਖਿਆ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਦਿਓ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ‘ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਮੰਗ ਲਓ, ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ, ‘ਦਾਤਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਬਸ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢ ਦਿਓ।’ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਸਾਈਂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਮਰਕੱਸੇ ਵਿਚ ਸਾਂਭਿਆ ਬੇਦਾਵਾ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮ ਲਏ ਤੇ ਫਿਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ‘ਮੁਕਤਿਆਂ’ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅੰਦਰ ਇਹ ਬੇਦਾਵੀਏ ਸਿੱਖ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਦਾਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਸ਼ਰਨੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਕੰਠ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢੀ ਗਈ। ਇਹ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅੰਦਰ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਇਹ ਦਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ

—ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਵੱਈਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ੧੨੩ ਛੰਦ ਰਚੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੰਨਾ ੧੩੮੯ ਤੋਂ ੧੪੦੯ ਤਕ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹ ਸਵੱਈਏ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਕੀ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੱਟ ਕੌਣ ਸਨ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਗੋਚਰੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ‘ਭੱਟ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਉਸਤਤ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਕਵੀ।^੧ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਗੀਤ, ਜੱਸ ਗਾਉਣ ਜਾਂ ਉਸਤਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੱਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭੱਟ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਗੋਤ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ ਜੋ ਸਰਸਵਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਵੱਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਨਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੋਏ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਰਨਾਲ ਕੋਲ ਵਗਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਰਲੇ—(ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ) ਪਾਸੇ ਵੱਸਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸ਼ਾਰਸਤ ਅਤੇ ਪਰਲੇ (ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ) ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਗੋਤ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ।^੨ ਇਹ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਰਨਾਲ) ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।^੩ ਇਹ ਭੱਟ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਯੂ.ਪੀ., ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਆਦਿ ਥਾਂਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਵੱਸ ਗਏ। ਅੱਜ ਵੀ ਸਭ ਭੱਟਾਂ ਕੋਲ ਵਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉਹ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਜਜਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਤੇ ਉਸਤਤੀ ਆਦਿ ਲਿਖਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਿਹੜੇ ਭੱਟ ਬਾਣੀਕਾਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ੧੧ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਭਿਖਾ ਤੇ ਟੋਡਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।^੪ ਇਹ ਭਗੀਰਥ ਭੱਟ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ ਅਤੇ ਰਈਆ ਭੱਟ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ।^੫ ਰਈਏ ਭੱਟ ਦੇ ਭਿਖਾ, ਸੇਖਾ, ਤੋਖਾ, ਗੋਖਾ, ਚੋਖਾ ਅਤੇ ਟੋਡਾ ਛੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ।^੬ ਬਾਣੀਕਾਰ ਭੱਟ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਛੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਿਖਾ ਭੱਟ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆਇਆ।^੭ ਬਾਣੀਕਾਰ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਪਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੭ ਹੈ।^੮ ਇਹ ਨਾਂ ਹਨ—ਭਿਖਾ, ਕਲਸਹਾਰ, ਕਲ੍ਹ, ਜਲ੍ਹਣ, ਨਲ੍ਹ, ਟਲ, ਸਲ, ਜਲ, ਬਲ, ਮਥਰਾ, ਹਰਿਬੰਸ, ਜਾਲਪ, ਕੀਰਤ, ਗੋਇੰਦ, ਦਾਸ, ਸਦਰੰਗ, ਭਲ। ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛੰਦ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੧ ਸਿੱਧ ਕੀਤੀ ਹੈ।^੯ ਇਨ੍ਹਾਂ ੧੧ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ—ਕਲ ਸਹਾਰ, ਜਾਲਪ, ਕੀਰਤ, ਸਲ੍ਹ, ਭਲ੍ਹ, ਨਲ੍ਹ, ਭਿਖਾ ਗਯੰਦ,

*ਐਡੀ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਬਲੁ, ਮਥੁਰਾ, ਹਰਿਬੰਸ ਹਨ। ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਉਪਮਾ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਗੁਰੂ ਇਕ ਜੋਤ ਹਨ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਸਵੱਈਏ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਟੋਹ ਵੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਆਂ 'ਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤ ਦਾ ਅੱਗੋਂ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੋ ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਪੂਰਬਲੇ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਇਹ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਹੋਈ:

ਸਤਜੁਗਿ ਤੈ ਮਾਣਿਓ ਛਲਿਓ ਬਲਿ ਬਾਵਨ ਭਾਇਓ॥

ਤ੍ਰੇਤੈ ਤੈ ਮਾਣਿਓ ਰਾਮੁ ਰਘੁਵੰਸੁ ਕਹਾਇਓ॥

ਦੁਆਪੁਰਿ ਕ੍ਰਿਸਨ ਮੁਰਾਰਿ ਕੰਸੁ ਕਿਰਤਾਰਥੁ ਕੀਓ॥

ਉਗ੍ਰਸੈਣ ਕਉ ਰਾਜੁ ਅਭੈ ਭਗਤਹ ਜਨ ਦੀਓ॥

ਕਲਿਜੁਗਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦੁ ਅਮਰੁ ਕਹਾਇਓ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਜੁ ਅਬਿਚਲੁ ਅਟਲੁ ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ ਫੁਰਮਾਇਓ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੦)

ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:

ਪਰਤਖਿ ਦੇਹ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਸੁਆਮੀ ਆਦਿ ਰੂਪਿ ਪੋਖਣ ਭਰਣੰ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੧)

-ਖੇਲੁ ਗੂੜ੍ਹਉ ਕੀਅਉ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸੰਤੋਖਿ ਸਮਾਚਰਿਓ

ਬਿਮਲ ਬੁਧਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਸਮਾਣਉ॥

ਆਜੋਨੀ ਸੰਭਵਿਅਉ ਸੁਜਸੁ ਕਲੁ ਕਵੀਅਣਿ ਬਖਾਣਿਅਉ॥

ਗੁਰਿ ਨਾਨਕਿ ਅੰਗਦੁ ਵਰੁਉ ਗੁਰਿ ਅੰਗਦਿ ਅਮਰ ਨਿਧਾਨੁ॥

ਗੁਰਿ ਰਾਮਦਾਸ ਅਰਜੁਨੁ ਵਰੁਉ ਪਾਰਸੁ ਪਰਸੁ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੨)

ਇਸ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਮਾਨਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਵਰਣਨ ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਸ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪੱਖ ਉੱਘੜਦੇ ਹਨ, ਪਹਿਲਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼, ਦੂਜਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣਾ, ਤੀਜਾ ਚਮਤਕਾਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ, ਚੌਥਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ, ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਪਰਸ਼ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹੈ:

ਸਤਿਗੁਰੂ ਧੰਨੁ ਨਾਨਕੁ ਮਸਤਕਿ ਤੁਮ ਧਰਿਓ ਜਿਨਿ ਹਥੋ॥

ਤ ਧਰਿਓ ਮਸਤਕਿ ਹਥੁ ਸਹਜਿ

ਅਮਿਉ ਵੁਠਉ ਛਜਿ ਸੁਰਿ ਨਰ ਗਣ ਮੁਨਿ ਬੋਹਿਯ ਅਗਾਜਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਦੂਜਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਾਕੀ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ। ਇਸ ਘਾਲ ਬਦਲੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ:

ਤੈ ਤਾ ਹਦਰਥਿ ਪਾਇਓ ਮਾਨੁ ਸੇਵਿਆ ਗੁਰੁ ਪਰਵਾਨੁ

ਸਾਧਿ ਅਜਗੁਰੁ ਜਿਨਿ ਕੀਆ ਉਨਮਾਨੁ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਦਰਸ ਸਮਾਨ ਆਤਮਾ ਵੰਤਗਿਆਨ

ਜਾਣੀਅ ਅਕਲ ਗਤਿ ਗੁਰ ਪਰਵਾਨ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਬਣਾਈ ਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ:

ਮਨਿ ਬਿਸਾਸੁ ਪਾਇਓ ਗਹਰਿ ਗੁਰੁ ਹਦਰਥਿ ਦੀਓ॥

ਗਰਲ ਨਾਸੁ ਤਨਿ ਨਠਯੋ ਅਮਿਉ ਅੰਤਰਗਤਿ ਪੀਓ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੨)

ਤੀਜਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੋਤ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਗੁਣਾਂ, ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਆਪ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਭੱਟ ਕਲ ਸਹਾਰ ਜੀ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਏਨੀ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ਕਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ, ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਾਪ ਸੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੂਰਮਾ ਗੁਰੂ ਸਭ ਵਿਕਾਰਾਂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਸਭ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਕ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ:

ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਧਰਤ ਤਮ ਹਰਨ ਦਹਨ ਅਘ ਪਾਪ ਪ੍ਰਨਾਸਨ॥

ਸਬਦ ਸੂਰ ਬਲਵੰਤ ਕਾਮ ਅਰੁ ਕ੍ਰੋਧ ਬਿਨਾਸਨ॥

ਲੋਭ ਮੋਹ ਵਸਿ ਕਰਣ ਸਰਣ ਜਾਚਿਕ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਣ॥

ਆਤਮ ਰਤ ਸੰਗ੍ਰਹਣ ਕਹਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਲ ਢਾਲਣ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਦਾਰਚਿਤ ਸਹਿਜ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ:

ਉਦਾਰਉ ਚਿਤ ਦਾਰਿਦ ਹਰਨ ਪਿਖੰਤਿਹ ਕਲਮਲ ਤ੍ਰਸਨ॥

ਸਦ ਰੰਗਿ ਸਹਜਿ ਕਲੁ ਉਚਰੈ ਜਸੁ ਜੰਪਉ ਲਹਣੇ ਰਸਨ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੨)

ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਕਲੇਸ਼, ਪਾਪ ਆਦਿ ਹਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਰੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਾਮ ਦੀ ਬਰਕਤ ਸਦਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਆਚਰਨ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਨਾਮੁ ਅਵਖਧੁ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰੁ ਅਰੁ ਨਾਮੁ ਸਮਾਧਿ ਸੁਖੁ ਸਦਾ ਨਾਮੁ ਨੀਸਾਣੁ ਸੋਹੈ॥

ਰੰਗਿ ਰਤੋ ਨਾਮ ਸਿਉ ਕਲ ਨਾਮੁ ਸੁਰਿ ਨਰਹ ਬੋਹੈ॥

ਨਾਮ ਪਰਸੁ ਜਿਨਿ ਪਾਇਓ ਸਤੁ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਰਵਿ ਲੋਇ॥

ਦਰਸਨਿ ਪਰਸਿਐ ਗੁਰੂ ਕੈ ਅਠਸਠਿ ਮਜਨੁ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੨)

ਨਾਮ ਹੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਲਈ ਤੀਰਥ, ਇਸ਼ਨਾਨ, ਪਿਆਰ, ਭੋਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਸੁਗੰਧਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਜਨਮ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਸਚੁ ਤੀਰਥੁ ਸਚੁ ਇਸਨਾਨੁ ਅਰੁ ਭੋਜਨੁ ਭਾਉ ਸਚੁ ਸਦਾ ਸਚੁ ਭਾਖੰਤੁ ਸੋਹੈ॥

ਸਚੁ ਪਾਇਓ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਸੰਗਤੀ ਬੋਹੈ॥

ਜਿਸੁ ਸਚੁ ਸੰਜਮੁ ਵਰਤੁ ਸਚੁ ਕਬਿ ਜਨ ਕਲ ਵਖਾਣੁ॥

ਦਰਸਨਿ ਪਰਸਿਐ ਗੁਰੂ ਕੈ ਸਚੁ ਜਨਮੁ ਪਰਵਾਣੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੨)

ਇਸ ਲਈ ਨੌਂ ਨਿੱਧੀਆਂ, ਦਇਆ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਧੋਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਆਤਮਕ ਅਡੋਲਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਉ ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਭੱਟ ਕਲਸਹਾਰ ਜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਅਮਿਅ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਸੁਭ ਕਰੈ ਹਰੈ ਅਘ ਪਾਪ ਸਕਲ ਮਲ॥

ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਅਰੁ ਲੋਭ ਮੋਹ ਵਸਿ ਕਰੈ ਸਭੈ ਬਲ॥

ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਦੁਖੁ ਸੰਸਾਰਹ ਖੋਵੈ॥

ਗੁਰੁ ਨਵ ਨਿਧਿ ਦਰੀਆਉ ਜਨਮ ਹਮ ਕਾਲਖ ਧੋਵੈ॥

ਸੁ ਕਹੁ ਟਲ ਗੁਰੁ ਸੇਵੀਐ ਅਹਿਨਿਸਿ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ॥

ਦਰਸਨਿ ਪਰਸਿਐ ਗੁਰੂ ਕੈ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਖੁ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੨)

ਚੌਥਾ ਪੱਖ, ਭੱਟ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਉਲੇਖ ਬਾਰੇ ਹੈ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਭੱਟ ਕਲ ਸਹਾਰ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜ-ਯੋਗ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ:

ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਲ ਸਤਿਗੁਰ ਤਿਲਕੁ ਸਤਿ ਲਾਗੈ ਸੋ ਪੈ ਤਰੈ ॥

ਗੁਰੁ ਜਗਤ ਫਿਰਣਸੀਹ ਅੰਗਰਉ ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ ਲਹਣਾ ਕਰੈ॥ (ਪੰਨੇ ੧੩੯੧-੯੨)

ਭੱਟ ਕਲ ਸਹਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜੇ ਭੱਟ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੀ ਜੋਤ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਜੋਤ ਜਗ ਰਹੀ ਹੈ:

ਕਲਿਜੁਗਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦੁ ਅਮਰੁ ਕਹਾਇਓ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਜੁ ਅਬਿਚਲੁ ਅਟਲੁ ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ ਫੁਰਮਾਇਓ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਨਾਮ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ:

ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ ਸੁ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਾਨਕਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿਅਉ॥

ਤਾ ਤੇ ਅੰਗਦ ਲਹਣਾ ਪ੍ਰਗਟਿ ਤਾਸੁ ਚਰਣਹ ਲਿਵ ਰਹਿਅਉ॥

ਤਿਤੁ ਕੁਲਿ ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸੁ ਆਸਾ ਨਿਵਾਸੁ ਤਾਸੁ ਗੁਣ ਕਵਣ ਵਖਾਣਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਕਲ ਭੱਟ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸੰਸਾਰ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪਤਿ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਇਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ:

ਪ੍ਰਥਮੇ ਨਾਨਕ ਚੰਦੁ ਜਗਤ ਭਯੋ ਆਨੰਦੁ ਤਾਰਨਿ ਮਨੁਖੁ ਜਨ ਕੀਅਉ ਪ੍ਰਗਾਸ॥

ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਦੀਅਉ ਨਿਧਾਨੁ ਅਕਥ ਕਥਾ ਗਿਆਨੁ

ਪੰਚ ਭੂਤ ਬਸਿ ਕੀਨੇ ਜਮਤ ਨ ਤ੍ਰਾਸ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੯)

ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਜਿਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਧਰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਦਾਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਨਿਕਟਿ ਬਸੈ ਬਨਵਾਰੀ॥

ਤਿਨਿ ਲਹਣਾ ਥਾਪਿ ਜੋਤਿ ਜਗਿ ਧਾਰੀ॥

ਲਹਣੈ ਪੰਥੁ ਧਰਮ ਕਾ ਕੀਆ॥ ਅਮਰਦਾਸ ਭਲੇ ਕਉ ਦੀਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੧)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਰਬ ਗੁਣ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤੇ, ਪਾਪ ਬਿਨਾਸਨ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਮੋਟਣਹਾਰੇ, ਉਦਾਰਚਿਤ, ਸਤ, ਸੰਜਮ ਦੀ ਮੂਰਤ, ਸਭ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਕ ਦੱਸਿਆ ਹੈ; ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਅੱਗੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵੰਡਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣੇ।

ਹਵਾਲੇ

੧. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੮੧, ਚੌਥੀ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਸਫਾ ੯੦੪.
੨. ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਏ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੯੨, ਸਫਾ ੯.
੩. ਆਲੋਚਨਾ, ਭੱਟ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅਗਸਤ ੧੯੬੧, ਸਫਾ ੬੬.
੪. ਭਿਖਾ ਟੋਡਾ ਭੱਟ ਦੁਇ... I, ੧੧-੨੧ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ੧੯੮੭.
੫. ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਸ੍ਰੋਤ ਪੁਸਤਕ, ਸੰਪਾ. ਡਾ. ਰਾਏਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੮੬, ਸਫਾ ੯.
੬. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਕਲਮ ਮੰਦਰ ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੭੭, ਸਫਾ ੬੨-੬੩.
੭. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ੧੯੭੧, ਸਫਾ ੧੨੮-੩੦.
੮. ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ, ਸੰਪਾ. ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੮੭.
੯. ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਏ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੫੨.

ਭਲੇ ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਣ ਤੇਰੇ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤਿ ਸੀਲ ਸੁਭਾਅ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸੇਵਾ ਭਾਵ, ਇਕ ਰਸ ਭਗਤੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੁਖੀਆਂ ਲਈ ਅਥਾਹ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਲੀਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚਲਾਈ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੫ ਮਈ, ੧੪੭੯ ਈ. ਨੂੰ ਬਾਸਰਕੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਤੇਜ ਭਾਨ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ੧੫੪੧ ਵਿਚ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਲੱਗਭਗ ੧੨ ਸਾਲ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਅਣਥੱਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ੧੫੫੨ ਈ. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਭੱਲ ਭੱਟ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਘਨਹਰ ਬੁੰਦ ਬਸੁਅ ਰੋਮਾਵਲਿ ਕੁਸਮ ਬਸੰਤ ਗਨੰਤ ਨ ਆਵੈ॥

ਰਵਿ ਸਸਿ ਕਿਰਣਿ ਉਦਰੁ ਸਾਗਰ ਕੇ ਗੰਗ ਤਰੰਗ ਅੰਤੁ ਕੋ ਪਾਵੈ॥

ਰੁਦ੍ਰ ਧਿਆਨ ਗਿਆਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਕਬਿ ਜਨ ਭਲੁ ਉਨਹ ਜੋ ਗਾਵੈ॥

ਭਲੇ ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਤੇਰੀ ਉਪਮਾ ਤੋਹਿ ਬਨਿ ਆਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ:

—ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੋ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਗਾਵਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇਰੀ ਬਾਣੀਆ ਸਿਰਿ ਬਾਣੀ॥

ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਹੋਵੈ ਹਿਰਦੈ ਤਿਨਾ ਸਮਾਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੨੦)

—ਮਨ ਰੇ ਸਦਾ ਅਨੰਦੁ ਗੁਣ ਗਾਇ॥

ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਹਰਿ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਹੈ ਸਮਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਰਫ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਨ ਜੋੜ ਲੈਣਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਰੂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਜੋਗੀ, ਮੁਰਸ਼ਦ ਪੀਰ, ਦੇਵੀ, ਦੇਵਤਾ ਤੇ ਅਵਤਾਰ ਪੈਗੰਬਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ ਤੇ ਪੂਜਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਬਾਣੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ ਤਿਸੁ ਜੇਵਡੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ॥

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਅਗਮ ਅਥਾਹੁ ਹੈ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਚਾ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੧੫)

ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਰਦ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਸਮਝਣ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਉਥਾਨ ਲਈ ਕਈ ਠੋਸ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਦੇ ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਦਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਮਰਦ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਰੀਤ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਸਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਵੱਡੀ ਲਾਹਨਤ ਸੀ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਮੱਲੋ-ਜ਼ੋਰੀ ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੜਨ ਲਈ ਜਿਊਂਦੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਅਸਲ ਸਤੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਸਤੀਆ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਜੋ ਮੜਿਆ ਲਗਿ ਜਲੰਨਿ॥

ਨਾਨਕ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ ਜਿ ਬਿਰਹੇ ਚੋਟ ਮਰੰਨਿ॥੧॥

ਮ:੩॥ ਭੀ ਸੋ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ ਸੀਲ ਸੰਤੋਖਿ ਰਹੰਨਿ॥

ਸੇਵਨਿ ਸਾਈ ਆਪਣਾ ਨਿਤ ਉਠਿ ਸੰਮਾਲੰਨਿ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ

‘ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿਰਦਾ ਸੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਵੀ ਚਿਤ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮ ਵਿਚ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸਫਲੁ ਹੈ ਜੇ ਕੋ ਕਰੇ ਚਿਤੁ ਲਾਇ॥

ਮਨਿ ਚਿੰਦਿਆ ਫਲੁ ਪਾਵਣਾ ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੬੪੪)

ਗੁਰੂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜੀਵ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਦਾਰੂ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਾਤਾ ਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਖਤ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਸਤਗੁਰ ਤੇ ਜੋ ਮੁਹ ਫੇਰਹਿ ਮਥੇ ਤਿਨ ਕਾਲੇ॥

ਅਨਦਿਨੁ ਦੁਖ ਕਮਾਵਦੇ ਨਿਤ ਜੋਹੇ ਜਮ ਜਾਲੇ॥

ਸੁਪਨੈ ਸੁਖੁ ਨ ਦੇਖਨੀ ਬਹੁ ਚਿੰਤਾ ਪਰਜਾਲੇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੦)

ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਨੇਕੀ ਤੇ ਬਦੀ ਦਾ ਖੇਤਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨੇਕੀ ਤੇ ਬਦੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਕ ਨੇਕੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ’ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਬਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ ਇਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਆਖੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ‘ਮਨਮੁਖ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਚਰਿਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਲੱਛਣ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਸੰਵਾਰਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਦੇ ਬੁੱਢੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

—ਗੁਰਮੁਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਬੋਲਹਿ ਸਭ ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਪਛਾਣੀ॥

ਏਕੋ ਸੇਵਨਿ ਏਕੁ ਅਰਾਧਹਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੬੯)

—ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਦਰਿ ਸੋਭਾ ਪਾਏ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਏ॥

ਆਪਿ ਤਰੈ ਕੁਲ ਸਗਲੇ ਤਾਰੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਨਮੁ ਸਵਾਰਣਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫)

—ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਬੈਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਨੈਣੀ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਕਮਾਵੈ ਕਰਣੀ॥

ਸਦ ਹੀ ਸਚੁ ਕਹੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਅਵਰਾ ਸਚੁ ਕਹਾਇਦਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੫੮)

-ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁਢੇ ਕਦੇ ਨਾਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾ ਅੰਤਰਿ ਸੁਰਤਿ ਗਿਆਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੮)

ਮਨਮੁਖ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੁਰਮਤਿ ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਾ ਕੂੜ ਕੁਸੱਤ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਕੁਰਾਹੇ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੌੜਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਬਹੁਤ ਕਠੋਰ-ਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਕਿੰਨਾ ਭਲਾ ਕਰੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜ਼ਹਿਰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮਨਮੁਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਗੱਲਾਂ ਬਹੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਚੰਗਿਆਈ ਤੇ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

-ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖੀਆ ਮਨਮੁਖਿ ਦੁਖੀਆ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਨਮੁਖੁ ਮਨਮੁਖਿ ਵੇਮੁਖੀਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੧)

-ਮਨਮੁਖੁ ਅਗਿਆਨੁ ਦੁਰਮਤਿ ਅਹੰਕਾਰੀ॥ ਅੰਤਰਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਜੂਐ ਮਤਿ ਹਾਰੀ॥

ਕੂੜ ਕੁਸਤੁ ਓਹੁ ਪਾਪ ਕਮਾਵੈ॥ ਕਿਆ ਓਹੁ ਸੁਣੈ ਕਿਆ ਆਖਿ ਸੁਣਾਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੩੧੪)

-ਨਾਮੁ ਨ ਚੇਤਹਿ ਸਬਦੁ ਨ ਵੀਚਾਰਹਿ ਇਹੁ ਮਨਮੁਖ ਕਾ ਆਚਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੫੦੮)

-ਮਨਮੁਖ ਮਨੁ ਨ ਭਿਜਈ ਅਤਿ ਮੈਲੇ ਚਿਤਿ ਕਠੋਰ॥

ਸਧੈ ਦੁਧੁ ਪੀਆਈਐ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ ਨਿਕੋਰ॥

(ਪੰਨਾ ੭੫੫)

-ਮਨਮੁਖ ਬੋਲੇ ਅੰਧੁਲੇ ਤਿਸੁ ਮਹਿ ਅਗਨੀ ਕਾ ਵਾਸੁ॥

ਬਾਣੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਬੁਝਨੀ ਸਬਦਿ ਨ ਕਰਹਿ ਪ੍ਰਗਾਸੁ॥

ਓਨਾ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਿ ਸੁਧਿ ਨਹੀ ਗੁਰ ਬਚਨਿ ਨ ਕਰਹਿ ਵਿਸਾਸੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੫)

ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਵਾਂਗ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕਈ ਦੰਭੀ ਲੋਕ ਵਡਿਆਈ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਦਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਬਾਰੇ ਕੂੜ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੋੜ-ਜੋੜ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਡੋਰੇਦਾਰ ਹਨ ਜੋ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਕੁਝ ਕੁ ਧਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਦੰਭੀ ਗੁਰੂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਗਿਆਨਹੀਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਖੰਡ

ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਝੂਠ 'ਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਖਤ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਜਿਨਾ ਕਾ ਅੰਧੁਲਾ ਸਿਖ ਭੀ ਅੰਧੇ ਕਰਮ ਕਰੇਨਿ॥

ਓਇ ਭਾਣੈ ਚਲਨਿ ਆਪਣੈ ਨਿਤ ਝੂਠੋ ਝੂਠ ਬੋਲੇਨਿ॥ (ਪੰਨਾ ੯੫੧)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰ-ਪਰਮੇਸਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਾਹਰ ਭਟਕਣ ਦੀ ਜਾਂ ਪਾਖੰਡੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਦਾ ਮੂਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਮਨ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨੀ ਤੇ ਸੁਰਤ ਟਿਕਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹਰੀ-ਪ੍ਰਭੂ ਸਦਾ ਹੀ ਮਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਨੰਦ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਹਾਂਵਾਕ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸੋਝੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:

ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ॥

ਮਨ ਹਰਿ ਜੀ ਤੇਰੈ ਨਾਲਿ ਹੈ ਗੁਰਮਤੀ ਰੰਗੁ ਮਾਣੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੪੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਪਹਿਲੇ ਪੰਗਤ ਪਾਛੇ ਸੰਗਤ' ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਛਕਾ ਕੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਾਉਲੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਭ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਨਵਾਂ ਨਗਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੱਕ (ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ੨੨ ਮੰਜੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ-- ਮੋਹਨ ਜੀ ਤੇ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਸੁਹਿਰਦ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਜੋ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਦਾਮਾਦ ਲੱਗਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਪਤੀ ਸਨ, ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕੀਤਾ। ੧ ਸਤੰਬਰ ੧੫੭੪ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜੋਤਿ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ■

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਕਾਲ

-ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ*

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅੰਨ ਦਾ ਕਾਲ ਨਹੀਂ, ਮਨ ਦਾ ਕਾਲ ਨਹੀਂ, ਦਿਲਲਗੀ ਦਾ ਕਾਲ ਨਹੀਂ, ਯੋਗਾਂ ਭੋਗਾਂ ਦਾ ਕਾਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਪਦਾਰਥ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਕਾਲ ਨਹੀਂ। ਰੱਬ ਨੇ ਸੂਰ, ਚੰਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਖਲੋਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਲ ਥਲ ਬਿਅੰਤ ਹੀ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੇ, ਹਵਾ ਦੇ ਇੰਨੇ ਗੁੰਬਦ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ, ਆਕਾਸ਼ ਇੰਨਾ ਅਨੰਤ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਮਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਰਿਧੀਆਂ, ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਰਬ ਥੀਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਈਆਂ ਜੋ ਉਹ ਸਭ ਅਮੁੱਲੀਆਂ ਲੱਭ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਤਨਾ ਧਨ ਹੈ ਜੋ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਚਲਦੇ ਹਨ ਉਹ ਥਾਵਾਂ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਜਵਾਹਰਾਤ ਨਾਲ ਜੜੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਇੰਨਾ ਮਨ ਹੈ ਜੋ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਨ ਕੱਪੜੇ ਆਣ ਧੋਏ ਤੇ ਦੇਗਚੇ ਚਾੜ੍ਹੇ ਤੇ ਹਵਾਵਾਂ ਬੁਹਾਰੀਆਂ ਫੇਰਨ, ਬੱਦਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬਿਜਲੀਆਂ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਆਣ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨ, ਕੁਦਰਤ ਹੱਥ ਜੋੜ ਅੱਗੇ ਖਲੋਵੇ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਪੁਰ ਸੜਕਾਂ ਬਣ ਜਾਣ, ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਲੋਹੇ ਦੇ ਇੰਜਣਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ, ਇੰਨੀ ਲੁੱਟ ਪਾਈ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਘਾਟਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ! ਜੇ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ, ਗੁਰਮੁਖ ਜੀਵਨ ਆਵੇ, ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਦੂਏ ਨੂੰ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ, ਵਾਰੀ ਜਾਵੇ, ਬਲਿਹਾਰੀ ਜਾਵੇ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਸਦਕੇ ਸਦਕੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੋਂ ਸਦਕੇ ਸਦਕੇ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਜਗਤ ਸੱਚਖੰਡ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਫਾਸਲੇ ਸਾਰੇ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ। ਅਮਨ ਚੈਨ, ਸੁਖ, ਪ੍ਰੇਮ, ਪ੍ਰੀਤ ਦੀਆਂ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਤੇ ਰੰਗ ਉੱਠਣ! ਹਾਂ ਜੀ, ਪੱਤਾ-ਪੱਤਾ, ਜ਼ੌਰਾ-ਜ਼ੌਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਗੀਤ ਗਾਵੇ! ਹਾਂ ਜੀ ਪ੍ਰੀਤ ਬੋਲ ਉਠੇ! ਹਾਂ ਜੀ, ਚੁੱਪ ਵਿਚ ਕੂਕਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਕੂਕਾਂ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਹੋਵੇ, ਕੂੜ ਨਿਖੁਟੇ ਤੇ ਓੜਕ ਸੱਚ ਦੀ ਜੀਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਹੋਵਣ!

ਗੁਰਮੁਖੀ ਪ੍ਰੀਤ ਲਹਿਰਾਂ: ਬਸ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਕਣੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਜਦ ਆਣ ਵੱਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਧੰਨ-ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹੋਯਾ, ਉਹ ਸੁਹਾਗਣ ਸਿੰਘਣੀ ਹੋਈ:

ਕਿਨਕਾ ਏਕ ਜਿਸੁ ਜੀਅ ਬਸਾਵੈ॥ ਤਾ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਗਨੀ ਨ ਆਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੨)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੀਤ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜੀਵਨ ਮਨੁੱਖ-ਮਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ-ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਨਿਰਛਲ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਰਸ਼ੀ

ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਰਸੀ ਅਕਲਾਂ, ਅਰਸੀ ਸ਼ਕਲਾਂ, ਅਰਸੀ ਦਿਲ, ਅਰਸੀ ਦਿਮਾਗ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜੀਵਨ ਉਹ ਨਹਿਰਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤ-ਜਲ ਅਰਸ਼ਾਂ ਥੀਂ ਵਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ-ਬੂਟੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕ ਆਣ ਮਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ:

“ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਚੰਬੇ ਦੀ ਬੂਟੀ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਤਗੁਰ ਲਾਈ ਹੂ।
ਆਬੇ ਹਯਾਤ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮਿਲਿਆ, ਨਹਰ ਅਰਸ਼ ਤੋਂ ਆਈ ਹੂ।
ਅੰਦਰ ਬੂਟੀ ਮੁਸ਼ਕ ਮਚਾਯਾ, ਜਦ ਫੁਲਨ ’ਤੇ ਆਈ ਹੂ।
ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀਵੇ ਸਤਗੁਰ ਪਯਾਰਾ ਜਿਨ ਏਹ ਬੂਟੀ ਲਾਈ ਹੂ।”

ਇਹ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪ੍ਰੀਤ-ਨਹਿਰਾਂ ਹਨ, ਹਾਂ ਜੀ, ਗੁਰਮੁਖ ਲੋਕ ਅਲਾਹੀ ਸਾਂਈ ਫਕੀਰ ਲੋਕ ਹਨ, ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ-ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰਾਜ-ਯੋਗੀ ਹਨ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹੋ ਸੱਚੇ ਸਹਿਜ-ਜੋਗੀ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ ਸੰਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਿਹੰਗਮੀ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੀ ਆਸਕੀ ਜਿਤੁ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਸਚਾ ਪਾਈਐ॥

ਅਨਦਿਨੁ ਰਹਹਿ ਅਨੰਦਿ ਨਾਨਕ ਸਹਜਿ ਸਮਾਈਐ॥੧੦॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨੨)

ਗ੍ਰਹਿਸਥ-ਵਿਚ-ਅਤੀਤ ਲੋਕ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ ਸੰਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਦਰਸਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕੀਂ ਸਦੀਆਂ ਭਰ ਤਰਸਦੇ ਰਹੇ, ਇਹ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣਨ ਵਾਸਤੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਲੱਗਾ, ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਭੰਨ-ਭੰਨ ਫਿਰ ਬਣਾਈਆਂ। ਮਤ ਮਤਾਂਤਰ ਫੈਲੇ, ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰਸਤੇ ਰਿਵਾਜ ਚੱਲੇ। ਇਹ ਉਹ ਲੋਕੀਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਇੰਨਾ ਚਿਰ ਸਹਕਦੀ ਰਹੀ, ਤਾਰੇ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਸੂਰਜ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ, ਘਾਹ ਹੋ ਪਏ ਸਨ, ਬੇਲ ਬੂਟੇ-ਫਲ-ਫੁੱਲ ਸਭ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਬੰਦਰ ਤੇ ਜਾਨਵਰ ਬਣ ਚੁੱਕੇ, ਹੌਲੇ-ਹੌਲੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਦੇਹ ਕੁਦਰਤ ਘੜਨ ਲੱਗੀ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਘੜ-ਘੜ ਬਣਾਈ ਤੇ ਫਿਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਣਾਈ। ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਦੇਹ ਨੇ ਕਈ ਦੁਖੜੇ ਸਹਾਰੇ, ਮੌਤ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਥੀਂ ਜਨਮ-ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਹਾਰੀ ਫਿਰੀ ਵੈਰਾਗ ਤਿਆਗ ਦੇ ਕੂੜੇ ਉਪਾਵਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜਦੀ ਰਹੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਾਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕਈ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀਵਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਹਾਂ ਜੀ, ਉਹ ਦੇਹ, ਉਹ ਅਮੋਲਕ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਿਵਤਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਭਯਤਾ ਨੇ ਰੂੜੀ ਉੱਪਰ ਸੁੱਟ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਆ। ਉਹ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹ ਜਿਹੜੀ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰ ਨਾਲ ਮੌਤ ਥੀਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਜਿੱਤ

ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਨਚਾਈ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਰੱਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਇਕ ਨਵੀਂ ਬਾਤ ਦਾ ਆਦਿ ਕੀਤਾ। ਹਾਂ ਜੀ, ਪੂਰਬ ਪੱਛਮ, ਉੱਤਰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਆਦਿ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਹਾਲੇ ਇਸ ਨਵੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕੇ ਹੋਯਾ, ਜੇ ਹਾਲੇ ਸਿੱਖ ਨਾਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੇ ਹੋਯਾ, ਹੁਣੇ ਲਗ ਜਾਸੀ, ਆਪਣੀ ਗਉਂ ਨੂੰ ਲਗ ਜਾਸੀ, ਔਹ ਸਾਹਮਣੇ ਤੱਕੋ ਨਾ! ਸਾਰਾ ਜਗਤ “ਨਾਨਕ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘੀ” ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਲੋੜਦਾ ਹੈ! ਔਹ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ਰਨ ਆਏ, ਔਹ ਤੱਕੋ ਨਾ! ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਝੰਡੇ ਤੱਲੇ ਕੌਣ ਆਏ? ਹਾਂ ਜੀ, ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਆਏ! ਹਾਂ ਜੀ, ਉਹ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਭੁੱਖੀ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਤਰਸਦੀ ਸਾਰੀ ਲੁਕਾਈ ਦੌੜੀ ਦੌੜੀ ਆਈ!

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜੀਵਨ ਬਣਾ ਕੇ ਅਰਸ਼ ਤੇ ਫਰਸ਼ ਦਾ ਫਰਕ ਮਿਟਾਇਆ, ਸਰੀਰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਭੇਦ ਉਡਾਏ, ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਨਿਵਾਜਿਆ, ਮੰਦਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਸਜਾਇਆ। ਧੰਨ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਉ!

ਜਿਨ ਕਉ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰੁ ਤਉ ਆਪੇ ਲਾਇਆ ਕਰਮੁ ਕਰਿ॥

ਨਾਨਕ ਲੇਹੁ ਮਿਲਾਇ ਮੈ ਜਾਚਿਕ ਦੀਜੈ ਨਾਮੁ ਹਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨੨)

ਜਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਥਾਂ ਆਸ਼ਾ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਲੋਕੀਂ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹ ਨੂੰ ਮਾਰ-ਮਾਰ, ਸਾੜ ਸਾੜ, ਚੀਰ-ਚੀਰ, ਨਪੀੜ-ਨਪੀੜ ਮੋਏ। ਉਹ ਸੱਚ ਦੀ ਲੋਅ, ਉਹ ਧੁਰ ਦੀ ਜੋਤ, ਉਹ ਸੱਚਖੰਡੀ ਸਵਾਦ ਰਸ, ਮਾਤ-ਲੋਕੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਹੀ ਭਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਰੇ ਨੂੰ ਪਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰੇ ਨੂੰ ਉਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਰ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਨੇੜੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ‘ਤੂੰ ਹਾਂ ਜੀ’, ‘ਆਪ’ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ‘ਆਪ’ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮੇਰੀ, ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਮੌਤ ਫੌਤ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ, ਕਿਹੇ ਨਕਦ ਗੱਫੇ ਆਣ ਵਰਤਾਏ!

ਉਹ ਜੀਵਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਥੀਂ ਦੱਸਣ ਵਾਸਤੇ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟ ਦਿੱਤੀ, ਹਠ ਯੋਗ ਕਰਾ ਕਰਾ ਸਾੜ ਸੁੱਟੀ, ਬਿੰਦ ਰਖਾ ਰਖਾ ਅਨੰਤ ਨਏ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਆਦਿ ਕੀਤਾ, ਮਰਦਾਂ ਥੀਂ ਅਮਰਦ ਬਣਾ ਘੱਤੇ ਰੱਬ ਨੇ ਕੰਨ ਦਿੱਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੜਵਾ ਦਿੱਤੇ, ਰੱਬ ਨੇ ਕੇਸ ਦਿੱਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਨਵਾ ਸੁੱਟੇ, ਰੱਬ ਨੇ ਰਸਨਾ ਦਿੱਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਨ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ, ਰੱਬ ਨੇ ਸਰੀਰ ਦਿੱਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਕੂ ਰੁਲਾਯਾ, ਰੱਬ ਨੇ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਇੰਨੇ ਰਸ ਦਿੱਤੇ, ਫੁੱਲ ਦਿੱਤੇ, ਫਲ ਦਿੱਤੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੂੜੇ ਤਿਆਗਾਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲੋਂ ਸਭ ਖੋਹ ਲਏ। ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਹਾਸੀ ਆਂਵਦੀ ਹੈ ਜਦ ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਬੁੱਧ ਦੇ, ਈਸਾ ਦੇ ਸ਼ੰਕਰ ਦੇ ਬਿੰਦਰਖੀ ਸੰਗਤੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੀਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਖੂਬ ਬਦਲੇ ਲਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਤੀਆਂ ਸਤੀਆਂ ਨੇ ਉਹ ਪਾਪ ਚਲਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਸਾਧਾਰਣ ਆਦਮੀ ਕੰਬ ਉਠੇ।

ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪਾਪ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹੀ ਦੀ ਕਾਟ ਕੂਟ ਪਰੇ ਡਾਰੀ, ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਪਤ ਲੱਗ ਗਏ, ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਵਿਹਲੇ (ਸੁੰਨ) ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਖੁਲ੍ਹ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੇ ਕੇਸ ਮੁੰਨੇ ਤੇ ਗੋਰਖੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਦੇਹੀ ਹੀ ਸਾਰੀ ਮੁੰਨ-ਮੁੰਨ ਸਫਾ ਚਟ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ! ਸ਼ੁੱਧ ਪਵਿੱਤਰ ਬ੍ਰਹਮ ਜੁ ਬਣਨਾ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਤਾਂ ਮਲ ਮੂਤਰ ਦੀ ਲੋਥ ਹੋਈ! ਰੱਬੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਮੈਦਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖੀ-ਜੀਵਨ ਵੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੌਤ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲੋਕੀਂ ਬੰਨ ਦਿੱਤੇ, ਨਿਰਬਲਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਤੋਗੁਣ ਰੱਖਿਆ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਦਾ ਨਾਮ ਸਤੋਗੁਣ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹੀ ਦਾ ਹਾਲ ਦੀਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਗੰਦੀਆਂ ਲੀਰਾਂ ਵਿਚ ਲਪੇਟਿਆ, ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਛਕਾਏ, ਧੂੜਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲਾਇਆ, ਮੈਲੇ ਨਾਲ ਭਰ ਭਰੀ ਕੇ ‘ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ’ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਨੀ ਵਾਲੇ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਦਾ ਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖਰਾਬ ਕੀਤਾ, ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਡਾਕਿਆ, ਕਾਮ, ਕੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਸਾੜ-ਸਾੜ ਮਨੂਰ ਕੀਤਾ, ਦੁਨੀ ਵਾਲੇ ਗਏ ਦੀਨ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਤਾਪਾਂ ਥੀਂ ਬਚਣ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਦੀਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕੜਾਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਵੱਡੇ ਕੜਾਹੇ ਤੱਤੇ ਤੇਲ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਣ ਨਿਵਾਜਿਆ ਮੇਰਾ ਦੋਹਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਇਆ— ਇਕ ਮਾਰੀ ਦੀਨ ਨੂੰ, ਦੂਜੀ ਚਲਾਈ ਦੁਨੀ ਨੂੰ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹ ਨੂੰ ਦੁਰਲੱਭਾ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਾ ਇਹਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੂੜੀਆਂ ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾ ਦੀਨ ਦੀਆਂ ਕੂੜੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਵਿਚ ਨਸ਼ਟ ਕਰੇ। ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੁਹਾਂ ਥੀਂ ਛੁੜਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਸਜਾਇਆ, ਅਦਭੁਤ ਪ੍ਰੀਤ ਮੂਰਤ ਬਣਾਈ, ਦੀਨ ਦੇ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਕੁਠਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾਨ ਨੇ ਜੁਆ ਲਿਆ ਤੇ ਹਾਂ ਜੀ, ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਚੋਟ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੜੇ ਦੀਨ ਦੁਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਖਾਲਸਾ ਖਾਲਸਾ ਰੱਖਿਆ।

ਹਾਂ ਜੀ, ਤੱਕੋ ਨਾ ਬ੍ਰਿਛ ਬੂਟੇ, ਨਦੀ, ਪਹਾੜ ਨਾ ਈਸਾਈ ਨਾ ਮੁਸਾਈ, ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਨਾ ਦੀਦਾਰ ਨਾ ਕਾਫਰ, ਆਪਣੇ ਰੱਬੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਜੇ ਖੜੋਤੇ ਹਨ। ਆਦਮੀ ਨੇ ਕੀ ਕਸੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਦੀਨ ਨੇ ਲੋਹੇ ਤਪਾ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰਾਂ, ਮੱਥਿਆਂ, ਬਾਹਾਂ, ਨੱਕਾਂ, ਕੰਨਾਂ ਤੇ ਮੋਹਰਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਦੇਹ ਰੱਬੀ-ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸਜੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਚਿੰਨ ਨਾ ਲਾਉ ਜੋ ਜੋ ਰੱਬੀ-ਦਾਤ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਰੱਖੋ ਤੇ ਹਾਂ ਜੀ, ਖੂਬ ਸਜਾ ਕੇ ਰੱਖੋ, ਬਣਾ ਤਣਾ ਕੇ ਰੱਖੋ, ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਦੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾੜਾ ਮਾੜਾ

ਆਖ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਖਵਾਰ ਕਰਨਾ ! ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਸਜੇ ਰੱਜੇ ਕੱਜੇ ਰਹਿਣ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇਹ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦਸ ਵੇਰੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਨਿਵਾਜ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੇਹ ਪਿਆਰੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਅੰਗ-ਅੰਗ ਪਿਆਰਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ! ਹਾਂ ਜੀ ਅੰਗ-ਅੰਗ ਪੋਟਾ-ਪੋਟਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ 'ਤੇ ਫਰਸ਼ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ 'ਤੇ ਸਦਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਦੇਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਦਸ ਵਾਰੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਉਹ ਦੇਹ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਹਾਂ ਜੀ, ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਫੇਰਾ ਪਾ ਪਾ ਆਪਣੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸੰਗਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਲੂੰ-ਲੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਆਪ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ !

ਇਸ ਦੇਹੀ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਦੇਵ॥ ਸੋ ਦੇਹੀ ਭਜੁ ਹਰਿ ਕੀ ਸੇਵ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੫੯)
ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਮੋਹਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ:

ਹਰਿ ਮੰਦਰੁ ਏਹੁ ਸਰੀਰੁ ਹੈ ਗਿਆਨਿ ਰਤਨਿ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪੬)
ਦੁਨੀਆ ਸੰਵਾਰ ਦਿੱਤੀ, ਅੰਨ ਵਿਚ ਸਵਾਦ ਭਰ ਦਿੱਤਾ:

ਜਪੀਐ ਨਾਮੁ ਅੰਨ ਕੈ ਸਾਦਿ॥ (ਪੰਨਾ ੮੭੩)

ਜਲ ਵਿਚ ਰਸ ਭਰ ਦਿੱਤਾ, ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਯਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਗ੍ਰਹਿਸਤੀਆਂ ਹਾਂ ਨਿਰਬਾਣ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਦੁੱਧਾਂ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਰਾਜ ਭਾਗ ਬਖਸ਼ੇ, ਅਟੱਲ ਸੁਹਾਗ ਬਖਸ਼ੇ, ਦੁਨੀਆ ਇਉਂ ਸੰਵਾਰੀ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਜਿਹੜਾ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਨੀ ਦੀਨ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਕੂੜੇ ਲਾਲਚਾਂ, ਖਿੱਚ ਬੱਧਾ, ਹੁਣ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਪਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਧੁਰੀਂ ਜਾ ਲੱਗੇ:

ਮੂ ਲਾਲਨ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਨੀ॥ਰਹਾਉ॥

ਤੋਰੀ ਨ ਤੂਟੈ ਛੋਰੀ ਨ ਛੂਟੈ ਐਸੀ ਮਾਧੋ ਖਿੱਚ ਤਨੀ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੮੨੭)

ਦੀਨ ਦੁਨੀਆ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਉਡਾ ਕੇ ਸਤਿਸੰਗ ਰਚਿਆ, ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਸੱਚਖੰਡ ਰਚਿਆ, ਸੱਚਖੰਡ ਵਿਚ ਆਪ ਸਦਾ ਲਈ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ। ਸੱਚਖੰਡ ਓਹਾ ਹੀ ਜਿੱਥੇ ਸਤਿਗੁਰ ਹੋਵਨ। ਪਦਾਰਥ 'ਦੂਰ ਨੇੜੇ' ਦੂਰ ਹੋਏ ਪਦਾਰਥ, 'ਦਿਨ ਰਾਤ' ਕਾਫੂਰ ਹੋਏ। ਇਕ ਨਾਨਕ-ਨੂਰ ਹੀ ਨੂਰ ਨਾਲ ਤਨ, ਮਨ, ਅੰਨ, ਧਨ ਜੀ ਜਾਨ ਜਹਾਨ ਭਰਪੂਰ ਹੋਏ!!

ਮੂਸਨ ਮਸਕਰ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਹਰੀ ਜੁ ਅੰਬਰੁ ਛਾਇ॥

ਬੀਧੇ ਬਾਂਧੇ ਕਮਲ ਮਹਿ ਭਵਰ ਰਹੇ ਲਪਟਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬੪)

(ਗੁ. ਪ੍ਰ. ੯/੧੯੯੭)

ਉਡ ਉਡ ਕੁੰਜੋ ਮੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਆਵੇ

-ਸ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਸੋਚ'

ਭੈਣ ਕੁੰਜ, ਤੂੰ ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਜਾਨਵਰ (ਪੰਛੀ) ਨਹੀਂ ਏਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਤੇਰਾ ਵਰਨਣ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਾਂਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਉਜਲੇ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਏ, ਤੂੰ ਧੁੱਪ ਵਾਂਗ ਉਜਲੀ ਏਂ, ਤੂੰ ਦੁੱਧ ਧੋਤੀ ਏਂ। ਤੂੰ ਬੇਰੰਗ ਏਂ, ਤੂੰ ਭੁੱਖੀ, ਪਿਆਸੀ ਤੇ ਬਿਨਾ ਸਾਹ ਲੈਣ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲਾਂ ਦਾ ਸਫਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਏਂ, ਨਾ ਤੂੰ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਸਮਝਦੀ ਏਂ ਨਾ ਪਿਆਸ ਨੂੰ ਪਿਆਸ ਸਮਝਦੀ ਏਂ, ਨਾ ਬੇ-ਅਰਾਮੀ ਨੂੰ ਬੇ-ਅਰਾਮੀ, ਤੂੰ ਭੁੱਖ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਰੱਜਣਾ ਜਾਣਦੀ ਏਂ, ਤੂੰ ਪਿਆਸੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਲੈਂਦੀ ਏਂ, ਤੂੰ ਬੇ-ਅਰਾਮੀ ਨੂੰ ਭੀ ਸਵਰਗੀ ਅਰਾਮ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਏਂ।

ਤੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਦਾ ਲਹਿਰਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸਾਗਰ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਏਂ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਖੰਭ ਨਹੀਂ ਗਿੱਲੇ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਤੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਟੱਪ ਕੇ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਦਮ ਨਹੀਂ ਚੜਦਾ। ਤੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਦੇ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਏਂ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਸ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਤੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗਲ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਏਂ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਤੂੰ ਸਾਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਰਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਏਂ, ਪਰ ਯਾਦ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਪਏ ਆਂਡਿਆਂ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਨਿੱਘ ਦੇ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਏਂ। ਤੂੰ ਉੱਚੇ-ਉੱਚੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਅਡੋਲ ਹੁੰਦੀ ਏਂ। ਤੂੰ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਮਾਰੂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘਦੀ ਵੀ ਬੇ-ਖੌਫ ਹੁੰਦੀ ਏਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦੀ ਰਾਮ-ਕਾਰ ਕੱਢ ਕੇ ਸੁੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਏਂ। ਭੈਣ ਕੁੰਜੇ, ਤੈਨੂੰ ਜਾਚ ਹੈ ਕਿ ਵਿਛੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲ ਕੇ ਰਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਜਾਚ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਖਿਡਾਈਦਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਜਾਚ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਬੈਠਿਆਂ ਆਪਣੇ ਬਰਫਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਆਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿੱਘ ਪਹੁੰਚਾਈਦਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਜਾਚ ਹੈ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਬੈਠ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਈਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਤੂੰ ਪਿਆਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਚੋਗਾ ਚੁਗਦੀ ਏਂ, ਪਿਆਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੀ ਏਂ, ਪਿਆਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਮੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦੀ ਏਂ, ਪਿਆਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੌਂਦੀ ਏਂ, ਪਿਆਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗਦੀ ਏਂ। ਤੇਰਾ ਭੂਤ ਇਕ ਯਾਦ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਵਰਤਮਾਨ ਇਕ ਯਾਦ

ਹੈ, ਤੇਰਾ ਭਵਿੱਖ ਇਕ ਯਾਦ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਯਾਦ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਖੰਭ ਵੱਡੇ ਹਨ, ਪਰ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਖੰਭ ਤਾਂ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਉਂਦੇ। ਤੇਰੀ ਗਰਦਨ ਲੰਮੀ ਹੈ, ਪਰ ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਗਰਦਨ ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਲੰਮੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੱਤਕ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਕਣਕ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਬਰਫ਼ਾਂ ਲੱਦੇ ਸਾਇਬੇਰੀਆ ਵਿਚ ਪਏ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਸਕਦੀ ਏਂ।

ਭੈਣੇ ਤੇਰਾ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਥਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਸਿਮਰਨ ਗਲ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਸਿਮਰਨ ਸਰੀਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਸਿਮਰਨ ਛੇ ਰੁੱਤਾਂ ਦੀ ਡਬ-ਖੜਬੀ ਚਾਦਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਇਕ ਉਜਲੀ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਵਿਛਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਭੈਣ ਕੂੰਜੇ, ਤੂੰ ਭੇਤ ਲੱਭ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਹਨ। ਜੂਨਾਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਜੰਜੀਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਿਮਰਨ ਤੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਉਜਲੀ ਧੁੱਪ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਦੁਖ ਅਤੇ ਵਿਘਨਾਂ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਢੁਕ ਸਕਦਾ। ਸਿਮਰਨ ਵਾਲਾ ਜਦੋਂ ਜਾਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਭੀ ਜਾਗਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸੌਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾਗਣ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧੇਰੇ ਜਾਗਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੋਈ ਨਾ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਹੈ, ਨਾ ਪੂਜਾ ਹੈ, ਨਾ ਭਗਤੀ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਤੱਤ ਬੁੱਧੀ ਹੈ।

ਭੈਣ ਕੂੰਜੇ, ਤੂੰ ਕੰਕਰਾਂ ਭੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਚੁਗਦੀ ਏਂ ਤੇ ਕੰਕਰਾਂ ਅਮਰ ਫਲ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਬਿਨਾ ਯਾਦ ਤੋਂ ਛੱਤੀ ਪਦਾਰਥ ਛਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਕਰਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਭੈੜਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਕਦੇ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਮੈਂ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਪਾਠ ਦਾ ਨਖਲਸਤਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਰੀ ਦੇ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮੱਚ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਇਸ ਸਾਗਰਾਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨੀ ਬੁਲਬੁਲਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਚੁਫੇਰੇ ਫੈਲਾਏ ਪਤਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਮਾਣ ਹੈ। ਮੈਂ ਚੰਦਾਂ, ਸੂਰਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਆਪਣਾ ਸਾਕ ਤੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੁਲਬੁਲੇ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਨਵੇਂ ਸੈਰ ਮੰਡਲ ਬਣਾ ਲਏ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਸਾਗਰ, ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੋਝ ਲਈ ਦੂਰ ਤਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਤੇ ਰੁਪਹਿਰੀ ਤੋਲੀਆਂ ਅੱਡੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਹਵਾ ਦੇ ਘੋੜੇ ਉੱਪਰ ਅਸਵਾਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਟਿੱਚਰਾਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਲੰਬੇ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸਾਹ ਲੈਣੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਬਨਾਸਪਤੀ ਦੀ ਮਹਿਕ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਗਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਈ ਬਾਈ ਫੁਟ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਉਛਲਣ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਬੁਲਬੁਲੇ ਵਾਂਗ ਤ੍ਰਭਕ ਤ੍ਰਭਕ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਸਾਗਰ ਦੀ ਗੋਦੀ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੀ ਗੋਦੀ ਵੱਡੀ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਸਾਗਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਹਾਨ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਨੇੜੇ ਹੋਣਾ, ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਲੀ ਅਤੇ ਸੱਖਣਾ ਹੋਣਾ, ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਆਉਣ ਨਾ ਦੇਣਾ। ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਤੇ ਹਾਰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਅਰਥ ਭੀ ਵਿੱਥ ਪਾਉਣੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮੇਰੇ ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੋਭ ਦੇ ਹਲਕੇ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਡੋਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡੋਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਆਸਾਂ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀਆਂ ਹਲਕੀਆਂ ਕੁੱਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਡੋਰਾਂ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਫੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਭੌਂਕ-ਭੌਂਕ ਕੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਅਸਮਾਨ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਘੜੀਸੀ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ‘ਸੁਣਿਐ’ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਕੁਤੀਹੜ ਵਾਧੇ ਦੇ ਰੌਲੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਭੀ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਜਦੋਂ ‘ਮੰਨੈ’ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਆਪ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿੱਥੇ ਮਨ ਨਹੀਂ ਹਾਜ਼ਰ, ਉੱਥੇ ਮੰਨਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉੱਪਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਕਦੇ ਕੀਰਤਨ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਮਿਲ ਕੇ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਾਗਰਾਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨੀ ਬੁਲਬੁਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਗਰਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਬੁਲਬੁਲੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਗਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵੱਡੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਗਾਹ ਅਤੇ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਗਾਹਣ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਸੱਚ ਜਾਣੋ, ਮੈਂ ਬੁਲਬੁਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਬਚਪਨ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਵਾਨੀ ਲੰਘਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਬੁੱਢਾ ਬਣ ਕੇ ਤੇ ਡੰਗੋਰੀ ਫੜ ਕੇ ਤੁਰ-ਤੁਰ ਕੇ ਮਰਦਾ ਹਾਂ। ਕੀੜੇ, ਕੀੜਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕੁੰਜਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਕੋਸ਼ੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਕਦੇ ਪ੍ਰਭਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਹੁ ਨਹੀਂ ਫੁਟਦੀ, ਸਵੇਰ ਦਾ ਤਾਰਾ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ, ਠੰਡੀ ਅਤੇ ਸੁਗੰਧਤ ਹਵਾ ਨਹੀਂ ਰੁਮਕਦੀ, ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ‘ਮਨ ਨੀਵਾਂ’ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦਾ ਸਿਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ‘ਮੱਤ ਉਚੀ’ ਮੇਰੀ ਮੱਤ ਦੀ ਧੌਣ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਮਨ ਦੇ ਭਾਰੇ ਅਤੇ ਕਰੜੇ ਗੋਡੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਨ ਦੇ ਭਾਰੀ ਭਾਰ ਹੇਠ ਕਰਾਹ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਦੇਗਾਂ ਆਪ ਛਕਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਦੇਗ ਚਲਾਉਂਦਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਦੇਗ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਲੱਕੜਾਂ ਲਿਆਉਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਖੂਹ ਵਿਚ ਡਿਗ ਕੇ ਵੀ ਲੱਕੜੀਆਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਰੱਖਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬੁਲਬੁਲੇ ਦੀ ‘ਹਉ’ ਵੱਡੀ ਹੈ, ਬੁਲਬੁਲਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਹਉਂ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਬੁਲਬੁਲਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਚੱਕਰ ਦੀ ਚੱਕੀ ਪੀਹ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲੰਗਰ ਲਈ ਚੱਕੀ ਨਹੀਂ ਪੀਹ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਸੱਚ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਰਦਾਸ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਸੇਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੱਥੇ ਅਤੇ ਹਥੋੜੇ ਨਾਲ ਖੋਪਰੀ ਲਬਦੀ ਹੈ, ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਪਵਿੱਤਰ ਲਹੂ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਡਿਗਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਚੜਾਇਆ। ਮੈਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਚਲਦੇ ਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੂਰੇ ਨਾਲ ਲੱਥ-ਪੱਥ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਠਾ ਹਾਂ ਪਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਆਰਿਆਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਕਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਿਆ।

ਮੈਂ ਅਰਦਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਮਾਤਰ ਹੀ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜੀਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਬਤੀਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਹੁੰਦੇ ਕਾਰਜ ਹੀ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਨੇੜੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੁਖੀ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਕਦੇ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਮਹਾਂ ਕਾਰਨ ਤਕ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜੀ।

ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਕਦੇ ਇਕ ਰਾਤ ਦੀ ਸੰਧੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਮਹਾਨ ਮਿਲਣੀ ਦੇ ਕਦੇ ਮੰਗਲ ਮਈ ਸੋਹਲੇ ਨਹੀਂ ਗਾਏ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਆਰਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਗਗਨਾਂ ਦੇ ਥਾਲ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠੇ।

ਮੈਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮਹਾਂ ਸਮਾਧੀ ਨੂੰ ਲੱਗਦਿਆਂ ਕਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਰਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਗਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਯਾਦ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਵਿਚ ਜਗਤ ਨੂੰ ਲੋਰੀਆਂ ਦੇਂਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਤੱਕਿਆ।

ਇਸ ਲਈ ਤਰਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਉਡ ਉਡ ਕੂੰਜੇ, ਮੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆਵੇ। ਸਾਗਰਾਂ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਬੁਲਬੁਲੇ ਦੀ ‘ਹਉ’ ਤੋੜੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਮਰਨ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਾਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਵਾਂ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਰੇਗਿਸਤਾਨਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਉੱਪਰ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਵਾਂ। ਤੇਰੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਮਿਟਾ ਦੇਵਾਂ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਬੇਜੋੜ ਸ਼ਖਸੀਅਤ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

—ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ*

ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਮਨੁ ਦੀਆ ਮਰਣੁ ਜੀਵਣੁ ਪ੍ਰਭ ਨਾਲੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਖਲਾਕੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦੱਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਨ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜੀਵਨ-ਮਰਨ ਹਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਅਡੋਲਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਕਿਸੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਤੋਂ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਉਸੇ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਮੌਤ ਵੀ ਉਸੇ ਰਾਹ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਾਦ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਕ ਬੇਜੋੜ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਘਾਲਣਾ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਪਾਰਖੂ ਨਜ਼ਰ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਈ ਮਾਣਮੱਤਾ ਮਰਤਬਾ ਹਾਸਲ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ, ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਾਕਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੇਜੋੜ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਥੋੜਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਕਿ ੧੭੧੦ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭੧੬ ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤਕ ਛੇ ਸਾਲ ਇਸ ਹਸਤੀ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿਰਫ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਇਹ ਹਸਤੀ ਚੁੱਪ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਸਾਫ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਤਰਥੱਲੀ ਮਚਾਈ ਕਿ ਇਸ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਦੇ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਉੱਤਰੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕਜੁੱਟ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ

*Room No-2, Banta Singh Chawl, Opp Manish Park, jijamata Marg., Pump House, Andehri (East), Mumbai-400090 M: +9180973-10773

ਮੀਲ-ਪੱਥਰ ਸੀ ਪਰ ਮੁਗਲ ਸਲਤਨਤ ਨੇ ਐਸੀਆਂ ਸ਼ਿਕਸਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵੇਖੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣਾ ਉਹ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਛੇ ਸਾਲ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰੀ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮੁਹਿੰਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਿਸਕਾ ਦਿੱਤੀ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਲਾਮਬੰਦ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਨੇ ਗੋਲਾ-ਬਾਰੂਦ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ 'ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ' ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਤੇ ਇਸੇ ਬੇਗਮਪੁਰੇ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ ਬਣਾਉਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਸੀ।

ਬੇਸ਼ਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਥ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮਿਲਿਆ। ਸਿਰਫ਼ ਸਾਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਏ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਥੋੜਾ ਹੀ ਸਮਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਜਮਾਂਦਰੂ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਮਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਸਮਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ:

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮਤਿ ਆਵੈ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਮਾਹਿ ਸਮਾਨਾ॥ (ਪੰਨਾ ੭੯੭)

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਖੂ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰਨਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੁਰੀ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਬਦਹਾਲੀ ਸੀ। ਕਿਰਤੀ-ਕਾਮੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਢਿੱਡ ਭਰਨ ਜਿੰਨਾ ਨਹੀਂ ਕਮਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਪੁੰਜੀਪਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿਜੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜਮਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਮੱਧਕਾਲ ਤਕ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਇਕ ਕਲੰਕ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਯੂਰਪ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ 'ਫਿਊਡਲਿਜ਼ਮ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਅਤਿ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਮੰਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਹੀ ਪੇਂਡੂ ਰੂਪ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਮੰਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ,

ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤੇ ਮਹਾਜਨ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਹ ਇਕ ਮੱਕੜਜਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਫਸਣ ਵਾਲਾ ਕਦੇ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੜਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਇਕ ਔਸਤ ਕਿਸਾਨ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਕੁ ਵੱਡੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਅਬਾਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਹੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕਿਸਾਨਾਂ ਕੋਲ ਅਕਸਰ ਨਕਦ ਰਕਮ ਦੀ ਘਾਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬੀਜ, ਖਾਦ, ਪਾਣੀ, ਬਲਦ ਆਦਿ ਕਈ ਖਰਚੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉੱਠਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਘਰ ਦਾ ਰਾਸ਼ਨ ਪਾਣੀ ਤੇ ਹੋਰ ਖਰਚੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਕਸਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਕਦ ਰਕਮ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਅੱਗੇ ਮਦਦ ਲਈ ਗੁਹਾਰ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਜਾਂ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਕੁਝ ਨਕਦ ਰਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਬਦਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਘਰ, ਬਲਦ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਸਾਨ ਸੂਦ (ਵਿਆਜ) ਹੀ ਚੁਕਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਅਸਲ ਜਾਂ ਮੂਲ ਰਕਮ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਾਕੀ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ।

ਜਦੋਂ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਕਿਸਾਨ ਰਕਮ ਵਾਪਸ ਨਾ ਮੋੜ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਜਾਂ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਲਦ, ਘਰ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜੇ ਕੋਈ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਜੋ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਕੁਛੇਕ ਵਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਵੀ ਗਏ, ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਹੇ ਤੁਰ ਪਈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਆਪ ਹਾਕਮ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ-ਖਸੂਟ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲੀ ਛੂਟ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਵਿਚਾਰਾ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਖੇਤੀਹੀਣ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦਾ। ਬਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪਰਵਾਰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਚੁਕਾਣ ਲਈ ਦੁਗਣੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਤੇ ਇਸੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਇਸ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਭਾਰ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਕਿਸਾਨ ਇਕ ਬੰਧੂਆ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਜੋ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਚੱਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਅਣ-ਮਨੁੱਖੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਭਿਸ਼ਾਪ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਇਕ ਡੂੰਘਾ ਕਲੰਕ ਸਾਬਿਤ ਹੋਈ।

ਚਲਦਾ...

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾ : ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ

—ਪ੍ਰੋ. ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ*

ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ੧੭੪੫ ਈ. ਵਿਚ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਯਾਹੀਆ ਖ਼ਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਿਆ। ਨਵਾਂ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹੀ ਯਾਹੀਆ ਖ਼ਾਨ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘਰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਸ਼ਰ-ਏ-ਆਮ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਸਿੰਘ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਯਾਹੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਖਾਸ ਕਰਿੰਦੇ ਸਨ। ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ ਤੇ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਐਮਨਾਬਾਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਯਾਹੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਗਸ਼ਤੀ ਟੋਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦੇ ਜਾਂ ਇਕੱਲੇ ਦੁਕੱਲੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਥਾਂ ਪੁਰ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਡਾਹੜੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਹਰ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕੀ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਵਕਤ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਸੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਲੰਗਰ-ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣ ਲਈ ਬੱਦੋਕੀ ਗੁਸਾਈਆਂ ਦੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖਾਂ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਇੱਥੇ ਰੁਕ ਕੇ ਖਾਣ-ਪਾਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਫੌਜਦਾਰ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਖੋਖਰਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡ ਗੋਦਲਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਖ਼ਬਰਾਂ ਨੇ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਜਥਾ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਐਮਨਾਬਾਦ ਦੇ ਕੋਲ ਲੰਗਰ ਛੱਕ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਸਪਤ ਨੇ ਬੜੇ ਰੋਹਬ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦਮ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਵਜਾਨਾ ਭੁਗਤਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖੇ ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਅੰਨ-ਦਾਣੇ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਲੈਣ ਦਿਓ, ਅਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਡਾਹੜਾ ਹੰਕਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ “ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਰਸਦਾਂ ਭਾਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਦਿਆਂਗਾ।” ਜਸਪਤ ਦੇ

*ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੪੬੪੯-੯੬੪੭

ਹੰਕਾਰੀ ਬੋਲ ਸਨ :

ਸੀਸ ਮੁਨਾਇ ਤੁਮੈ ਜਾਟ ਬਣਾਵੋਂ ਤੁਮਰੇ ਬਾਲਨ ਕੀ ਮਾਲੂ ਬਣਾਵੋਂ।

ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚੌਧਰੀਆਂ, ਲੰਬੜਦਾਰਾਂ ਤੇ ਚੱਠਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਚੱਠਿਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰਾ ਕੋਟ ਵਾਲਾ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ, ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਲੰਗਰ ਵੀ ਛਕਣਾ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਇਆ ਸਿੰਘ ਜਸਪਤ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਘਿਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਨਿਕਲਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਭੁੱਖਣ-ਭਾਣੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਕਾ ਲਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਏ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਭਾਜੜ ਪੈ ਗਈ। ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਜੰਮ ਕੇ ਖੂਨ ਡੋਲ੍ਹਵੀਂ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਪਰੰਤੂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰੋਹ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਂਗਵੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਟਿਕ ਨਾ ਸਕੀਆਂ ਇਸੇ ਹੀ ਦੌਰਾਨ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜੇ ਵੇਖ ਕੇ ਕੌਮ ਦਾ ਸਿਰਕੱਢ ਯੋਧਾ ਭਾਈ ਨਿਬਾਹੂ ਸਿੰਘ ਹਾਥੀ ਦੀ ਪੂਛ ਫੜ ਕੇ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਦੇ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਜਾ ਚੜਿਆ ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਇੱਕੋ ਫੱਟ ਨਾਲ ਜਸਪਤ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਡ ਸੁੱਟਿਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਨੇ ‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਵਹਿ ਲੂਟਨ ਚੜਿਓ ਖਾਲਸੇ ਸੇ ਲੀਓ ਖਾਲਸੇ ਲੂਟ।

ਨਿਬਾਹੂ ਸਿੰਘ ਗਜ ਪੈ ਚੜ੍ਹਯੋ ਮਾਰ ਤੇਗ ਦਿਓ ਸੂਟ।

ਭਾਈ ਨਿਬਾਹੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਦੇ ਜੇਵਰ ਆਦਿ ਲਾਹ ਕੇ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਸਪਤ ਦੇ ਧੜ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਸਪਤ ਦੇ ਮਰਦੇ ਹੀ ਭਾੜੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਈਆਂ। ਜਸਪਤ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤੀ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਐਮਨਾਬਾਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਧਨ-ਦੌਲਤ, ਰਸਦ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੋਖਾ ਸਾਮਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗਾ। ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਕੁਝ ਦੇਰ ਏਥੇ ਟਿਕਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਏਥੋਂ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਜਦੋਂ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਜਸਪਤ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗ-ਬਬੂਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਖਪਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਲਾਹ ਕੇ ਯਾਹੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦਾ, ਓਨੀ ਦੇਰ ਮੈਂ ਸਿਰ ’ਤੇ ਪੱਗ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਾਂਗਾ। ਯਾਹੀਆ ਖ਼ਾਨ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫੁਰਮਾਨ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ, ਨਗਰਾਂ ਜਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ-

ਏ-ਮੌਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਗੁੜ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗੁੜ ਨੂੰ ਰੋੜੀ ਜਾਂ ਭੇਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਤੇ ਲੰਬੜਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਵਾਨੇ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜੇ ਗਏ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਪਰ ਸਖ਼ਤੀ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

‘ਇਬਰਤਨਾਮਾ’ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਲੀ-ਉਦ-ਦੀਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਢਿੱਡ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।” ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਟੀ ਨਾਲ ਪੂਰ (ਭਰਵਾ) ਦਿੱਤਾ।

ਮਾਝੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੰਘ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਸੂਮ ਬਾਲ-ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਜੇਲ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਨੌਕਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਰਖ਼ਸਤ ਕਰਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ੧੦ ਮਾਰਚ, ੧੭੪੬ ਈ. ਦਾ ਸੋਮਵਾਰੀ ਮੱਸਿਆ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਦੋਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਲਖਪਤ ਦੇ ਧਰਮ-ਗੁਰੂ ਗੁਸਾਈ ਜਗਤ ਭਗਤ, ਦੀਵਾਨ ਲੱਛੀ ਰਾਮ, ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਤੇ ਕੁਝ ਇਨਸਾਨੀ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਧਰਮੀ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਲਖਪਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੜੀ ਨਾ ਛੱਡੀ, ਸੰਤ ਜਗਤ ਭਗਤ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਪਰ ਲਖਪਤ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਸੰਤ ਬੜੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਲਖਪਤ “ਇਹ ਜਿਸ ਪਾਣੀਉਂ ਉੱਗੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਪਾਣੀ ਮਾਰਾਂਗੇ, ਤੇਰੀ ਜੜ੍ਹ ਨਾ ਰਹੂ ਅਤੇ ਇਹ ਪੰਥ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਵੱਧਦਾ ਜਾਏਗਾ।”

ਅਖੀਰ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ (ਲੱਖੂ) ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚਰਖੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ, ਸੂਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਟੰਗ ਕੇ, ਅੱਗ ਵਿਚ ਸਾੜ ਕੇ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰ ਕੇ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿੰਘ ਮੈਦਾਨੀ ਖੇਤਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ, ਝਾੜਾਂ ਵਿਚ ਲੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਵੱਡੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਯਾਹੀਆ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਤੋਪਾਂ, ਜੰਬੂਰੇ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਭਰਤੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਮੁਲਤਾਨ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਤਕ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਪਹਾੜੀਏ ਨਵਾਬਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਦਦ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਫੁਰਮਾਨ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

ਮੁਲਤਾਨ ਬਹਾਵਲ ਮੁਲਕੇ ਤਾਬੇਂ,

ਦੀਨੀ ਫੌਜ ਨਵਾਬ ਚੜ੍ਹਾਈ।
 ਕਸੂਰ ਆਦ ਲੋ ਅਟਕ ਸੁ ਤਾਕਰ,
 ਔਰ ਦੁਆਬੇ ਤਿਹਾੜੇ ਲਾ ਕਰ।
 ਲਿਖ ਭੇਜੇ ਤਿਨ ਸਕਲ ਪਹਾੜੁ,
 ਨਵਾਬ ਬੁਲਾਏ ਕਰ ਬਹੁ ਤਾੜ।

ਲੱਗਭਗ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਲ ਕਾਹਨੂਵਾਨ ਦੇ ਛੰਭ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੇ, ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਡੱਲੇਵਾਲੀਆ, ਸ. ਚੜਤ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੁਕਰਚਕੀਆ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮੁੱਖ ਸਨ। ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਇਹ ਅਤਿ ਬਿਪਤਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਸੀ। ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਵੀ ਕਮੀ ਸੀ, ਭੁੱਖ ਦਾ ਵੀ ਦੁਖ ਡਾਹੜਾ ਸਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਇਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:-

ਤਬ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਬਹੁਤ ਸਤਾਯਾ,
 ਖਾਣੇ ਨੂੰ ਕੁਛ ਹੱਥ ਨਾ ਆਯਾ।

ਭੁੱਖੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਝੱਲਾਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ। ਸਿੰਘ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਵੀ, ਪਿੱਛੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਫੌਜ, ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਾੜਾਂ ਉੱਪਰੋਂ ਵਰ੍ਹਦੇ ਪੱਥਰ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ। ਨਾ ਰਸਦ, ਨਾ ਪਾਣੀ, ਨਾ ਤੋਪਾਂ, ਨਾ ਹੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉੱਪਰ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਬੁਲੰਦ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗੂੰਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਜੰਗਲ ਚੀਰਦੇ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਖੂ (ਲਖਪਤ) ਹੱਲਾ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਵੈਰੀ ਦਲ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਦਾਣਾ-ਪੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲੱਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੰਗਲੀ ਝਾੜਾਂ ਨੂੰ ਲਖਪਤ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਜਾਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾੜੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਅਜਾਈ ਮੌਤ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਸਿਆਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਆਹਮੋ-ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜ-ਮਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਜੰਗ ਲੜਨ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਘੜੀ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਭੁਚਲਾਉਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਭੱਜ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਲ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਦਾਣਾ-ਰਸਦ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕਾਰਨਾਮੇ ਨੇ ਲੱਖੂ (ਲਖਪਤ ਰਾਏ) ਨੂੰ ਹੋਰ ਖਿੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਜੰਗਲ ਕਟਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉਪਰ ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਅਖੀਰ ਸਿੰਘ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਲ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਸ਼ੁਕਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਥਾਂ ਸ.

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਡੱਲੇਵਾਲੀਆ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਰਾਵੀ ਦਾ ਵਹਾਅ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਠੇਲ ਦਿੱਤੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਵਹਾਅ ਏਨਾ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰੁੜ ਗਏ। ਸਿੰਘ ਬਸੋਲੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਧੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੱਗੋਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਤਕੜਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜਾਂ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਡਾਹਵੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਥਕਾਵਟ, ਭੁੱਖ ਤੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਉਨੀਂਦਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਦਕੇ ਜਾਈਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਸਬਰ ਤੇ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਸਨ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਰੀ ਕਿਉਂਕਿ ਭੁੱਖ ਤੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰੀ ਨੂੰ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਮੌਤ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਿਦਕੀ ਸੂਰਮੇ ਸਿਦਕ-ਧਰਮ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਨ, ਤਦ ਹੀ ਇਸ ਸਿਰ ਪਈ ਬਿਪਤਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੇ ਰੋਹ ਵਿੱਚ ਸਨ:

ਅੱਧੀ ਮੌਤ ਮੁਸਾਫ਼ਰੀ ਸਾਰੀ ਮੌਤ ਸੁ ਭੁੱਖ।

ਉਹਾਂ ਆਇ ਦੇਉ ਮਿਲੀ ਯਹ ਭਯੋ ਖਾਲਸੇ ਦੁੱਖ।

ਅਖੀਰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਹਮੇ-ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਸ. ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੇ ਵਾਲੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਉਹ ਕਾਬੂ ਨਾ ਆਇਆ। ਤੋਪ ਦੇ ਗੋਲੇ ਨਾਲ ਸ. ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੱਤ ਦੀ ਹੱਡੀ ਟੁੱਟ ਗਈ, ਪਰ ਇਸ ਧਰਮੀ ਯੋਧੇ ਨੇ ਇਸ ਜ਼ਖ਼ਮ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਪਾੜ ਕੇ ਲੱਤ ਕਾਠੀ ਦੇ ਹੰਨੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਤੇ ਜੰਗ ਲੜਨ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹੇ। ਬੜੀ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਰਭਜ ਰਾਏ, ਯਾਹੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਾਹਰ ਖਾਨ, ਮਖਮੂਰ ਖਾਂ, ਫੌਜਦਾਰ ਸੈਫ ਅਲੀ ਖ਼ਾਨ, ਕਰਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਰਸੂਲ ਨਗਰੀਆ, ਅਗਰ ਖ਼ਾਨ ਆਦਿ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਸ. ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਦੇ ਵੀ ਭਾਰੇ ਫਟੇ ਵੱਜੇ, ਪਰ ਇਹ ਸਿੰਘ ਘਸੀਟ ਵੱਟ ਕੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗੂੰਜਾਂਦੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਇਸ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਮਈ ੧੭੪੬ ਈ. ਨੂੰ ਵਾਪਰਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਨਗਰ ਕਾਹਨੂਵਾਨ ਵਿਖੇ ਹਰ ਸਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਣੈਲ: ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ

-ਸ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸਰਦਾਰ ਹਰਿਦਾਸ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕਈ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਸੰਨ ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਕੁੱਪ ਰਹੀੜੇ ਵਿਖੇ ਵਾਪਰੇ ‘ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ’ ਦੌਰਾਨ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰਿਦਾਸ ਸਿੰਘ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਇਸੇ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਸਰਦਾਰ ਹਰਿਦਾਸ ਸਿੰਘ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਉਸੇ ਰੁਤਬੇ ‘ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਏ ਨੇ ਜਦ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਹਰੇਕ ਜੰਗੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਜਵਾਂ-ਮਰਦੀ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਚੱਠੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਰਸੂਲ ਨਗਰ, ਮਨਚਰ ਆਦਿ ਇਲਾਕੇ ਜਿੱਤਣ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਏ। ਇਸ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਦਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬੱਲੇ ਕੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਸੰਨ ੧੭੯੧ ਈ. ਵਿਚ ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਲੱਗਭਗ ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸੰਨ ੧੭੯੨ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਤੇ ੧੭੯੮ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਉਧਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸੰਨ ੧੭੮੦ ਈ. ਵਿਚ ਇਕ ਸਪੁੱਤਰ, ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਜੋਕਿ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਕੋਈ ੧੧ ਕੁ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ‘ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਮਿਸਲ’ ਦੀ ਕਮਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ

*ਬਾਜ਼ਾਰ ਲੁਹਾਰਾਂ, ਚੌਂਕ ਲਛਮਣਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੮੨੨੭੮-੦੦੩੨੨

ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਸਰਦਾਰ (ਮਹਾਰਾਜਾ) ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੇਲ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ, ਅਤੇ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਸ ਦੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪਾਠ-ਪਠਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਅੱਠ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਵੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ਤੋ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਗਿਆਨ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਣ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇੰਤਜ਼ਾਮਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਵੀ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਚੰਗੇ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਲੱਗੇ।

ਫੌਜੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਇਸੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਾਊਂ ਤਿਆਰੀ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਅਰੰਭਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਬੱਚਾ ਪਲਟਨ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕਿ ਲੱਗਭਗ ੧੧ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਹੀ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ-ਦਾਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੱਚਾ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਮੇਲ ਬਾਰੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਸੰਨ ੧੮੦੫ ਈ. ਦਾ ਬਸੰਤੀ ਦਰਬਾਰ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਇਕੱਠ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਕੋਲੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤੱਬਾਂ ਦੇ ਦੱਸਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ।” ਬੱਚਾ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੰਗਜੂ ਯੋਧਿਆਂ, ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਤੱਵ ਨਿਭਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਨਵਾਬ-ਕਸੂਰ, ਨਵਾਬ-ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਰਈਸ ਇਲਾਕਾ ਝੰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਕੇ ਜੰਮੂ ਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਬਕਾਇਦਾ ਕਰ ਵਸੂਲਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਤੋਂ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਯੋਧਾ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਰ 'ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਹੱਥੋਂ-ਹੱਥੀਂ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਸ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਨਲਵਾ' ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਅਤੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰੀ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਤੇ ਜਾਗੀਰ ਆਦਿ ਵੀ ਦਿੱਤੀ।

ਸ. ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ 'ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ' ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਮਿਸਟਰ ਮੈਕਗਰੇਗਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦ ਸਿੱਖਸ' ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨੇਮ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਰੇਕ ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਯੋਧਿਆਂ ਸਮੇਤ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਇਲਾਕਾ ਪਹਾੜ ਵੱਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਦ ਸ਼ੇਰ ਨਿਕਲਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਵਾਨ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਜਾਂ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਢਾਲ, ਤਲਵਾਰ ਜਾਂ ਬਰਛੀ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਜਵਾਨ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲੈਂਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਵੱਲੋਂ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਫੌਜੀ ਅਹੁਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। . . . ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਨਿਡਰ ਯੋਧਾ ਸੀ, ਉਹ ਉੱਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਤੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸੋਚ ਦਾ ਵੀ ਧਾਰਨੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੂੰ ੮੦੦ ਸਵਾਰ ਤੇ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ। ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ-ਚੌੜਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੮੦੬, ੧੮੦੭ ਅਤੇ ੧੮੦੮ ਈ. ਵਿਚ ਇਲਾਕਾ ਹਿਠਾੜ ਸਤਲੁਜ ਉੱਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਥਾਵੇਂ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਥਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ, ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ, ਸਰਦਾਰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰਦਾਰ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਜਦ ੧੮੦੬ ਈ. ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਨੇ ਹਰੀਕਾ ਪੱਤਣ ਲੰਘ ਕੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ।

ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਇਕ ਬਾਹੀ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਤੇ ਦੂਜੀ ਬਾਹੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਪੱਕੀ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਨੇ ਕੋਟਕਪੂਰੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦੇ ਗਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫੌਜੀ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਸੂਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਝੰਗ, ਮਨਕੇਰਾ, ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਆਦਿ ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਉਹ ਆਕੀ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਫਰਵਰੀ, ਸੰਨ ੧੮੦੭ ਈ. ਵਿਚ ਕਸੂਰ 'ਤੇ ਚੜਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਫੌਜੀ ਡਵੀਜ਼ਨ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲੀ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰ ਹੋਰ ਵੀ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਕੁਤਬਦੀਨ ਨੂੰ ਮਾਤ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਖੋਹ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਦੇਖ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕੁਤਬਦੀਨ ਦੌੜ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅੰਤ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਰੂਦ ਦੱਬ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਫਸੀਲ ਉੱਡ ਗਈ ਤੇ ਕੁਤਬਦੀਨ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਸੂਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦਿੱਤੀ।

ਕਸੂਰ ਦੀ ਫਤਿਹ ਉਪਰੰਤ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਇਲਾਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਮੁਲਤਾਨ ਉੱਤੇ ਇਹ ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਸੂਰ ਦੀ ਜੰਗ ਪਿੱਛੇ ਨਵਾਬ ਕੁਤਬਦੀਨ ਕਸੂਰੀਏ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਚੁੱਕਣਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨਵਾਬ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖਾਨ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਫਰਵਰੀ, ੧੮੧੦ ਈ. ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਪੁੱਜ ਗਈਆਂ ਤੇ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਾਲੀਆ ਤਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਘਮਾਸਾਨ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਸਰਦਾਰ

ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਗੁਠੇ ਕੰਧਾਂ ਹੇਠ ਟੋਏ ਪੁਟਵਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਰੂਦ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਢਹਿ ਗਈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਕੰਧ ਢਹਿਣ ਕਰਕੇ ਕੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ, ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਣ ਵੱਜੀਆਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨੇ ਸਰਦਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਰੂਦੀ ਹਮਲੇ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਾਰਨ ਨਵਾਬ ਮੁਜ਼ਫ਼ਰ ਖਾਨ ਡਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੀ ਯੁੱਧ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਉਸ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਦੀ ਹੋਰ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਅਤੇ ਲਾਮਿਸਾਲ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸੋਚ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਰੇਕ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕਬੂਲਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਕ ਸਫਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਭਵਨ-ਨਿਰਮਾਣ ਕਲਾ ਵਿਚ ਵੀ ਚੰਗੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਰੱਖਦੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਵਿਖੇ ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਵੀ ਬਣਵਾਈ ਤੇ ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਕੂਚੇ ਪੱਕੇ ਕਰਵਾਏ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੀ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਰਚ ੧੮੧੨ ਈ. ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਖਿਰਾਜ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸੋਚ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਟਕ ਨੂੰ ਜਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਮਹੌਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਅਟਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਪਰ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵੱਲੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਧਾੜਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਅਟਕ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼-ਦੁਵਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਅਤੇ ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭੇਜਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ

ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਅਟਕ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਹਾਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੮੧੩ ਈ. ਵਿਚ ਅਟਕ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ਅਟਕ ਦੇ ਘਮਾਸਾਨ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਅਫਗਾਨ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਅਟਕ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਖਾਲਸਾਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕਸੂਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਅਟਕ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਸਮੇਤ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ।

ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਬਲ ਤਕ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬਲ ਫਤਿਹ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤਕ ਰਾਜ ਵੀ ਵਧਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।” . . .

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੮੧੯ ਈ. ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਰਾਜੌਰੀ ਤੋਂ ਪੁੰਛ, ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਸ਼ਮੀਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਖੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਗਵਰਨਰ ਜਬਾਰ ਖਾਨ ਅਚਾਨਕ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਬਾਰ ਖਾਨ ਦੀ ਬਾਂਹ ਵੱਢ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਾਪਸ ਨੱਸ ਗਈਆਂ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਗਸਤ ੧੮੨੦ ਈ. ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ‘ਗਵਰਨਰ’ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਨਰ-ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਸਤਕਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ, ਸ਼ਾਲਾਂ ਦੁਸ਼ਾਲੇ, ਪਸ਼ਮੀਨੇ ਤੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਇਕ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਹਰੀ ਸਿੰਘੀਆ ਰੁਪਈਆ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰੀ ਸਿੰਘੀ ਰੁਪਈਏ ਵਾਂਗ ‘ਹਰੀ ਸਿੰਘੀ ਪੈਸੇ’ ਵੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿੱਚੋਂ

ਢਲਵਾਏ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਰੁਪਈਏ ਉੱਪਰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ (ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਸਿੱਕੇ ਵਾਂਗ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਇਬਾਰਤ ਲਿਖੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ:

ਦੇਗ ਤੇਗੋ ਫ਼ਤਹ ਨੁਸਰਤ ਬੇਦਰੰਗ। ਯਾਫਤ ਅਜ਼ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ।

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ, ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦਾ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਹ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਿਆ। ਸੰਨ ੧੮੨੧ ਈ. ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਮਾਂਗਲੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਫਤਿਹ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸ. ਨਲਵਾ ਨੇ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵੀ ਲੜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਹਿਮ ਕੜੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪਿਸ਼ਾਵਰ 'ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਬਾਰਕਜਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਮਾਲੀਆ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੱਖਾਂ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਭੇਜੀ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਤਾਂ ਬਿਨਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤੇ ਹੀ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਪਰ ਹਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਕੱਕੜ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਛੇਤੀ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਤੇ ਆਖਰੀ ਜੰਗ 'ਜਮਰੌਦ' ਦੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਹਮਲਾਵਾਰਾਂ ਦੇ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰਸਤਾ ਦੱਰਾ ਖੈਬਰ ਰਾਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਹ ਜਿਹੜਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਕਾਬਲ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੱਰਾ ਖੈਬਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਥੇ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਹੋਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ: ਬੁਰਜ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਾੜਾ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਮਿਚਨੀ, ਕੱਚੀਗੜ੍ਹੀ, ਸ਼ੰਕਰਗੜ੍ਹ ਗੜ੍ਹੀ ਆਦਿ ਕਈ ਹੋਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੀ ਬਣਵਾਏ। ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਾਰੇ ਜਦ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਅਫਗਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ

ਨਿਰਮਾਣ ਹੋਣਾ ਆਪਣੇ ਲਈ ਖਤਰਾ ਜਾਪਿਆ। ਉਧਰੋਂ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਕੁਝ ਵਿਗੜ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਪੈ ਗਏ। ਅਫਗਾਨੀ ਹਾਕਮ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਭਣਕ ਪਈ ਕਿ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਿਮਾਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੌਕਾ ਹੱਥੋਂ ਖੁੰਝਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਚੜਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਫੌਜ ਵਿਚ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਪਠਾਣ ਤੇ ਗਾਜ਼ੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਖੇ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਦੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਮਰੌਦ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਮੀਰਪੁਰੀਏ ਕੋਲ ੮੦੦ ਪੈਦਲ, ੨੦੦ ਸਵਾਰ, ੮੦ ਤੋਪਖਾਨੇ ਤੇ ਗੋਲੇਦਾਜ਼ ੧੦ ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ੧੨ ਹਲਕੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਤੋਪਾਂ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਸੁਨੇਹੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਧਰੋਂ ਅਫਗਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਲੁੰਡੀਖਾਨੇ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਮਰੌਦ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ, ਉੱਥੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਪਠਾਣਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮੁਹੱਈਆ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ 'ਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪਠਾਣ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋਏ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕਿ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਖੇ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੀ, ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣ ਲਈ ਇਕ ਬੀਬੀ (ਹਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਜੋ ਅਜੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸਿੰਘ ਸਜੇ ਸਨ) ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਭੇਜੀ।

ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਮਰੌਦ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਨਾ ਪਹੁੰਚਣ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਜਮਰੌਦ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ ਅਤੇ ਖੁਦ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਫੌਜੀ ਮਦਦ ਲਈ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਜਿਸ ਬੀਰਤਾ, ਸਾਹਸ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਨ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦਿਖਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਕਾਦਰਯਾਰ ਨੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-

ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ. ਨਲਵਾ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਇੰਝ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਕਾਫ ਕੋਈ ਜਹਾਨ ਤੇ ਨਹੀ ਹੋਣਾ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਿਹਾ ਵੱਡੀ ਓਟ ਵਾਲਾ।

ਪਹਿਲਾ ਹੱਥ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੂ, ਕਿਲਾ ਫੜੇ ਕੀਤਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਾਲਾ।

ਦੂਜਾ ਹੱਥ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੂ, ਕਿਲਾ ਮਾਰ ਮੋਇਆ ਜਮਰੌਦ ਵਾਲਾ। . . .

ਜਦ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਮਰੌਦ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਅਫਗਾਨੀ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ੧੪ ਤੋਪਾਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਈਆਂ। ਅਫਗਾਨੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜਾਂ ਪਿਛਾਹ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਦੌਰੇ ਤਕ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਦੌਰੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਕ ਗੁਫਾ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਗੋਲੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੱਟ ਵਿਚ ਵੱਜੀ ਪਰ ਦੂਜੀ ਗੋਲੀ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵੱਜੀ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧੱਸ ਗਈ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਬੰਨ੍ਹਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਥੰਮ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਤਦ ਤਕ ਬਾਹਰ ਨਾ ਕੱਢੀ ਜਾਵੇ ਜਦ ਤਕ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਹੋਰ ਫੌਜੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੰਨ ੧੮੩੭ ਈ. ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਰੋਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ 'ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੇ ਦਿਲੀ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਕਵੀ ਕਾਦਰਯਾਰ ਇੰਝ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਐਨ-ਐਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੱਲ ਸਮਝੀ, ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਨੀਰ ਰਵਾਂ ਹੋਇਆ।

ਚਲੇ ਦਰਦ ਨਾ ਠਲੀਆਂ ਜਾਣ ਹੰਝੂ, ਅੱਜ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬੜਾ ਤੂਫਾਂ ਹੋਇਆ।

ਸਾਕਾ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ

-ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਸੰਨ ੧੮੨੩ ਈ. ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਬਾਬਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਗੁਰਧਾਮ ਦੇ ਨਾਮ ਲੱਗਭਗ ਸਵਾ ਸੌ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਹੰਤ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਨੇਕਦਿਲ ਇਨਸਾਨ ਸੀ। ਜੱਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਖ਼ੂਨੀ ਸਾਕੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਹੰਤ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਬਣੀ 'ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ' ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਚਾਬੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੰਥਕ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਪੰਥ ਨੇ ਮਹੰਤ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਸੌਂਪੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਹੰਤ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨਮਰਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਸੰਨ ੧੯੫੦-੫੧ ਈ. ਵਿਚ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਤਰਨਾ ਦਲ ਹਰੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਤਬਦੀਲ ਕਰਵਾ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ੨੧ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਮਹੰਤ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਮਹੰਤ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ

*ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਖਤ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਠੀਕ ਰਿਹਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦਨ ਕਮੇਟੀ ਸਾਂਭਣ ਲੱਗੀ ਜੋ ਨਾਂਮਾਤਰ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਆਮਦਨ ਮਹੰਤ ਸੰਭਾਲਦਾ ਸੀ। ਕਮੇਟੀ ਬਣਨ ਕਰ ਕੇ ਮਹੰਤ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨਮਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਲ ਸਮੇਤ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਮੇਟੀ ਬਾਰੇ ਝੂਠੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਦਲ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਰਸਦ-ਬਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਅਸਮਰੱਥਾ ਜਤਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਆਮਦਨ ਤਾਂ ਕਮੇਟੀ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੰਗਤ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਦੀ ਹੀ ਕੇਵਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥਾਂ ਲਈ ਵਰਤਣ ਅਤੇ ਖੁਰਦ-ਬੁਰਦ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਕਰਨ ਆਏ ਹਾਂ।

ਮਹੰਤ ਬਹੁਤ ਚਲਾਕ ਸੀ। ਉਹ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ! ਜੇਕਰ ਕਮੇਟੀ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਕਮੇਟੀ ਕਿਉਂ ਬਣਾਈ ਹੈ? ਇਹ ਕਮੇਟੀ ਤੋੜ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਆਪੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਸਾਡੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰੋ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਲਿਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਮਹੰਤ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਚਾਲ ਚੱਲੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਲ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਓ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਪੰਜਾਬ

ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਨੇ ਫਰਜ਼ੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਤੇ ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮੈਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਕਮੇਟੀ ਨਾ ਬਣਾ ਲਵੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਭੈਅ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰ। ਆਮਦਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਠੀਕ ਰੱਖ। ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹੇਗਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹੰਤ ਸਿਰਫ ਇਕ ਸਾਲ ਹੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਖ਼ਬਰ-ਸਾਰ ਰੱਖਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਫਿਰ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਗਈ ਅਤੇ ਰੋ ਕੇ ਨਿਕੰਮੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

ਸੰਨ ੧੯੫੩ ਈ. ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਦਲ ਸਮੇਤ ਫਿਰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਕਿ ਮਹੰਤ ਦੀ ਸੋਧ-ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਮਹੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਗੰਢ-ਤੁੱਪ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਰਸਾਈ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲ-ਬੈਠ ਕੇ ਮਸਲਾ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਭਲਾਈ ਹੈ।

ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਮਹੰਤ ਨੇ ਆਖਰੀ ਦਾਅ ਖੇਡਿਆ। ਉਹ ਦੌੜ ਕੇ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਗੇ ਮਹੰਤ ਨੇ ਰੋ-ਰੋ ਨੱਕ ਰਗੜ ਕੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕੁਰੀਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਬਸ ਇਸ ਵਾਰ ਉਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਵਾ ਦੇਣ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਹੀਂ ਮੋੜਨਗੇ। ਬਾਬਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਹੰਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਚੱਲਣ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਹੰਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਫਿਰ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਮਹੰਤ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ

ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਰੱਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਮਹੰਤ ਫਿਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮਹੰਤ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਬਾਬਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਵੀ ਪਹੁੰਚਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੪-੫ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ। ਅਖੀਰ ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹੰਤ ਫਿਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਲੱਛਣਾਂ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਲ ਸਮੇਤ ਉੱਥੇ ਜਾਓ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰੋ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਵਿਖੇ ਆ ਕੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਸਾਰਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਸੰਨ ੧੯੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਮਨਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਹਰੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਲ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ-ਓ-ਸ਼ੌਕਤ ਨਾਲ ਕਾਲੇ ਅੰਬ ਕਸਬੇ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸੂਹੀਆਂ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਲ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਪਾਸ ਜਾ ਝੂਠੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਇਲਾਕਾ ਬਹੁਤ ਗਰੀਬ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਜੰਗੀ ਫ਼ੌਜ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰੇਗੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਉਜਾੜ ਦੇਵੇਗੀ। ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਹਦਾਇਤਾਂ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ ਲਈ ਪੱਠੇ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਲੱਕੜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛੇ ਨਹੀਂ ਲੈਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਆਦਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਭੁੱਖਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ। ਮਹੰਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਅੰਬ ਕੋਲ ਹੀ ਰੋਕ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਖ਼ੌਫ਼ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਹਿੰਮਤ ਹਾਰ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਈ।

ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਲ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੜਾਅ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਹਨ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਪੂਰੋਵਾਲ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਪਿੱਛੇ ਹੈ।

ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਰਹੀਆਂ। ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ੧੦ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਚਾਰ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਵਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰੰਤੂ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਐਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾ ਜਾਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਤਨਾ ਸਫਰ ਕਰ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਵੇਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਈਏ। ਇਸ 'ਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਸ਼ਰਤ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਡਿਓੜੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਤਕ ਹੀ ਜਾਉ, ਅੰਦਰ ਨਾ ਜਾਣਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਥਾਂ 'ਤੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਣ ਲਈ ਆਏ ਹਾਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਜਾ ਦੱਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੇ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਣਗੇ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਡੀ. ਸੀ., ਐੱਸ. ਐੱਸ. ਪੀ. ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਲਾਡਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖ਼ਲ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ।

ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੋਵਾਲ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਭੇਜ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਜਾਵੇਗੀ, ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਾਣਗੇ। ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਗਾਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਘੋੜਾ ਸੀ।

੧੦ ਮਾਰਚ, ੧੯੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਲ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਸਾਰੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਡਿਓੜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਮਹੰਤ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ੧੦੦ ਕੁ ਬਦਮਾਸ਼ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਆਦਿ ਪਿਲਾ ਕੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਕ-ਦੋ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖਰੀਦ ਲਏ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਪਹੁੰਚ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਦਾ

ਹੀਆ ਨਾ ਪਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਕਾਠੀਆਂ ਲਾਹ ਲਈਆਂ, ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਲਾਏ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਚੱਲ ਪਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਗਏ। ਮਹੰਤ ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸਨ, ਦੋ ਪੀਪੀਆਂ ਵਿਚ ਆਟਾ, ੧੦ ਕਿੱਲੋ ਖੰਡ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਬਹੁਤ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰਸਦ ਲੈ ਲਓ। ਇਹ ਰਸਦ ਇਕ ਡੰਗ ਜੋਗੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਉੱਪਰਲੇ ਦਿਲੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਹਰ ਆਸਣ ਕਿਉਂ ਲਾਇਆ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਆਸਣ ਲਾ ਲਉ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਦਰੱਖਤਾਂ ਥੱਲੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ, ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰਨਾ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਬਚਨ ਕਰਨ ਆਏ ਹਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ ਸੀ, ਕੀ ਤੂੰ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਿਹੈਂ, ਆਮਦਨ-ਖਰਚ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਿਸਾਬ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਕਿ ਨਹੀਂ?

ਮਹੰਤ ਬਹੁਤ ਚਲਾਕ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਲਝਾਓ ਨਾ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਜੱਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਰਸਦ ਲੈਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲੈ ਲਓ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਇਹ ਅਸੂਲ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਇੱਥੋਂ ਚਲਾ ਜਾ, ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਘਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਹਿ ਲਵਾਂਗੇ, ਜੇ ਤੇਰਾ ਹੋਊ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਤੋਰ ਦੇਈਂ।

ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਦੇਖ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਨਾ ਆਇਆ, ਨਾ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪੱਠੇ ਅਤੇ ਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਮਨਾ ਵਿਖੇ ਜਾ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣੀ। ਬਰਤਨ ਮਾਂਜ ਕੇ ਮੂਧੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਹਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ। ਇਤਨੀ ਦੂਰੋਂ ਸੰਗਤ ਆਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਲੰਗਰ-ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੱਠਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹੰਤ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਲਤੀ ਦੀ ਅਸੀਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਓ ਅਤੇ ਲੰਗਰ-ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੂਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥੀ

ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਆਵੋ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਬਾਟਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਜਲ ਦਾ ਬਾਟਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੇ ਬਾਹਾਂ ਫੈਲਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਲਿਆ ਕਿ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਮਨ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਏ। ਅੰਦਰ ਬੇਅੰਤ ਗਰਦ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਫਾਈ ਕੀਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਦਤਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹੋਣ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਉੱਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਦਲ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹੰਤ ਦਾ ਇਕ ਲਾਂਗਰੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਦਲ ਦਾ ਸਿੰਘ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾ ਜਿੱਥੇ ਮਹੰਤ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਹੰਤ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥੋਪਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਮਹੰਤ ੬੦-੭੦ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਮਹੰਤ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅੱਗੋਂ ਸਾਜ ਚੁੱਕ ਲਵੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਜਥਾ ਬਿਠਾ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਪਹਿਰੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਖੋਹ ਲਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਉਸ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਭੱਜ ਜਾਣਗੇ। ਪਹਿਰੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਰਾਬੀ ਟੋਲਾ ਕੁਝ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਹੰਤ, ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਅਸੂਲ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅੱਗੋਂ ਸਾਜ ਚੁੱਕਣ ਲੱਗੇ। ਪਹਿਰਿਆਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਹੱਥੋ-ਪਾਈ ਹੋ ਪਏ। ਮਹੰਤ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਖੋਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸੋਧਾ ਲਾਇਆ। ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ ਦੌੜ ਗਏ। ਬਾਹਰ ਪੁਲਿਸ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਗਏ ਅਤੇ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ

ਇੱਕ ਕਦਮ ਵੀ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ। ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਦੀ ਵਰਦੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸਾਦੀ ਵਰਦੀ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ ਗਈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਗੁਰੂ ਕੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਮਹੰਤ ਘੋਰ ਬੇਅਦਬੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਵੀ ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਮੰਨ ਗਿਆ ਕਿ ਮਹੰਤ ਦਾ ਕਸੂਰ ਹੈ। ਮਹੰਤ ਦੇ ਜੋ ਬੰਦੇ ਆਪਣੇ ਸਾਈਕਲ ਅਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ ਪੁਲਿਸ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਉਹ ਸਭ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਬੋਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਥਾਣੇ ਲੈ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਦੇਰ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਨਾ ਆਇਆ, ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗਾਰਦ ਬਾਹਰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠੀ ਰਹੀ।

ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨਾਲ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਗੱਲਬਾਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਪੂਰੀ ਗੱਲ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਸਿੰਘ ਸਜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾ ਲੈ, ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਤੇਰੀ ਭਲਾਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਹੰਤ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਮਸਲਾ ਆਪ ਹੀ ਨਜ਼ਿੱਠ।

ਮਹੰਤ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਲਾਚਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਚਾਲ ਚੱਲੀ ਕਿ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚੋਂ ਕਢਵਾ ਕੇ ਆਹਲਾ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਿਸੀਵਰ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਵਾ ਲਿਆ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

੨੨ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ੨੩ਵਾਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਸੀ। ਮਾਝ ਰਾਗ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ੨੨ ਮਈ, ੧੯੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਮੰਗਲਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਨੇ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਆਰ. ਕੇ. ਚੰਡੇਲ ਨੇ ਸਲਾਹਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਹਨ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਖੋਟੀ ਨੀਯਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਹਿਮਾਚਲ

ਸਰਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਕਰ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਨਾਹਨ ਜਾਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਫੇਰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ੧੦ ਮਿੰਟ ਲਈ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿਖੇ ਆ ਜਾਣ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਭੰਗ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਟਵਾਉਣਾ ਪੈ ਜਾਏ। ਏਨੇ ਵਿਚ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਵੀ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿੰਦ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਸਨ 'ਤੇ ਆਏ ਅਤੇ ਕਮਰਕੱਸਾ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਸਤਰ-ਬਸਤਰ ਸਜਾ ਲਏ। ਇਕ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਾਓ ਅਤੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰਹੋ, ਫੌਜ ਨੇ ਢਿੱਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ। ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹੰਤ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਸ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰ ਦਿਉ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੇਸ ਲੜੋ, ਜੋ ਜਿੱਤ ਜਾਏਗਾ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੰਭਾਲ ਦਿਆਂਗੇ। ਉਤਨਾ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਰਹੇਗਾ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿਉ। ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਿਖ ਨੂੰ ਦੇਵੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਹਿਬਾਨ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਮਹੰਤ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਵਾਂਗ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ, ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭੋਗ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ ਓਨਾ ਸਮਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗਾਰਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਕੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ। ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਮੀਲ ਦੂਰ ਖੜ੍ਹੀ

ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਵੇਰੇ ਸਾਢੇ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣ ਲਈ ਲੰਗਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਲ ਛਕਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਪੱਠੇ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਡਿਓੜੀ ਵਿਚ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਕ ਮਾਰ ਕੇ ਜਲਦੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਿੱਠ ਘੁਮਾ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ।

ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ। ਅੰਦਰ ਕੋਈ ੧੫ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚੀ। ਇਕ-ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਸਦਸ, ਵੀਹ-ਵੀਹ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਪੈ ਗਏ ਅਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਓੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਉੱਪਰ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉੱਪਰੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਲੱਤਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਘਸੀਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਥਾਣੇ ਲੈ ਗਏ।

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਸਵਾਸ ਹਨ ਓਨੀ ਦੇਰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਭੰਗ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂਗੇ।

ਅੰਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਰਵਾਇਤੀ ਹਥਿਆਰ ਹੀ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਪਹਿਰੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਚੌਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਲਈ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਨਾਲ ਦਰਵਾਜ਼ੇ-ਖਿੜਕੀਆਂ ਤੋੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰੱਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਅੰਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਰਵਾਇਤੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਸਪੀਕਰ ਲਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਬੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਸਾਢੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਵੱਲੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਓਧਰੋਂ ਤਿੰਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲੈਣ, ਪਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪੂਰੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਉਹ ਸਿੰਘ ਨਾ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਸਕੀ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਬੂਟਾਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੁਝ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਆਏ ਯਾਤਰੂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਛਾਨਣੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗਿਆਰਾਂ ਸਿੰਘ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਖੱਬੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ, ਮੋਢੇ ਅਤੇ ਪੱਟ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥ-ਪੱਥ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੰਘ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ, ਫਤਹਿਪੁਰ ਕੋਠੀ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ, ਸ. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਬਜਰੌਰ ਦੇ, ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਚੌਹੜਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸ. ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਭਦੌੜ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪਾਵਨ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਿਆ। ਸ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ, ਸ. ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ, ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗੜਾ ਦੇ, ਸ. ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਮੱਤੇਵਾਲ, ਇਕ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ (ਯਾਤਰੂ), ਬਾਬਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜੀ (ਯਾਤਰੂ) ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਯਾਤਰੂ, ਜੋ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ

ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਚੁਬੱਚਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਨਾ-ਨਾਨੀ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਫਰਲੇ ਵਾਲੇ ਨਿੱਤਨੇਮੀ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੱਤ ਛੋਟੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਚੌਂਕੜਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦੇ।

ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਰੁਮਾਲਿਆਂ ਸਮੇਤ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਧਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸੁੰਨ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸਭ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਛੇ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ ਗਏ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੋ ਗੱਡੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪਥ ਹੋਇਆ ਸਰੂਪ, ਵਿਛਾਈਆਂ, ਰੁਮਾਲੇ, ਦਰੀਆਂ ਆਦਿ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਵਾਸ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰੇ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਗੱਡੀਆਂ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸਰੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਵੀ ਹਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਰੋਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸੰਗਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ ਕਾਰਨ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਦਵਾਈ ਵਗੈਰਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਰੀਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ੨੪ ਮਈ, ੧੯੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਸੀ। ਖੱਬਾ ਪਾਸਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ, ਤਾਰ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ, ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਡਾਕਘਰਾਂ ਅਤੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਐਕਸਚੇਂਜ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਨੇ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਅਤੇ ਇਕ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖ-ਜਗਤ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਲੂੰਧਰੇ ਗਏ। ਜਿਸ-ਜਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਜਿਸ-ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚਦੀ ਗਈ ਉੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਹ ਆਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਬਾਹਰ ਖ਼ਬਰਾਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਲੀਡਰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨਮਿੱਤ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਕਰਵਾਏ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਸਪਤਾਲ ਆ ਕੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਸਾਕੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਸੁਣੀ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਜਲੂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ੭ ਜੂਨ, ੧੯੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ੪੦,੦੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੰਗਤ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਘੋਰ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

੭ ਜੂਨ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਕ ੧੧-ਮੈਂਬਰੀ ਐਕਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ੨੧- ਮੈਂਬਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਮੁਚਲਕੇ 'ਤੇ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਚੁਣੀ ਗਈ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹਰੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਦੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਾਹਰੋਂ ਜੋ ਲੀਡਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਹ ਪਤਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ। ਉੱਧਰ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੰਘ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਲਾਗੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਤਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਜਿਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ

ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਸੁਣਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਜੋ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀ ਸੀ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਡਰ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਸੰਗਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨਾਹਨ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਣਾ ਲਈ। ੬ ਜੂਨ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਹਨ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੨੦ ਦਿਨ ਨਾਹਨ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ।

ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਨਕੁਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਇਨਕੁਆਰੀ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈਕੋਰਟ ਦਾ ਜੱਜ ਖ਼ਹਿਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੋ ਨਿਰਾ ਦਿਖਾਵਾ ਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਨਕੁਆਰੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਫੈਸਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਹੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇਸ਼ੀ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ੧੩-੧੩ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸ਼ਿਮਲੇ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਠੀਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਪੇਸ਼ੀ ਭੁਗਤਣ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਪੇਸ਼ੀ ਭੁਗਤਣ ਲਈ ਤਕਰੀਬਨ ੩੮ ਸਿੰਘ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ।

੧੮ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ੧੩-੧੩ ਕੇਸ ਸਨ। ਚਾਰ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ, ਨੂੰ ਮੂਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਚਾਰਚਾਰ ਕੇਸ ਹੋਰ ਬਣਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰੰਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਫੇਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਪ੍ਰੋ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਵਕੀਲ ਸੀ। ਉਸ ਵਕੀਲ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਦੀ ਪੈਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਹੋਈ। ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਤਾਰੀਕਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਪੇਸ਼ੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਜੱਜ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੰਗੇ

ਵਕੀਲ ਰਾਹੀਂ ਪੈਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਕ-ਇਕ ਕੇਸ ਵਿਚ ਦਸ-ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਤਕਰੀਬਨ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਕੇਸ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪੇਸ਼ੀਆਂ ਭੁਗਤਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਤਾਰੀਕਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤਾਰੀਕਾਂ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਆਰਡਰ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਕਾਰਵਾਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਲੱਗ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਚਾਰਾਜੋਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿੱਤ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਜੀ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਭਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੱਡ-ਬੀਤੀ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੁਸੀਂ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ 'ਤੇ ਲੂਣ ਪਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਜੇ ਚੰਗਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਕੇਸ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਓ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿਉ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਸਰ-ਰਸੂਖ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕੇਸ ਵਾਪਸ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੬੪ ਈ. ਦੇ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ੧੧-ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ

-ਸ. ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ, ਸਗੋਂ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੂਹਾਨੀ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਬਣਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਚੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ ਸਗੋਂ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦੇਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਾਇਆ। ਇੰਝ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਰੀ ਸਨਮਾਨ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ:

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਇਹ ਸਤਿਕਾਰ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਿਹਾ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਇਹ ਖਾਸਾ ਵਧਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਦੇ ਮਹਿਲ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਅਤੁੱਟ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਇਆ। ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤਰੀ ਬੇਕਸੂਰ ਸੀ। ਲੋਕ-ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਚਲਨ ਨੂੰ ਵੀ ਪਛਾਣਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਧਵਾ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਸੂਲ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਿਖੇਧ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਦੇ ਦੀ ਰਸਮ ਤੋਂ ਵੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਿਵਾਈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਬਹਾਦਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ, ਤੀਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਕਾਇਦਾ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਜੇ ਪੁਰਸ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਵੀ ਕੌਰ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ

*ਐਡੀ. ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਮਾਣ ਮਰਾਤਬੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ‘ਹੁਕਮਨਾਮੇ’ ਭੇਜਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੇਠਲੇ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਪਰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸਕਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਬਣੀ।

ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਸਕਾਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਤੇ ਰੁਤਬਾ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤ੍ਰਾਸ਼ ਕੇ ਲੋਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਮਾਡਲ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਰੋਈ ਸੋਚ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਕਰ ਸਕੀ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਮੰਜੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਪੀਹੜੇ ਦੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਥਮ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਧੀਰਜ ਬੇਜੋੜ ਹੈ। ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਲਾਸਾਨੀ, ਬੰਦਗੀ ਅਦੁੱਤੀ ਅਤੇ ਜਗਤ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਭਰੀ ਮੁਸਕਾਨ ਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਖੇਡਦੀ ਰਹੀ।

ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ, ਗੁਰੂ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ, ਗੁਰੂ ਨੂੰਹਾਂ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਰੋਈ ਸੋਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਤੱਥ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੀਬੀਆਂ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਤੇ ਉੱਠ ਕੇ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਬੀਬੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਅਤਿ ਵਡਮੁੱਲਾ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਇਹ ਮਹਾਨ ਬੀਬੀਆਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜੇ ਲਾਸਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾ ਕਰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਕੌਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀਆਂ, ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਜੋ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਇਸਤਰੀ ਸੀ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਪਾਲਣ ਵਿਚ ਅਦੁੱਤੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਪੁੱਤਰੀ, ਗੁਰੂ ਸੁਪਤਨੀ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਮਾਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪਤੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਰਾਖੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਅਤੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੂਨ-ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਸਿੰਜਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਹਰ ਬਸ਼ਰ ਜਾਣੂ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਤਿਆਗ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਕੋਈ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਮਨੁੱਖ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਦੱਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੀਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਮਾਰਗ ਰਾਹੀਂ ਸੱਚਖੰਡ ਨੂੰ ਜਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਹਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਡਟ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਹੋਣਹਾਰ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ ਅਖਵਾਈਆਂ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮਾਣ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦਰਜ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗ਼ਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪਵਾਏ, ਪੁੱਤਰ ਨੇਜਿਆਂ ਤੇ ਟੰਗਾਏ, ਫਿਰ ਵੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ।

‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ’ ਅਤੇ ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਵਿਚ ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਰੋਟੀ-ਬੋਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਗਰਭ ਵਿਚ ਪਲ ਰਹੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਜਾਚਣ ਲਈ ਸਿਹਤ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਖੋਜ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਗਰਭ ਟੈਸਟ ਰਾਹੀਂ ਲੜਕੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਸਮਝ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੰਨਿਆ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰੁਝਾਨ ਦੇ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਵਧਣ ਕਰਕੇ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਮੇ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਘੱਟ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਰਨ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਣਮਨੁੱਖੀ, ਅਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਠੱਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵੱਡੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਲੜਨੀ ਪਵੇਗੀ ਤਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਵੇਂਪਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿ ਸਕੇ।

ਕਿਰਤ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰਿਪੇਖ

-ਡਾ. ਕਵਲਜੀਤ ਕੌਰ*

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਸ਼ਵ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਪੱਥ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਸੰਸਾਰ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਦਿਆਂ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਰ ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਕਿਰਤ 'ਤੇ ਹੀ ਉਸਾਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਉਦਮੁ ਕਰੇਦਿਆ ਜੀਉ ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆ ਸੁਖ ਭੁੰਚੁ॥

ਧਿਆਇਦਿਆ ਤੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲੁ ਨਾਨਕ ਉਤਰੀ ਚਿੰਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੫੨੨)

ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵੀ ਕੇਵਲ ਨਿਰੋਗ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰੋਗਤਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਹਲੜ ਤੇ ਨਿਕੰਮਾ ਵਿਅਕਤੀ ਕਦੀ ਵੀ ਅਰੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਵਿਹਲਾ ਮਨ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੀ ਟਕਸਾਲ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਿਰਤ-ਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਿਰਤ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਰਸਿਕ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਸਹਾਰਾ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਮਾਣ ਹੋ ਕੇ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ, ਕਿਰਤੀ ਦਾ ਰੱਬੀ ਭਰੋਸਾ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਰਕਤਾਂ ਵੀ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਵਿਛਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਚਿਤਵਨ ਅਤੇ ਕੰਗਾਲਤਾ ਦੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਵੀ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਕਿਰਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਉਭਾਰੂ ਕਰਮ ਹੈ।

ਕਿਰਤ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਮਾਹ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨਿਕੰਮਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਦੋਵੇਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਵਾਧੂ ਚੰਚਲ ਦੌੜਾਂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫੱਸਦਾ। ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸੁੱਚੇ ਅਤੇ ਕਸਬੀ ਹੱਥ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਦੀ ਤਪਾਵਸ ਵਿਚ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਅਸੰਖ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਅਜਿਹੀ ਕਸਤੂਰੀ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਗੰਧਿਤ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨ, ਮਾਣਨ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸੁਖਾਲਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਆਪ- ਮੁਹਾਰੇ ਪਵਿੱਤਰ

*ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਸੰਤ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵਿਮੈਨ, ਲੋਪੋ (ਮੋਗਾ) ਮੋ: ੯੧੯੪੬੩੨-੪੮੩੯੮

ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਨਸਿਕ ਚਿਤਵਨ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇ, ਰੂਹ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਿਰਤ ਸਦਕਾ ਰੂਹ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਰੱਬਤਾ ਵਿਚ ਜੀਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਇਆ, ਤਿਆਗ, ਉਦਾਰਤਾ, ਰਜ਼ਾ ਆਦਿ ਮਹਾਨ ਗੁਣ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪਨਪਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਿਵੇਂ- ਤਿਵੇਂ ਉਹ ਜੀਵ ਪਰਉਪਕਾਰ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਪਰਉਪਕਾਰੁ ਨਿਤ ਚਿਤਵਤੇ ਨਾਹੀ ਕਛੁ ਪੋਚ॥ (ਪੰਨਾ ੮੧੫)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ 'ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ' ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਘਾਲ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕਿਰਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਘਾਲ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਕੋਈ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉਹ ਵੰਡੇਗਾ ਕੀ?

ਕਿਰਤੀ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨਿੰਦਿਆ, ਚੁਗਲੀ, ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਟੈਗ ਵੀ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਸ਼ੁਭ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਕੀਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕਰਮ ਹੰਕਾਰ ਰਹਿਤ ਹੋਣ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਵਿਹਾਰਕ ਸਰੂਪ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਦਾ ਮਾਰਗ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿੱਜਵਾਦ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਠ ਕੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹੱਥੋਂ ਦੇਣ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਠੱਗੀ-ਠੋਰੀ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਵਤ ਜਾਂ ਬੇਈਮਾਨੀ ਕਰ ਕੇ ਨਿਲੱਜੇ ਹੋ ਕੇ ਚੰਗਾ ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਭੋਗਣ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਮੰਨ ਕੇ ਪਤਵੰਤੇ ਹੋਣ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਸਤਿਕਾਰ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੱਕ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ ਹਨ:

ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਬੀ ਜਾਇ॥ ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੱਕ-ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰਨ 'ਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜ਼ਿੱਲਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਨੂੰ ਨਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗਊ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੱਸਦਿਆਂ ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਅਤੇ ਮਾੜੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਵਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਦਾ ਇਹ ਮਾਡਲ ਲੋਕ-ਹਿੱਤ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ

ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੁਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ॥

ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਚੁਸਣਾ ਕਿਰਤ ਨਹੀਂ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੈ, ਕੁਕਿਰਤ ਹੈ:

ਗਰੀਬਾ ਉਪਰਿ ਜੇ ਖਿੰਜੈ ਦਾੜੀ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ ਸਾ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਸਾੜੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੯੯)

ਸੰਚਨ ਬਿਰਤੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸੁਕਿਰਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਮਾਜ ਦੇ ਭਲੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਉਠਤ ਬੈਠਤ ਹਰਿ ਹਰਿ ਧਿਆਈਐ ਅਨਦਿਨੁ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਕਰੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੬੨੧)

ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਵਾਸ-ਸਵਾਸ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨੇਕ-ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਵਰਜਿਆ ਹੈ ਜੋ ਗੁਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ:

ਫਰੀਦਾ ਜਿਨ੍ਹੀ ਕੰਮੀ ਨਾਹਿ ਗੁਣ ਤੇ ਕੰਮਤੇ ਵਿਸਾਰਿ॥

ਮਤੁ ਸਰਮਿੰਦਾ ਥੀਵਹੀ ਸਾਂਈ ਦੈ ਦਰਬਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

ਪਛਤਾਵੇ ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ:

ਐਸਾ ਕੰਮੁ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੈ ਜਿਤੁ ਅੰਤਿ ਪਛੋਤਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੯੧੮)

ਧਰਮੀ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ॥ ਤਾ ਕੈ ਮੂਲਿ ਨ ਲਗੀਐ ਪਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਉੱਚਮੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਉੱਨਤੀ ਤਾਂ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ-ਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਵਿਹਾਰਕ ਅਮਲ ਕਿਰਤੀ ਲਈ ਅਨਮੋਲ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੱਝੀਆਂ ਚਰਾਈਆਂ, ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਂ ਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿਰਤੀਆਂ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਕਿਰਤੀ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਜੀ ਦੇ ਘਰ

ਦੀ ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੇ ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਸੁੱਖਾਂ ਪਿੱਛੇ ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਚੋਲਤ ਲੁੱਟਣ ਤੋਂ ਵਰਜਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਹੱਥੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਿਹਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਣਾਇਆ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ' ਵਿਚ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਵਾਣੁ ਵਟ ਕਰਨ ਗੁਜਰਾਨ॥

ਬਿਨਾ ਕਿਰਤ ਆਪਣੀ ਧਾਨ ਬਿਗਾਨਾ ਨਾ ਖਾਣ॥

(ਦੂਜਾ ਚਰਣ, ਪੰਨਾ ੫੩)

ਮੁੰਵ ਦਾ ਵਾਣ ਵੱਟਣਾ ਚੰਗੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪਸੀਨਾ ਨਿਕਲਦਾ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛੱਕਣ ਲਈ ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਦਾਨ ਵਜੋਂ ਆਈ ਅਰਦਾਸ ਭੇਟਾ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਦਾਨ ਖਾਣ ਤੋਂ ਵਰਜ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਰਤ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਹਿੱਤ ਘੁੰਗਣੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਵੇਚਣ ਦਾ ਵਿਹਾਰਕ ਕਰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ:

ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਕਰਣੀ ਸਾਰ ਜਪਮਾਲੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੩੪)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣ ਹਿੱਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਸੱਦ ਕੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ 'ਤੇ ਲਾਇਆ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇ ਰਹੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਤ-ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ।

‘ਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ’ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ। ਲੱਗਭਗ ਸਵਾ ਸੌ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗਣ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕਿਰਤੀ ਹੀ ਤਾਂ ਸਨ। ਆਪ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਚਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਮਿਹਨਤ ਅਨੂਪ ਘਾਤਤ ਘੜਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ, ਲੰਗਰ ਲਈ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਲਕੜੀਆਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਲੰਗਰ ਲਈ ਲੱਕੜਾਂ ਤੋਂ ਵਾਧੂ ਲੱਕੜ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਇਹ ਵਾਧੂ ਲੱਕੜ ਵੇਚ ਕੇ

ਉਦਰ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੇ।

ਜੇਕਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਦਲਿੰਦਰੀ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ। ਜਿੱਥੇ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ, ਉੱਥੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਮਨਫੀ ਹੋਣਗੇ। ਜੇ ਕਿਰਤ ਨੇਕ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਉਪਜੇਗੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਛੋਟਾ-ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕੇਵਲ ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਦਿੰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਸਿੱਖ:

-ਕਿਰਤਿ ਵਿਰਤਿ ਕਰਿ ਧਰਮ ਦੀ ਖਟਿ ਖਵਾਲਣੁ ਕਾਰਿ ਕਰੇਹੀ। (ਵਾਰ ੧:੩)

-ਕਿਰਤਿ ਵਿਰਤਿ ਕਰ ਧਰਮ ਦੀ ਹਥਹੁ ਦੇ ਕੈ ਭਲਾ ਮਨਾਵੈ। (ਵਾਰ ੬:੧੨)

-ਕਿਰਤ ਵਿਰਤ ਕਰਿ ਧਰਮੁ ਦੀ ਲੈ ਪਰਸਾਦ ਆਣਿ ਵਰਤੰਦਾ। (ਵਾਰ ੪੦:੧੧)

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਸਾਡੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਦਰਸਾਏ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਾਲ ਰਹੇ। ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਅੱਜ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਉਲਟ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨਿਰਾਦਰ ਅਤੇ ਅਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹਾਂ। ਬੇਗੈਰਤ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਨਾਲੋਂ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੀਂ ਖੜੇ ਹੋਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਾਂ ਕਾਲਜ ਦਾ ਹਰ ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਮਾਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੂਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ ਅੱਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੁਆਰਥੀ ਤੋਂ ਸੇਵਾਰਥੀ ਬਣਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਨਿੱਜ ਅਤੇ ਪਰ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੋ, ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਸਵੈ-ਪੜਚੋਲ ਕਰੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖੇ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਮਿੱਥ ਕੇ ਚੱਲੇ। ਅਜਿਹੇ ਜੀਵ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵੰਡਣ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਚਾਲ ਵਿਚ ਨਰੋਈ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਸਵੈ ਦੀ ਪਛਾਣ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਦਲਿੰਦਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੀਵਨਾ ਸਫਲ ਜੀਵਨ

—ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਅਦਭੁਤ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਚੰਨ, ਸੂਰਜ, ਧਰਤੀ, ਗ੍ਰਹਿ, ਤਾਰਾ ਮੰਡਲ, ਬਨਸਪਤੀ (ਫੁੱਲ, ਫਲ) ਪੰਛੀ, ਪਸ਼ੂ, ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਜੀਅ-ਜੰਤ, ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ, ਸਾਰੀ ਬਹੁ-ਰੰਗੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਵਜਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਪਾਸ ਹੀ ਐਸਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ

ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਤੇਰੀ ਪਨਿਹਾਰੀ॥ ਇਸੁ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਤੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੩੭੪)

ਮਨੁੱਖ ਪਾਸ ਬੁੱਧੀ ਹੈ, ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਮਾਜ ਸਿਰਜੇ, ਬੋਲੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ, ਲਿਪੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਅਤੇ ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕੇ ਅੱਜ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਸੁੰਗੜ ਕੇ, ਇਕ ਪਿੰਡ ਨਿਆਈਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਢਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੌਖਾ ਅਤੇ ਸੁਖੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਾਂ ਸਭ ਸਰੀਰਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀਆਂ ਹਨ, ਸੁਖ-ਦਾਇਕ ਹਨ, ਆਕਰਸ਼ਕ ਹਨ ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਉਦਾਸ ਹੈ, ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ, ਦੁਖੀ ਹੈ, ਚਿੰਤਤ ਹੈ, ਰੋਗੀ ਤੇ ਸੋਗੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਗੁੰਮ ਗਿਆ, ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੁੰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਉਦਾਸ ਹੈ, ਦੁਖੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਹਰੇਕ ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਹਰੇਕ ਗਿਆਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਮਾਹਿਰ, ਸਪੈਸ਼ਲਿਸਟ, ਚੰਗੇ ਜਾਣਕਾਰ ਪਾਸ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਵਿਗਿਆਨ, ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ, ਹਿਸਟਰੀ, ਫਿਲਾਸਫੀ, ਗਣਿਤ ਆਦਿ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਵੱਡੀਆਂ ਫੀਸਾਂ ਭਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਸਹੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰਿਆ ਅਨੰਦ-ਮਈ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਹੈ। ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਸੰਸਾਰਕ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਰਾਂ, ਝਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਏਨਾ ਵਧੇਰੇ ਰੁਝ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨ-ਪਛਾਣਨ, ਸਮਝਣ ਦੀ ਵਿਹਲ

ਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਸਹੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਹੈ। ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੁਖੀ ਅਤੇ ਚਿੰਤਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਨੰਦਮਈ, ਸਹਿਜਮਈ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਚਿੰਤਾ, ਦੁਖ, ਰੋਗ, ਸੋਗ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂਕਿ ਜੀਵਨ ਸਹਿਜਮਈ, ਅਨੰਦਮਈ ਅਤੇ ਵਿਗਾਸਮਈ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ: ਸੋ ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਐਸੀ ਜਗਿਆਸਾ ਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਦੇ ਸਭ ਚਿੰਤਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਐਸੀ ਜਗਿਆਸਾ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਮਨੁੱਖ, ਤੂੰ ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ (Know thy Real Self) ਅਰਥਾਤ ਅਸਲ ਆਪੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣ। ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ? ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ ਹੈ? ਕਿਸ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜੀਵਨ ਭੋਗ ਦੇ ਅੰਤ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਹੈ?

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਮਾਹਿਰ ਪਾਸ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਸੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਐਸਾ ਗਿਆਨ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੰਡਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਹਿਜ, ਸੁਖ, ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਖੁਦ ਮਾਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਐਸੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਸੰਤ-ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਰਿਸ਼ੀ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਚਿਰਕਾਲ ਤੋਂ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਰਾਹੀਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਈ। ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਜਗਿਆਸੂ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਤਨੋਂ-ਮਨੋਂ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬਚਨ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਤੋਂ ਸਤਿ-ਸਤਿ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਣਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ॥

ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੮੨)

ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ, ਸੱਚੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਵਾਲੀ ਸੱਚੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਜਾਵੇ:

ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੋ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਗਾਵਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇਰੀ ਬਾਣੀਆ ਸਿਰਿ ਬਾਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੨੦)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਹਿਜਮਈ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਹੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਮਾਨੇ ਅਮੋਲਕ ਰਤਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਹੀਰਾ ਜੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਮਿਲਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਹੈ। ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀ, ਦੇਰੀ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਰਤੰਨੁ ਹੈ ਹੀਰੇ ਜਿਤੁ ਜੜਾਉ॥

ਸਬਦੁ ਰਤਨੁ ਜਿਤੁ ਮੰਨੁ ਲਾਗਾ ਏਹੁ ਹੋਆ ਸਮਾਉ॥

ਸਬਦੁ ਸੇਤੀ ਮਨੁ ਮਿਲਿਆ ਸਚੈ ਲਾਇਆ ਭਾਉ॥

ਆਪੇ ਹੀਰਾ ਰਤਨੁ ਆਪੇ ਜਿਸ ਨੋ ਦੇਇ ਬੁਝਾਇ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਬਦੁ ਰਤਨੁ ਹੈ ਹੀਰਾ ਜਿਤੁ ਜੜਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੯੨੦)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਿਸੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰਚੀ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ’

ਹੈ:

ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ॥ ਤਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੨੮)

ਇਹ ਬਾਣੀ ਸਰਬ-ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਦੇਸ਼ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਹੈ:

ਖੜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੂਦ ਵੈਸ ਉਪਦੇਸੁ ਚਹੁ ਵਰਨਾ ਕਉ ਸਾਝਾ॥ (ਪੰਨਾ ੭੪੭)

ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ:

ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸੁ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤੂ ਮੇਰਾ ਗੁਰ ਹਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੧੧)

ਬਾਣੀ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਪਿਆਰ-ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ:

ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ ਤੂੰ ਕਿਸੈ ਨ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੯੭)

ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਵੇਖਾਂਗਾ ਕਿ ਇਸ ਅਨੰਦਮਈ ਬਾਣੀ ਨੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖ, ਕਲੇਸ਼, ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਰੋਗ, ਸੋਗ, ਸੰਤਾਪ ਦੂਰ ਕਰਨੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਖ-ਸਹਿਜ ਵਾਲਾ ਅਨੰਦਮਈ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸਣੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਹੈ:

ਅਨਦੁ ਸੁਣਹੁ ਵਡਭਾਗੀਹੋ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ॥

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਇਆ ਉਤਰੇ ਸਗਲ ਵਿਸੁਰੇ॥

ਦੂਖ ਰੋਗ ਸੰਤਾਪ ਉਤਰੇ ਸੁਣੀ ਸਚੀ ਬਾਣੀ॥

ਸੰਤ ਸਾਜਨ ਭਏ ਸਰਸੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ॥

ਸੁਣਤੇ ਪੁਨੀਤ ਕਹਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ॥

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਚਰਣ ਲਾਗੇ ਵਾਜੇ ਅਨਹਦ ਤੂਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੨੨)

ਅਸੀਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੁਖਾਂ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ, ਅਨੰਦਮਈ ਜੀਵਨ ਕਿਵੇਂ ਜੀਵਿਆ ਜਾਵੇ? ਇਹ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਹੈ ਕੀ? ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਿਮਨ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ‘ਰਹਾਉ’ ਦੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ:

ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਤੂ ਕਉਨੁ ਕਹਾ ਤੇ ਆਇਓ॥

ਏਤੀ ਨ ਜਾਨਉ ਕੇਤੀਕ ਮੁਦਤਿ ਚਲਤੇ ਖਬਰਿ ਨ ਪਾਇਓ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੯)

ਭਾਵ ਹੈ ਮਨੁੱਖ, ਹੇ ਭਾਈ! ਸੁਣ, ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੱਸ ਕਿ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ? ਤੇਰਾ ਅਸਲਾ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਤੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਤੂੰ ਏਨੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ

ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਤੈਨੂੰ (ਜੀਵ ਨੂੰ) ਅਨੇਕਾਂ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਤੁਰਦਿਆਂ, ਭੌਂਦਿਆਂ ਸਫਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਤਨਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ। (ਫਿਰ ਦੱਸ, ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਪਰ ਐਨਾ ਮਾਣ, ਅਹੰਕਾਰ ਕਾਹਦਾ?)

ਮਨੁੱਖ ਦੁਖੀ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਡੁੱਬਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਜੇ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਹਉਮੈਂ, ਅਹੰਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਕਿੱਥੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕੀ ਲੱਛਣ ਹਨ? ਜਗਤ ਖੇਡ ਕਿਸ ਨੇ ਬਣਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਠਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਕਵਨ ਥਾਨ ਧੀਰਿਓ ਹੈ ਨਾਮਾ ਕਵਨ ਬਸਤੁ ਅਹੰਕਾਰਾ॥

ਕਵਨ ਚਿਹਨ ਸੁਨਿ ਊਪਰਿ ਛੋਹਿਓ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਗਾਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੯)

ਹੇ ਭਾਈ! ਤੇਰਾ ਉਹ ਨਾਮ ਤੇਰਾ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਕਿੱਥੋਂ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੋਲ-ਬੋਲ ਲੋਕ ਤੈਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਮਾੜਾ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਹੰਕਾਰ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੂੰ ਆਫਰਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈਂ? ਸੁਣ, ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਤੇਰੀ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਫੱਟ ਲਗਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਮਾੜੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈਂ? ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਮੈਂ, ਮੇਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਹਉਮੈਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ਇਹ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕਿੱਥੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?

ਸਹਨ ਸੀਲ ਪਵਨ ਅਰੁ ਪਾਣੀ ਬਸੁਧਾ ਖਿਮਾ ਨਿਭਰਾਤੇ॥

ਪੰਚ ਤਤ ਮਿਲਿ ਭਇਓ ਸੰਜੋਗਾ ਇਨ ਮਹਿ ਕਵਨ ਦੁਰਾਤੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੯)

ਹੇ ਭਾਈ! ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਵਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤੱਤ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ (ਸਹਾਰ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਉ) ਵਾਲੇ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਤਾਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਖਿਮਾ ਰੂਪ ਹੈ। (ਅਗਨੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤਿ ਵਿਚ ਸਦਾ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ) ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਿਉਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਰੋਗੀ, ਸੋਗੀ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਭਰਪੂਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ? ਅਗਲੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਗੁੰਝਲ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਜਿਨਿ ਰਚਿ ਰਚਿਆ ਪੁਰਖਿ ਬਿਧਾਤੈ ਨਾਲੇ ਹਉਮੈ ਪਾਈ॥

ਜਨਮ ਮਰਣੁ ਉਸ ਹੀ ਕਉ ਹੈ ਰੇ ਓਹਾ ਆਵੈ ਜਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੯)

ਸੰਸਾਰ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਡ ਦੈਵੀ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੁਖ ਜਾਂ ਦੁੱਖ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਦਰਅਸਲ ਜਿਸ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਕਰਤਾ-ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਹ ਰਚਨਾ ਰਚੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਸਿਰਜਣ ਵੇਲੇ ‘ਹਉਮੈਂ’ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਮੰਨ ਕੇ, ਮੈਂ, ਮੇਰੀ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਸਿਰਜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਅਹੰਕਾਰਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ- ਮਾਇਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਪਦਵੀਆਂ,

ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਮਾਣ ਵਿਚ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬਖੇੜਿਆਂ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਦੁੱਖ-ਸੁਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ‘ਹਉਮੈਂ’ (ਮੈਂ, ਮੇਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ) ਹੀ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਗੋੜ ਹੈ, ਹਉਮੈਂ ਹੀ ਜੰਮਦੀ ਮਰਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਹਉਮੈਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਜੀਵ ਲਈ ਜੰਮਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਯਾਤਰਾ ਹੈ:

ਕਈ ਜਨਮ ਭਏ ਕੀਟ ਪਤੰਗਾ॥ ਕਈ ਜਨਮ ਗਜ ਮੀਨ ਕੁਰੰਗਾ॥

ਕਈ ਜਨਮ ਪੰਥੀ ਸਰਪ ਹੋਇਓ॥ ਕਈ ਜਨਮ ਹੈਵਰ ਬ੍ਰਿਖ ਜੋਇਓ॥੧॥

ਮਿਲੁ ਜਗਦੀਸ ਮਿਲਨ ਕੀ ਬਰੀਆ॥

ਚਿਰੰਕਾਲ ਇਹ ਦੇਹ ਸੰਜਰੀਆ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਕਈ ਜਨਮ ਸੈਲ ਗਿਰਿ ਕਰਿਆ॥ ਕਈ ਜਨਮ ਗਰਭ ਹਿਰਿ ਖਰਿਆ॥

ਕਈ ਜਨਮ ਸਾਖ ਕਰਿ ਉਪਾਇਆ॥ ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੋਨਿ ਭ੍ਰਮਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੭੬)

ਆਖਰੀ ਬੰਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਗਤ ਖੇਡ ਦਾ ਸਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਬਰਨੁ ਚਿਹਨੁ ਨਾਹੀ ਕਿਛੁ ਰਚਨਾ ਮਿਥਿਆ ਸਗਲ ਪਸਾਰਾ॥

ਭਣਤਿ ਨਾਨਕੁ ਜਬ ਖੇਲੁ ਉਝਾਰੈ ਤਬ ਏਕੈ ਏਕੰਕਾਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੯)

ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ, ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਪਸਾਰਾ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਬਰਨ ਚਿਹਨ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਦੀਵ-ਕਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਖੇਡ ਸਮੇਟਦਾ ਹੈ ਤਦੋਂ ਇੱਕੋ ਆਪ ਹੀ ਆਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਖੇੜਿਆਂ, ਰੋਗਾਂ, ਸੋਗਾਂ, ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹਉਮੈਂ ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸੂਝ ਆ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜੀਵਨ ਅਨੰਦਮਈ, ਸੁਖੀ ਤੇ ਸੁਹੇਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਸਭ ਦੁੱਖ, ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਰੋਗ ਸੋਗ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਦੁਖੁ ਨਾਹੀ ਸਭੁ ਸੁਖੁ ਹੀ ਹੈ ਰੇ ਏਕੈ ਏਕੀ ਨੇਤੈ॥

ਬੁਰਾ ਨਹੀ ਸਭੁ ਭਲਾ ਹੀ ਹੈ ਰੇ ਹਾਰ ਨਹੀ ਸਭ ਜੇਤੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੦੨)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਕਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਘਾਲ ਉਸ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਦੇ ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਪਹਿਨਣ 'ਤੇ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਨਾ, ਸ਼ਿੰਗਾਰਨਾ ਇੰਝ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦਾ ਸੰਗ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਕਸ਼ ਤੋਂ ਟੁੱਟੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਘਾਲ ਇੰਝ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੋਹਲੀ ਵਿਚ ਫੱਕ ਪਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੁੱਟਦੇ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਵਿਗਾਰ ਵਿਚ

ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ:

ਮਾਨੁਖ ਬਿਨੁ ਬੂਝੇ ਬਿਰਥਾ ਆਇਆ॥
 ਅਨਿਕ ਸਾਜ ਸੀਗਾਰ ਬਹੁ ਕਰਤਾ ਜਿਉ ਮਿਰਤਕੁ ਓਢਾਇਆ॥ ਰਹਾਉ॥
 ਧਾਇ ਧਾਇ ਕ੍ਰਿਪਨ ਸ੍ਰਮੁ ਕੀਨੋ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰੀ ਹੈ ਮਾਇਆ॥
 ਦਾਨੁ ਪੁੰਨੁ ਨਹੀ ਸੰਤਨ ਸੇਵਾ ਕਿਤ ਹੀ ਕਾਜਿ ਨ ਆਇਆ॥੧॥
 ਕਰਿ ਆਭਰਣ ਸਵਾਰੀ ਸੇਜਾ ਕਾਮਨਿ ਥਾਟੁ ਬਨਾਇਆ॥
 ਸੰਗੁ ਨ ਪਾਇਓ ਅਪੁਨੇ ਭਰਤੇ ਪੇਖਿ ਪੇਖਿ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ॥੨॥
 ਸਾਰੇ ਦਿਨਸੁ ਮਜੂਰੀ ਕਰਤਾ ਤੁਹੁ ਮੂਸਲਹਿ ਛੁਰਾਇਆ॥
 ਖੇਦੁ ਭਇਓ ਬੇਗਾਰੀ ਨਿਆਈ ਘਰ ਕੈ ਕਾਮਿ ਨ ਆਇਆ॥੩॥
 ਭਇਓ ਅਨੁਗ੍ਰਹੁ ਜਾ ਕਉ ਪ੍ਰਭ ਕੋ ਤਿਸੁ ਹਿਰਦੈ ਨਾਮੁ ਵਸਾਇਆ॥
 ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਕੈ ਪਾਛੈ ਪਰਿਅਉ ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਰਸੁ ਪਾਇਆ॥੪॥

(ਪੰਨਾ ੭੧੨)

ਸੋ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਬੜੀ ਕੀਮਤੀ ਦੁਰਲੱਭ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਸਰੂਪ, ਆਤਮ ਸਰੂਪ, (ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅੰਸ਼) ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸੱਚ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ, ਮਨੁੱਖ ਸਾਰੇ ਦੁਖਾਂ, ਕਲੇਸ਼ਾਂ, ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਵਿਕਾਰਾਂ, ਸੰਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਗਾਸ-ਮਈ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਰੂਹਾਨੀ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਮਾਣਸ ਜਨਮੁ ਦੁਲੰਭੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਇਆ॥
 ਮਨੁ ਤਨੁ ਹੋਇ ਚੁਲੰਭੁ ਜੇ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਇਆ॥੧॥
 ਚਲੈ ਜਨਮੁ ਸਵਾਰਿ ਵਖਰੁ ਸਚੁ ਲੈ॥
 ਪਤਿ ਪਾਏ ਦਰਬਾਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦਿ ਭੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
 ਮਨਿ ਤਨਿ ਸਚੁ ਸਲਾਹਿ ਸਾਚੇ ਮਨਿ ਭਾਇਆ॥
 ਲਾਲਿ ਰਤਾ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ॥੨॥
 ਹਉ ਜੀਵਾ ਗੁਣ ਸਾਰਿ ਅੰਤਰਿ ਤੂ ਵਸੈ॥
 ਤੂੰ ਵਸਹਿ ਮਨ ਮਾਹਿ ਸਹਜੇ ਰਸਿ ਰਸੈ॥੩॥
 ਮੂਰਖ ਮਨ ਸਮਝਾਇ ਆਖਉ ਕੇਤੜਾ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇ ਰੰਗਿ ਰੰਗੇਤੜਾ॥੪॥
 ਨਿਤ ਨਿਤ ਰਿਦੈ ਸਮਾਲਿ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਆਪਣਾ॥
 ਜੇ ਚਲਹਿ ਗੁਣ ਨਾਲਿ ਨਾਹੀ ਦੁਖੁ ਸੰਤਾਪਣਾ॥੫॥
 ਮਨਮੁਖ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਣਾ ਨਾ ਤਿਸੁ ਰੰਗੁ ਹੈ॥
 ਮਰਸੀ ਹੋਇ ਵਿਡਾਣਾ ਮਨਿ ਤਨਿ ਭੰਗੁ ਹੈ॥੬॥

ਗੁਰ ਕੀ ਕਾਰ ਕਮਾਇ ਲਾਹਾ ਘਰਿ ਆਇਆ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਿਰਬਾਣੁ ਸਬਦਿ ਪਛਾਣਿਆ॥੭॥

(ਪੰਨਾ ੭੫੧)

ਮਨੁੱਖ ਦੇਹੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਲਾਭ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਮਨੁੱਖ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਇਸ ਦੇਹੀ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਤੇ ਭਗਤਿ ਕਮਾਈ॥ ਤਬ ਇਹ ਮਾਨਸ ਦੇਹੀ ਪਾਈ॥

ਇਸ ਦੇਹੀ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਦੇਵ॥ ਸੋ ਦੇਹੀ ਭਜੁ ਹਰਿ ਕੀ ਸੇਵ॥੧॥

ਭਜਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਭੂਲਿ ਮਤ ਜਾਹੁ॥ ਮਾਨਸ ਜਨਮ ਕਾ ਏਹੀ ਲਾਹੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੫੯)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਿਮਨ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦਾ ਹੈ:

ਭਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ॥ ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ॥

ਅਵਰਿ ਕਾਜ ਤੇਰੈ ਕਿਤੈ ਨ ਕਾਮ॥ ਮਿਲੁ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਭਜੁ ਕੇਵਲ ਨਾਮ॥੧॥

ਸਰੰਜਾਮਿ ਲਾਗੁ ਭਵਜਲ ਤਰਨ ਕੈ॥

ਜਨਮੁ ਬ੍ਰਿਥਾ ਜਾਤ ਰੰਗਿ ਮਾਇਆ ਕੈ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੰਜਮੁ ਧਰਮੁ ਨ ਕਮਾਇਆ॥

ਸੇਵਾ ਸਾਧ ਨ ਜਾਨਿਆ ਹਰਿ ਰਾਇਆ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਮ ਨੀਚ ਕਰੰਮਾ॥ ਸਰਣਿ ਪਰੇ ਕੀ ਰਾਖਹੁ ਸਰਮਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨਾਮ-ਜਪ-ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਲਾਭ ਹੀ ਕੀ ਹੈ:

ਜਿਨੀ ਐਸਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨ ਚੇਤਿਓ ਸੇ ਕਾਹੇ ਜਗਿ ਆਏ ਰਾਮ ਰਾਜੇ॥

ਇਹੁ ਮਾਣਸ ਜਨਮੁ ਦੁਲੰਭੁ ਹੈ ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਬਿਰਥਾ ਸਭੁ ਜਾਏ॥

ਹੁਣਿ ਵਤੈ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨ ਬੀਜਿਓ ਅਗੈ ਭੁਖਾ ਕਿਆ ਖਾਏ॥

ਮਨਮੁਖਾ ਨੋ ਫਿਰਿ ਜਨਮੁ ਹੈ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਾਏ॥

(ਪੰਨਾ ੪੫੦)

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ ਸਭ ਘਟਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਹੀ ‘ਹਉਮੈਂ ਅਹੰਕਾਰ’ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਬਣਾ ਕੇ, ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਮੰਨ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਰੋਗਾਂ ਸੋਗਾਂ, ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ:

ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ॥

ਮਨ ਹਰਿ ਜੀ ਤੇਰੈ ਨਾਲਿ ਹੈ ਗੁਰਮਤੀ ਰੰਗੁ ਮਾਣੁ॥

(ਪੰਨਾ ੪੪੧)

ਅਸਲ ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ, ਨਾਮ ਤੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਜੀਵਨ, ਨਿਰਾਰਥ ਤੇ ਦੁਖਾਂ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ

ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਖੁਦ ਹੰਢਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਮ ਵਿਹੂਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਬਲਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

-ਮਿਲੁ ਮੇਰੇ ਗੋਬਿੰਦ ਅਪਨਾ ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ॥

ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਿਗੁ ਪ੍ਰਿਗੁ ਅਸਨੇਹੁ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਜੋ ਪਹਿਰੈ ਖਾਇ॥ ਜਿਉ ਕੂਕਰੁ ਜੂਠਨ ਮਹਿ ਪਾਇ॥੧॥

ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਜੇਤਾ ਬਿਉਹਾਰੁ॥ ਜਿਉ ਮਿਰਤਕ ਮਿਥਿਆ ਸੀਗਾਰੁ॥੨॥

ਨਾਮੁ ਬਿਸਾਰਿ ਕਰੇ ਰਸ ਭੋਗ॥ ਸੁਖੁ ਸੁਪਨੈ ਨਹੀ ਤਨ ਮਹਿ ਰੋਗ॥੩॥

ਨਾਮੁ ਤਿਆਗਿ ਕਰੇ ਅਨ ਕਾਜ॥ ਬਿਨਸਿ ਜਾਇ ਝੂਠੇ ਸਭਿ ਪਾਜ॥੪॥

ਨਾਮ ਸੰਗਿ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਲਾਵੈ॥ ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਕਰਤੋ ਨਰਕਿ ਜਾਵੈ॥੫॥

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਜਿਨਿ ਮਨਿ ਨ ਆਰਾਧਾ॥ ਚੋਰ ਕੀ ਨਿਆਈ ਜਮ ਪੁਰਿ ਬਾਧਾ॥੬॥

ਲਾਖ ਅਡੰਬਰ ਬਹੁਤੁ ਬਿਸਥਾਰਾ॥ ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਝੂਠੇ ਪਾਸਾਰਾ॥੭॥

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਸੋਈ ਜਨੁ ਲੇਇ॥ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਦੇਇ॥

(ਪੰਨਾ ੨੪੦)

-ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਪੁਕਾਰਨਿ ਪੋਥੀਆ॥

ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਸਭਿ ਕੂੜੁ ਗਾਲੀ ਹੋਛੀਆ॥੧॥

ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਅਪਾਰੁ ਭਗਤਾ ਮਨਿ ਵਸੈ॥

ਜਨਮ ਮਰਣ ਮੋਹੁ ਦੁਖੁ ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ ਨਸੈ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਮੋਹਿ ਬਾਦਿ ਅਹੰਕਾਰਿ ਸਰਪਰ ਰੁੰਨਿਆ॥

ਸੁਖੁ ਨ ਪਾਇਨਿ ਮੂਲਿ ਨਾਮ ਵਿਛੁੰਨਿਆ॥੨॥

ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਧਾਰਿ ਬੰਧਨਿ ਬੰਧਿਆ॥

ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਅਵਤਾਰ ਮਾਇਆ ਧੰਧਿਆ॥੩॥

ਸੋਧਤ ਸੋਧਤ ਸੋਧਿ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰਿਆ॥

ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਸੁਖੁ ਨਾਹਿ ਸਰਪਰ ਹਾਰਿਆ॥੪॥

ਆਵਹਿ ਜਾਹਿ ਅਨੇਕ ਮਰਿ ਮਰਿ ਜਨਮਤੇ॥

ਬਿਨੁ ਬੂਝੇ ਸਭੁ ਵਾਦਿ ਜੋਨੀ ਭਰਮਤੇ॥੫॥

ਜਿਨ੍ ਕਉ ਭਏ ਦਇਆਲ ਤਿਨ੍ ਸਾਧੂ ਸੰਗੁ ਭਇਆ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਤਿਨ੍ ਜਨੀ ਜਪਿ ਲਇਆ॥੬॥

ਖੋਜਹਿ ਕੋਟਿ ਅਸੰਖ ਬਹੁਤੁ ਅਨੰਤ ਕੇ॥

ਜਿਸੁ ਬੁਝਾਏ ਆਪਿ ਨੇੜਾ ਤਿਸੁ ਹੇ॥੭॥

ਵਿਸਰੁ ਨਾਹੀ ਦਾਤਾਰ ਆਪਣਾ ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ॥

ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ਨਾਨਕ ਚਾਉ ਏਹੁ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੧)

ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਅੰਤਲੀਆਂ, ਦੋ ਪੰਕਤੀਆਂ (ਵਿਸਰੁ ਨਾਹੀ ਦਾਤਾਰ ਆਪਣਾ

ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ॥ ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ਨਾਨਕ ਚਾਉ ਏਹੁ॥) ਹਰ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਨਾਮ-ਵਿਹੁਣਾ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਪ੍ਰਿਥਾ ਹੈ, ਦੁਖਾਂ ਤੇ ਰੋਗਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਨਰਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਪਰੀਤ ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਸੁੱਖਾਂ-ਭਰਿਆ, ਸਹਿਜ-ਮਈ, ਅਨੰਦਮਈ ਅਤੇ ਵਿਗਾਸਮਈ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਇਹ ਹੈ? ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਅਨੰਦਮਈ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਜਾਵੇ। ਨਾਮ-ਰਤਿਆ ਜੀਵਨ ਹੀ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਹੈ।

ਸੋ ਜੀਵਿਆ ਜਿਸੁ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥

ਨਾਨਕ ਅਵਰੁ ਨ ਜੀਵੈ ਕੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲਾ ਜਨ ਪਰਮਾਤਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜਿਨ੍ਹਾ ਨ ਵਿਸਰੈ ਨਾਮੁ ਸੇ ਕਿਨੇਹਿਆ॥

ਭੇਦੁ ਨ ਜਾਣਹੁ ਮੂਲਿ ਸਾਂਈ ਜੇਹਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੩੯੭)

ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ, ਸੁਹਣਾ, ਸੁਚੱਜਾ, ਅਨੰਦਮਈ, ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਈ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਦੁਖਾਂ, ਰੋਗਾਂ, ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਵਿਘਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਅਨੰਦ-ਮਈ ਸੁਖਾਂ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖੁ ਅਖਾਏ ਸੁ ਭਲਕੇ ਉਠਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ॥

ਉਦਮੁ ਕਰੇ ਭਲਕੇ ਪਰਭਾਤੀ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰਿ ਨਾਵੈ॥

ਉਪਦੇਸਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪੁ ਜਾਪੈ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਪਾਪ ਦੋਖ ਲਹਿ ਜਾਵੈ॥

ਫਿਰਿ ਚੜੈ ਦਿਵਸੁ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵੈ ਬਹਦਿਆ ਉਠਦਿਆ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ॥

ਜੋ ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ ਧਿਆਏ ਮੇਰਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੋ ਗੁਰਸਿਖੁ ਗੁਰੂ ਮਨਿ ਭਾਵੈ॥

ਜਿਸ ਨੋ ਦਇਆਲੁ ਹੋਵੈ ਮੇਰਾ ਸੁਆਮੀ ਤਿਸੁ ਗੁਰਸਿਖੁ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸੁ ਸੁਣਾਵੈ॥

ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਧੂੜਿ ਮੰਗੈ ਤਿਸੁ ਗੁਰਸਿਖ ਕੀ ਜੋ ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹੁ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੩੦੫)

ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸਿੱਖ ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਹਰਿ-ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਉੱਦਮ ਕਰ ਕੇ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਟੁੱਭੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ ਜਪਿ ਹਉਮੈ ਖੋਈ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਲੱਥ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਦਿਨ ਚੜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ, ਬਹਿੰਦਿਆਂ-ਉਠਦਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ

ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਹਰ ਦਮ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਪਿਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦਿਆਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਨ ਕੇ ਅਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਲਕੇ ਉਨ ਕੇ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਉਸ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਐਸੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਚਰਨ-ਧੂੜ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜਪਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿੰਨਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਕਿਵੇਂ ਸੁਖ, ਸਹਿਜ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਐਸੀ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਿਮਨ ਦਿੱਤੇ ਦੂਜੇ ਸਬਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ:

ਕਰਿ ਇਸਨਾਨੁ ਸਿਮਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਅਪਨਾ ਮਨ ਤਨ ਭਏ ਅਰੋਗਾ॥

ਕੋਟਿ ਬਿਘਨ ਲਾਥੇ ਪ੍ਰਭ ਸਰਣਾ ਪ੍ਰਗਟੇ ਭਲੇ ਸੰਜੋਗਾ॥੧॥

ਪ੍ਰਭ ਬਾਣੀ ਸਬਦੁ ਸੁਭਾਖਿਆ॥

ਗਾਵਹੁ ਸੁਣਹੁ ਪੜਹੁ ਨਿਤ ਭਾਈ ਗੁਰ ਪੂਰੈ ਤੂ ਰਾਖਿਆ॥ਰਹਾਉ॥

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਅਮਿਤਿ ਵਡਾਈ ਭਗਤਿ ਵਛਲ ਦਇਆਲਾ॥

ਸੰਤਾ ਕੀ ਪੈਜ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ਆਦਿ ਬਿਰਦੁ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ॥੨॥

ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਭੋਜਨੁ ਨਿਤ ਭੁੰਚਹੁ ਸਰਬ ਵੇਲਾ ਮੁਖਿ ਪਾਵਹੁ॥

ਜਰਾ ਮਰਾ ਤਾਪੁ ਸਭੁ ਨਾਠਾ ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ਨਿਤ ਗਾਵਹੁ॥੩॥

ਸੁਣੀ ਅਰਦਾਸਿ ਸੁਆਮੀ ਮੇਰੈ ਸਰਬ ਕਲਾ ਬਣਿ ਆਈ॥

ਪ੍ਰਗਟ ਭਈ ਸਗਲੇ ਜੁਗ ਅੰਤਰਿ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕੀ ਵਡਿਆਈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੧੧)

ਅਰਥਾਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨਰੋਏ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪਿਆਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਅਵਸਰ ਉਘੜ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਸੋਹਣੇ, ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਗਾਂਦੇ ਰਹੋ, ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਮਾਲਕ, ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਦਇਆ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸਦਾ ਹੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰੱਖਦਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਐਸਾ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਸੁਭਾਉ ਹੈ, ਬਿਰਧ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਇਹ ਖੁਰਾਕ ਨਿੱਤ ਖਾਂਦੇ ਰਹੋ, ਨਾ ਬੁਢੇਪਾ ਸਤਾਏਗਾ, ਨਾ ਮੌਤ, ਹਰੇਕ ਦੁਖ ਕਲੇਸ਼ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਿਆ, ਮਾਲਕ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸੁਣੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿਘਨ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਆ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਐਸਾ ਪਰਤਾਪ ਸਾਰੇ ਯੁੱਗਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਹਿਸਾਨ ਦਾ ਬੋਝ

—ਡਾ. ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ*

ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨੇਕ ਤੇ ਭਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰਉਪਕਾਰ ਜਾਂ ਗੁਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਨ ਪੁਸ਼ਤ-ਦਰ-ਪੁਸ਼ਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਦੇ; ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿਣੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਹਿਸਾਨ ਦਾ ਕਰਜ਼ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਸਦਾ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਕੌਮ ਅਜਿਹੇ ਕਰਮ ਲਈ ਅਹਿਸਾਨਮੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੁਝ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦਸੰਬਰ ੧੭੦੫ ਈ. ਵਿਚ ਫੌਜਦਾਰ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾਉਣ ਵੇਲੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਵਿਰੁੱਧ 'ਹਾਅ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦਿਆਂ ਤੇ ਅਮਿੱਟ ਛਾਪ ਛੱਡ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ੧੭੧੦ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ। ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗੁਆਂਢੀ ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵੱਲ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਦਬ ਵਜੋਂ, ਅੱਖ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਵੇਖਿਆ। ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਈ. ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਭੜਕੀ ਅੱਗ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਜੀਅ ਜਾਨ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਕੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਅਹਿਸਾਨ ਦਾ ਬੋਝ ਕੁਝ ਹਲਕਾ ਕੀਤਾ। ਅੱਜ ਤਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਉਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ।

ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੇ ਸੱਤਰਵਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਸਵਾਰਾਂ ਲਈ ਹੈਲਮੈਟ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਛੋਟ ਲੈਣ ਲਈ ਅੰਦੋਲਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਾਊਥਹਾਲ ਤੋਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਮੈਂਬਰ ਮਿ. ਬਿੰਡਵੈਲ, ਮਿ. ਲਾਰਡ ਵਿਨਸਟਨ ਚਰਚਿਲ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਰ ਚਰਚਿਲ ਦੇ ਪੋਤਰੇ) ਤੇ ਮਿ. ਲਾਰਡ ਮਾਊਬਰੇ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫਟ ਕੇ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਮਿ. ਲਾਰਡ ਚਰਚਿਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੈਲਮੈਟ ਦੀ ਥਾਂ ਪਗੜੀ ਪਹਿਨਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਸਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਅਹਿਸਾਨ ਹੈ। ਦੋ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਪਗੜੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਲੜੇ ਤੇ ਮਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੀ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਇੱਜ਼ਤ, ਮਾਣ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਜੀਅ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੈਲਮੈਟ ਪਾ ਕੇ ਲੜਨ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੈਲਮੈਟ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮਿ.

*ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ ਤੇ ਡੀਨ, ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੬-੦੮੮੧੬

ਲਾਰਡ ਮਾਊਬਰੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਅਦਭੁਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਮਾਇਤ ਕਰ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰੋਂ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਬੋਝ ਕੁਝ ਹਲਕਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ੧੫ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੭੬ ਈ. ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਸੱਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਗੜੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੈਲਮੈਟ ਪਾਏ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਦਾਸ (ਲੇਖਕ) ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਜ਼ਾਤੀ ਤਜ਼ਰਬਾ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇਗਾ। ਕੁਝ ਅਮਰੀਕਨ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਮੰਤਰੀ, ਜਨਾਬ ਸੱਯਦ ਅਫਜ਼ਲ ਹੈਦਰ ਨੇ ਨਵੰਬਰ ੨੦੦੭ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਗੁਰਪੁਰਬ 'ਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅਨੰਦ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ੧੯੦੯ ਵਿਚ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਧਾਰਾ ਜੋੜਨੀ ਮੰਨ ਲਈ, ਜਦਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਅਜੇ ਆਨਾਕਾਨੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਨਾਬ ਸੱਯਦ ਹੈਦਰ ਨੇ ੬ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੦੭ ਈ. ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਰਲਜ਼ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਟਾਈਮ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਜ ਧਾਰਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਅਨੰਦ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਛੇਵੀਂ ਧਾਰਾ ਦਾ ਡਰਾਫਟ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਡਰਾਫਟ ਨੂੰ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਰਾਹੀਂ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਪਰਵੇਜ਼ ਮੁਸ਼ਰਫ ਤੋਂ ਅਗਾਊਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਇਸ ਡਰਾਫਟ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਪਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜੇ ਸਿੱਖ ਕੁਝ ਹੋਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੱਸ ਦੇਣ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਹਿਤ ਅਮਲੇ ਤੋਂ ਚੈੱਕ ਕਰਵਾ ਕੇ ਹਫਤੇ ਦੇ ਹਫਤੇ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਵਾ ਦੇਵਾਂਗਾ ਬਸ਼ਰਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੱਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਹਿੱਤਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸਿੱਖ ਮੈਰਿਜ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਤਾਂ ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਨੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵਚਨ ਦਿੱਤਾ। ਕਰੀਬ ਦੋ ਹਫਤੇ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸਭ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਿੱਖ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ਪਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਲਈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੱਯਦ ਅਫਜ਼ਲ ਹੈਦਰ ਨੇ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਨਾ ਵਰਤਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ (ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ) ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਨਾ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣ ਪਛਾਣ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਕੁਝ ਵੀ ਮੁਮਕਿਨ ਹੋਵੇ, ਕਰ ਕੇ ਅਹਿਸਾਨ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਲਟਾ ਸਾਡਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਦੱਸ ਕੇ ਮੇਰੀ ਉਸ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਤੀ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ -ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਮੁਖ ਲਛਣ/ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

-ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ*

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਂ ਹਵਾਲੇ ਬਿਨਾਂ ਬਾਣੀ-ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਜਤਨ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਇਤਿਹਾਸ: ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁਖ ਵਿਦਵਾਨ ਸਜਣਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ - ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅਸਲ ਤੇ ਵਡੇਰਾ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ‘ਗੁਰ ਸੇਵਕ ਸਭਾ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਗਠਤ ਹੋ ਕੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ। ੨੯ ਦਸੰਬਰ, ੧੯੩੩ ਈ. ਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ‘ਗੁਰ ਸੇਵਕ ਸਭਾ’ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸਭਾ ਦਾ “ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਆਪਣਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਫਿਰ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ ਸ਼ਖਸੀ ਜੀਵਨ ਸੁਧਾਰ ਕੇ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਵਿਤਰਤਾ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਦਾ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ।”

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ: ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮਦਦ ਨਾਲ ੧੯੩੬-੪੧ ਈ. ਦਰਮਿਆਨ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਪੋਥੀਆਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਭਾਗ I-ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੬, II-ਦਸੰਬਰ ੧੯੩੭, III-ਜੁਲਾਈ ੧੯੩੯ ਤੇ IV-ਸਤੰਬਰ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ‘ਗੁਰ ਸੇਵਕ ਸਭਾ’ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈਆਂ।

ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਭਾਗ ‘ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਟ੍ਰਸਟ’ ਲਾਹੌਰ ਦੁਆਰਾ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਅਗਸਤ ੧੯੪੪ ਤੇ ਫਰਵਰੀ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਗਏ। ਭਾਗ ਤੀਜਾ ਤੇ ਚੌਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਦਸੰਬਰ ੧੯੫੬ ਤੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੫੭ ਵਿਚ ਛਾਪੇ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਸ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਉਕਤ ਕਮੇਟੀ ਛਾਪਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਤਕ (੨੦੧੫) ਇਹ ਲਗਪਗ ੪੦ ਵਾਰ, ਲਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਛਪ ਚੁਕਿਆ ਹੈ।

*ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ। ਮੋ: +੯੧੮੨੮੩੮-੨੪੫੩੯

ਵਿਉਂਤ: ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੀ ਵਿਉਂਤ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ੧੪੩੦ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ (Standred) ਬੀੜ ਨੂੰ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਚਾਰੇ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਲਗਪਗ ਸਮਤਲ ਵੰਡ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

(੧) ਪੋਥੀ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨੇ ੧-੩੪੬, (੨) ਪੋਥੀ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਪੰਨਾ ੩੪੭ ਤੋਂ ੭੨੭ ਤਕ (੩) ਪੋਥੀ ਤੀਜੀ, ਪੰਨੇ ੭੨੮-੧੧੦੬, (੪) ਪੋਥੀ ਚੌਥੀ ਵਿਚ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੭ ਤੋਂ ੧੪੩੦ ਤਕ, ੧੦ ਚਾਗਾਂ ਤੇ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ (ਮ: ੧, ਮ: ੫), ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ, ਚਉਬੋਲੇ, ਸਲੋਕ (ਭਗਤ ਕਬੀਰ; ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ), ਸਵਯੇ (ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਬਾਕੁ ਮਹਲਾ ੫), ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਲੋਕ ਮ: ੯, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ।

ਚਾਰੇ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ‘ਪਾਠ’ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਪਦਾਂ) ਨੂੰ ਨਖੇੜ ਕੇ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ‘ਲੜੀਵਾਰ’ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਠ ‘ਪਦ-ਛੇਦ’ ਹੈ। ਮੂਲ-ਪਾਠ ਪੋਥੀ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ (ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ) ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਹਮਣੇ (ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ), ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ ਹਨ ਤੇ ਹਰੇਕ ਪੰਨੇ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਮੂਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਵ ੧੪੩੦ ਪੰਨਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਜੇ ਅੰਕ (ਪੰਨਾ) ‘ਪਾਠ’ ਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ “ਇਕ ਪੰਨੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ” ਉਸੇ ਪੰਨੇ ਉਤੇ ਸਾਹਮਣੇ (ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ) ਆ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਟਿਪਣੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਰਥਕਾਰਾਂ ਨੇ ‘ਨੋਟਾਂ’ (ਟਿਪਣੀਆਂ) ਤੇ ‘ਫੁਟ ਨੋਟਾਂ’ (ਪਦ-ਟਿਪਣੀਆਂ) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਮੁਖ ਲਛਣ/ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

(੧) ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਲਛਣ/ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ‘ਗੁਰਮਤਿ’ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਹੈ; ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਛਣ ਐਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅੰਗ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਰਥੀ-ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਵਿਚ, ਪ੍ਰਤਖ ਜਾਂ ਪਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

“ਗੁਰਮਤਿ, ਜਿਹੜੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਹੈ (੨੮/੧੮), ਉਹੀ ‘ਬਾਣੀ’ ਜਾਂ ‘ਸਬਦ’ ਹੈ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ; (੨੬/੪) ..ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ...ਨਾਲ...ਮਨ ਸਹਜ ਵਿਚ ਸਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ...”(੧੦੬੧/*)।

ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, (‘ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਟੀਕਾਕਾਰ’, ਅਭਿਨੰਦਨ, ਭਾਗ IV ਪੰਨਾ ੧੬੦) ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ “ਸ਼ਬਦਾਰਥ [ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ] ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਲਭਿਆ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਹੈ।”

(੨) ‘ਸਿਧਾਂਤ’ ਨਾਲੋਂ ‘ਵਿਹਾਰ’ ਉਚਾ

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਪਹੁੰਚ, ‘ਸਿਧਾਂਤ’ ਨਾਲੋਂ ‘ਵਿਹਾਰ’ ਉਤੇ ਵਧੇਰੇ ਕੇਂਦਰਤ ਹੈ। ਧਰਮ ਨੂੰ ‘ਫਰਜ਼’ ਜਾਂ ‘ਕਰਤਵ’ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ

ਕਰਨ ਪਿਛੇ ਵੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਵਿਹਾਰ (ਸਾਧਨਾ) ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਉਚਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣ ਦੀ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ‘ਸਹਜ’ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਾਧਨਾ ਮਾਰਗ (ਸਹਜ ਮਾਰਗ) ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ। ‘ਸਹਜ’ ਪਦ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਸਹਜ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਉਹ ਹਾਲਤ [ਹੈ], ਜੋ ਤਿਹਾ [ਤਿੰਨਾਂ] ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉਚੀ, ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਆਤਮਾ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਅਡੋਲ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ” (੨੬/੬)।

(੩) ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ

ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਸ਼ਬਦਾਰਥੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ “ਵਿਚ ਉਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨੇਮਾਂ [ਸਿਧਾਂਤ/ਵਿਹਾਰ] ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਗਈ ਹੈ” (੧/*)। ਅੱਗੇ ‘ਨੀਂਹ’ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਰੂਪ ਵੀ : “ਇਹ ਨੀਂਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹਸਤੀ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਨ੍ਹਾਂ [ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ] ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ” (੧/*)।

(੪) ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਏਕਤਾ

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ‘ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਏਕਤਾ’ ਲਈ ‘ਖਿਆਲ ਦੀ ਲੜੀ’ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੀ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਂਝ ਹੈ, ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕਾਂਗੀ ਜਾਂ ਖੰਡਾਰਥ ਦੀ ਥਾਂ, ਸਮੁੱਚਤਾ (Whole) ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ “ਹਰ ਇਕ ਅਸਟਪਦੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਭਾਵ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਦਿਤਾ [ਹੁੰਦਾ] ਹੈ” (੨੬੨/*)।

ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ (‘ਦਸਵਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ’, ਦਸਵਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਹੋਰ ਲੇਖ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮਾਰਚ, ੧੯੯੯, ਪੰਨਾ ੩੪) ਅਨੁਸਾਰ: “ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਗੁਰੂ [ਬਾਣੀਕਾਰ; ਸ਼ਬਦ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਂ ਵਿਕਲੋਤਰੀ ਬਾਣੀ] ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਇਕਾਈ ਮੰਨ ਕੇ ਖੋਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ... [ਉਹ ਬਾਣੀ ਦੀ] ਰੂਹਾਨੀ ਇਕਰੂਪਤਾ ਜਾਂ ਇਕੋ ਜੋਤ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ... [ਨਹੀਂ]।” ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ (‘ਨਾਨਕਬਾਣੀ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾ-ਵਿਧਾਨ’, ਪਾਰਗਾਮੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੨, ਪੰਨਾ ੭੬) ਅਨੁਸਾਰ : “...ਪਰ੍ਹੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਖ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਕਿਰਤ [ਬਾਣੀ] ਪੂਰੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਜਾਂ ਇਕਾਈ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪੰਗਤੀ-ਅਧਿਐਨ ਜਾਂ ਖੰਡ-ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਸਚ ਹਥ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਰਬਾਰਥ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਖੰਡਾਰਥ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ।”

ਉਕਤ ਟਿਪਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪਹੁੰਚ ਲਗਪਗ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ-ਅਰਥਾਉਣ ਦਾ ਜੋ ਜਤਨ ਵੀ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਪਿਛੇ

ਪਹੁੰਚ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕਾਈ (One unit) ਸਮਝਣਾ/ਮੰਨਣਾ ਹੈ।

(੫) ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ/ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ/ਸੰਕਲਪਾਂ, ਜਿਵੇਂ: ਸਿਧ, ਨਾਥ, ਜੋਗ, ਗੋਰਖ, ਮੁੰਦਾ, ਖੰਥਾ, ਸਹਜ, ਨਾਦ, ਧੁਨਿ, ਸੁੰਨ, ਵੇਦ, ਪੁਰਾਣ, ਨਰਕ, ਸਵਰਗ, ਚਿਤ, ਗੁਪਤ, ਕੁਰਾਨ, ਅਲਾਹ, ਪਾਕ, ਪੀਰ, ਰੋਜਾ, ਹਕ, ਬੈਰਾਗੀ, ਆਈ, ਸੰਨਿਆਸੀ, ਨੌਂ ਨਿਧੀਆਂ, ਅਠਾਰਾਂ ਸਿਧੀਆਂ, ਛੇ ਸਾਸ਼ਤਰ, ਚਾਰ ਪਾਪ, ਨੌਂ ਗੋਲਕਾਂ, ਚੁਰਾਸੀ ਆਸਣ, ਚੌਦਾਂ ਪੁਰੀਆਂ, ਚੌਦਾਂ ਬਿਤਾਂ ਆਦਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਜਿਵੇਂ: ਨਾਮ, ਮਿਹਰ, ਵਿਸਮਾਦ, ਗੁਰਮੁਖਿ, ਹੁਕਮ, ਪਾਪ, ਪੁੰਨ, ਕਰਮ, ਗੁਰੂ, ਮੁਕਤੀ, ਸਚਖੰਡਿ, ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : ਗੁਰਮੁਖਿ: ਓਹ ਧਰਮੀ ਪੁਰਸ਼ ਜੋ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਡੋਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਥ ਫੜਾ ਕੇ ਚਲਦਾ ਹੈ (੧੧/੨੦); ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਜਾ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ...(੪੨/੨); ‘ਸਬਦ’ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਿਹਾ ਹੈ (੧੧੭/੪)।

(੬) ‘ਸਾਰੰਸ਼’ ਇਕ ਵਿਧੀ

ਬਾਣੀ ‘ਭਾਵ’ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਲਛਣ ਸ਼ਬਦ/ਬਾਣੀ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਸਾਰੰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਭਾਵ ‘ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ’ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਭਰਪੂਰਿ... (ਮਾਝ ਮ: ੩, ੧੨੬) ਦੇ ‘ਸਾਰੰਸ਼’ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ: “ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ [ਅਧਿਆਤਮਕ] ਟੀਸੀ ਤੋਂ ਆਤਮਕ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ...” (੧੨੬/*)। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਪਤਿ ਪਰਲਉ ਸਬਦੇ ਹੋਵੈ ... (ਮਾਝ ਮ: ੩, ੧੧੭) “ਇਸ ਅਸਟਪਦੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੱਸੀ ਹੈ।...” (੧੧੭/੪)।

(੭) ਬਾਣੀ-ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ੬੦-ਕੁ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ: (ੳ) ਬਾਣੀ ਨਾਮ, (ਅ) ਸੰਗੀਤਕ ਅੰਗ, (ੲ) ਸੰਪਾਦਕੀ ਸੰਕੇਤ, ਅਤੇ (ਸ) ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਸੂਚਨਾ/ਵਿਆਖਿਆ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਅੰਗਾਂ/ਪਖਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁੱਖ ਅੰਗ/ਪਖ ਅਰਥਾਏ ਗਏ ਹਨ:

- ਬਾਣੀ ਨਾਮਕਰਨ/ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣੀ
- ਬਾਣੀ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਨਾਮਕਰਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਆਧਾਰ ਜਾਂ ਕਾਰਨ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ
- ਬਾਣੀ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਵਾਇਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਂ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ
- ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ-ਤਤ ਖੋਲ੍ਹਣਾ
- ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅਰਥਾਵਲੀ, ਜਿਵੇਂ ‘ਘਰੂ; ਪੜਤਾਲ’ ਆਦਿ ਬਾਰੇ
- ਸੂਤਰਿਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਦਸਣੇ, ਜਿਵੇਂ ਗਉੜੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ (ਰਾਗਾਂ ਹੇਠ) ੧, ੨, ੩... ਆਦਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਲਟਕਵੇਂ ਅੰਕ ਬਾਰੇ

-ਬਾਣੀ-ਪਾਠ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ: ਜਿਵੇਂ ‘ਸੁਧੁ’ ਜਾਂ ‘ਸੁਧੁ ਕੀਚੈ’ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ ਜੋ ਅਕਸਰ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਅਨੁਸਾਰ: “ਕਈ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ਸੁਧੁ’ [ਪਦ] ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਸੋਧੀ ਹੋਈ ਠੀਕ ਹੈ।” (੯੧/::)

-ਭਗਤ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜੀਵਨ-ਮੂਲਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਿਚ (ਈਸਵੀ) ਜਨਮ/ਦੇਹਾਂਤ ਤਿਥੀ, ਜਨਮ ਸਥਾਨ, ਇਲਾਕਾ, ਗੁਰੂ-ਸ਼ਿਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ, ਸਮਕਾਲੀ ਹਕੂਮਤਾਂ, ਫ਼ਿਰਕੇ-ਚੇਲੇ ਜਾਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ, ਕਿੱਤੇ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਨਮ-ਦੇਹਾਂਤ ਤਿਥੀ ੧੩੯੮-੧੫੧੮ (੯੧/::), ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਬਾਰਸੀ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ [ਵਿਚ] ਹੋਇਆ (੯੨/+)

(੮) ਉਚਾਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਆਖਿਆ

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ੧੨-ਕੁ ਉਚਾਰਨ ਸੰਕੇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ: ੧੬ ਵਿਚ ‘ਓ’ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਦਸਿਆ ਹੈ (੧/੧)।

(੯) ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਨੇ ਕਰੀਬਨ ੧੫-ਕੁ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਮੁਖ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਲਹਿੰਦੀ, ਸਿੰਧੀ, ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਮਰਾਠੀ, ਮਾਗਧੀ, ਬਾਂਗਰੀ, ਡਿੰਗਲ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਸ਼ਾਹਪੁਰੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਮੁਲਤਾਨੀ, ਹਿੰਦੀ, ਯੂਨਾਨੀ ਆਦਿ ੧੫-ਕੁ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਲਗਪਗ ੮੫੦-ਕੁ ਸ਼ਬਦ-ਮੂਲ/ਨਮੂਨੇ ਤਲਾਸ਼ੇ ਗਏ ਹਨ।

(੧੦) ਵਿਆਕਰਨ ਇਕ ਸਹਾਇਕ ਟੂਲ/ ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀ ਵਜੋਂ

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਲਛਣ ਤੇ ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀ ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਰਥਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ-ਲੇਖਣੀ (Gurbani Orthography) ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਮੌਲਿਕ ਨੇਮ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ; ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ “ਬਾਣੀ ਬੇ-ਨਿਯਮੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਿਖੀ [ਹੋਈ] ਹੈ” (ਭਾਗ ੧, ਭੂਮਿਕਾ, ਪੰਨਾ ਅ)। ਲਿਖਣ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ ਤੇ ਸੰਭਵ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦਾ ਪਹਿਲਾ, ਅਹਿਮ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਜਤਨ ਹੈ, ਬਾਣੀ-ਲੇਖਣੀ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਨੇਮ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ੩੪-ਕੁ ਮੁਖ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ਕਰੀਬਨ ੨੪੦ ਕੁ ਟਿਪਣੀਆਂ ਜਾਂ ਪਦ-ਟਿਪਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਰਥ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਸਿਧੇ ਵਿਆਕਰਨਕ ਨੇਮਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਪਰੰਪਰਕ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੇਦ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

(੧੧) ਸਾਹਿਤਕ ਤਤਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ

ਬਾਣੀ ਦੀ ਮੂਲ (ਧਾਰਮਿਕ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਅਧਿਆਤਮਕ) ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਤਤਾਂ

(ਅਲੰਕਾਰ, ਮਾਤਰਾਵਾਂ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (੮੫/੨੧), ਦੇਹਲੀ ਦੀਪਕ (੧੫੪/੨), ਮੁਹਾਵਰੇ (੨੮੭/੧, ੧੪੬/*), ਛੰਤ (੪੬੧/*), ਸ਼ੈਲੀ (੬੫੧/੧੬, ੭੨੫/੨), ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ (੭੩੬/*) ਆਦਿ) ਦੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਸਮੁੱਚੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿੱਚੋਂ ੭੦-ਕੁ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਸੰਕੇਤ ਮਾਤਰ ਸਾਹਿਤਕ-ਤਤਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

(੧੨) ਬਾਣੀ ਦਾ ‘ਭਾਵ’ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਭਾਵ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਰਥਕਾਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਚੇਤੰਨ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸ਼ਬਦੀ-ਅਰਥ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਅੱਖੇ ਪਦਾਂ ਦੇ (ਸ਼ਬਦੀ) ਅਰਥ ਕਰਕੇ “ਗੂੜ੍ਹ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ” (ਭੂਮਿਕਾ, ਭਾਗ I, ੳ) ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ਭਾਵ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਅਰਥਾਉਣ ਦੇ ਇਕ ‘ਨੇਮ’ (ਨਿਯਮ) ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ : “ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਿਰੇ ਲਫਜ਼ੀ ਅਰਥ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।” (੭੫੪/*)। ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੇ ਭਾਵਾਰਥੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਮਹਤਾ ਤੇ ਮੁਖ ਵਰਤਣੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਤਬ ਤੋਂ ਵੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਗਪਗ ਸੰਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚਲੇ ਨੋਟਿਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਹ ਫੀਸਦੀ ਨੋਟਿਸ ‘ਭਾਵਾਰਥੀ’ ਹਨ (ਟਿਪਣੀਆਂ ਤੇ ਪਦ-ਟਿਪਣੀਆਂ (੪੪੫੮੧+੩੧੭੮) ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ੪੭੭੫੯ ਹੈ)। ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ ਟੀਕਾ ਕਹਿ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਪੁ ਜੀ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦੇ ਟੀਕੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ ਟੀਕਾ’ ਖੁਦ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ (ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ ਟੀਕਾ, ਪੰਜਾਬ ਲਿਟਰੇਰੀ ਪ੍ਰੈਸ, ਕਟੜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੩੮)। ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਨੇ (ਅਭਿਨੰਦਨ, ਭਾਗ IV, ਪੰਨਾ ੧੭੭) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਜਪੁ ਜੀ ਸਟੀਕ ਬਾਰੇ ਰਾਇ ਦਿੰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਇਹ ਟੀਕਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਯਾਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਕੂਲ ਲਿਖਿਆ ਗਯਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਖਯਾਲ ਵਿਚ ਇਸ ਉਤਮ ਢੰਗ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ [ਭਾਵ-ਮੁਖ] ਵਯਾਖਯਾ ਹੈ।” ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਤ੍ਰਿਕਾ (ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੮੧ ਦੇ ਅੰਕ) ਵਿਚ ਲੜੀਵਾਰ ਚੱਲੀ ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਪੁ ਜੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ‘ਭਾਵ ਅਰਥ’ ਹੀ ਸੀ। ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਪੰਨਾ ੩੨੪) ਨੇ ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਜਤਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ ਟੀਕੇ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਸੋ ਸਾਰ ਵਜੋਂ ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਰਾ ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ (ਟੀਕਾ) ਨਹੀਂ,

ਭਾਵ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ/ਭਾਵਾਰਥ ਟੀਕਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਖੁਦ ਇਸ ਦੇ ਕਰਤੇ (ਨਿਮਰਤਾ ਕਰਕੇ) ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਟੀਕਾ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ “ਗੂੜ੍ਹ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ...ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦੱਸ ਕੇ **ਸਮੁੱਚਾ ਭਾਵ...** ਦਿਤਾ [ਗਿਆ] ਹੈ” (ਭਾਗ ੧, ਭੂਮਿਕਾ (ੳ)) ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਅਭਿਨੰਦਨ, ਭਾਗ I, ਪੰਨਾ ੧੧) ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ “ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ-ਪਰਮਾਰਥ [ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਪਰਮਾਰਥ; ਭਾਵ] ਸਮਝਣ ਲਈ ਟੀਕਾ ਹੈ।”

(੧੩) ਫੁਟਕਲ

ਉਕਤ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ-

-ਸ਼ਬਦ-ਇਕਾਈ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਤੁਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਕਰਕੇ ‘ਭਾਵ’ ਦਸਣਾ

-ਲੋੜੀਂਦੀ ਥਾਂ ‘ਮੁਹਾਵਰੇ’ ਲਈ ਟਿਪਣੀ, ਜਿਵੇਂ ਬੀਸ ਬਿਸਵੇ ਗੁਰ ਕਾ ਮਨੁ ਮਾਨੈ (ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ੨੮੭) ਵਿਚ ‘ਬੀਸ ਬਿਸਵੇ’ ਇਕ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, “ਪੂਰੇ ਤੌਰ ’ਤੇ।”

-ਰੂਪਕ ਭਾਵ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ‘ਕਸੁੰਭੇ’ ਬਾਬਤ “ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਾਇਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਨੂੰ ਕਸੁੰਭੇ ਨਾਲ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦਿਤੀ ਹੈ” (੨੮/*)।

-ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ੪੦-ਕੁ ਥਾਂ ਬਾਣੀ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਦੁਹਰਾਅ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ।

-ਪਦਾਂ/ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੰਭਾਵੀ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਅਰਥ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ‘ਹੀਨਾ’ ਦੇ ਦੋ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਅਰਥ-ਖਾਲੀ, ਕਮਜ਼ੋਰ (੮੦/੨੮) ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਸ ‘ਭਵਜਲੁ’ ਦੇ ਭਵ ਸਾਗਰ, ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ (੮੦/੪੩); ‘ਖਰੇ’ ਦੇ ਖੋਟ ਰਹਿਤ, ਸ਼ੁਧ, ਚੰਗੇ (੧੩੬/੨੧) ਆਦਿ।

-ਇਕ-ਅਧ ਥਾਂ ਸੰਧੀ ਛੇਦ ਜਾਂ ਨਿਰੁਕਤੀ-ਮੂਲਕ ਅਰਥ ਵੀ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ: ਗੋਰਖ : ਗੋਇ=ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਰਖੁ=ਰਖਿਅਕ (੨/੧੫), ਰੈਭਾਣੁ : ਰੈ= ਕਿਰਣਾਂ ਵਾਲਾ, ਭਾਣੁ=ਸੂਰਜ, ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ (੯੬੮/੮), ਖਗ : ਖ (ਅਕਾਸ਼) ਵਿਚ ਜੋ ਗ (ਗਮਨ) ਕਰੇ (੧੨੬੯/੪) ਆਦਿ।

ਸੋ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਥਾਪਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ :

੧. ੧ੳ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਸਿਖੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ,

੨. ਗੁਰਮਤਿ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ ਨਹੀਂ,

੩. ਗੁਰਮਤਿ ਬਾਕੀ ਮਤਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ,

੪. ਬਾਣੀ/ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਅਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਤੇ ਸੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਹੈ,

੫. ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ’ ਵਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ, ਇਹ ‘ਪਛਾਣ’ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਲਖਣਤਾ, ਮਹਾਨਤਾ ਤੇ ਦਿਬਤਾ ਦੀ ਹੈ। ■

ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ--੬੨

ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼

—ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਹਰਿ ਜੇਠਿ ਜੁਤੰਦਾ ਲੋੜੀਐ ਜਿਸੁ ਅਗੈ ਸਭਿ ਨਿਵੰਨਿ॥

ਹਰਿ ਸਜਣ ਦਾਵਣਿ ਲਗਿਆ ਕਿਸੈ ਨ ਦੇਈ ਬੰਨਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪)

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਾਹਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪ੍ਰਥਾਇ ਜੋ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਭਾਰਤੀ ਛੇ ਰੁੱਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੱਥੇ ਚੇਤ ਤੇ ਵੈਸਾਖ 'ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ' ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਬਤੀਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਜੇਠ ਤੇ ਹਾੜ 'ਗ੍ਰੀਖਮ ਰੁੱਤ' ਭਾਵ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਹੈ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮਕਲੀ ਰੁਤੀ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਗ੍ਰੀਖਮ ਰੁਤਿ ਅਤਿ ਗਾਖੜੀ ਜੇਠ ਅਖਾੜੈ ਘਾਮ ਜੀਉ॥

ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਛੋਹੁ ਦੁਹਾਗਣੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਨ ਕਰੀ ਰਾਮ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੯੨੮)

ਭਾਵ ਗਰਮੀ (ਗ੍ਰੀਖਮ) ਦੀ ਰੁੱਤ ਬਹੁਤ ਕਰੜੀ ਜਾਂ ਔਖੀ (ਗਾਖੜੀ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਠ-ਹਾੜ (ਜੇਠ ਅਖਾੜੈ) ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਗਰਮੀ (ਘਾਮ) ਪੈਂਦੀ ਹੈ। (ਇਸ ਰੁੱਤੇ ਸਭ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ) ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਜਿਸ ਮੰਦਭਾਗੀ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਵੱਲ ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਨਿਗਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ (ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਛੋਹੁ) ਸਾੜਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਜੇਕਰ 'ਜੇਠ' ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਨਾਮਕਰਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਅਨੁਸਾਰ 'ਜਯੈਠ' ਨਛੜ ਵਾਲੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਜੇਠ ਹੈ। ਉਂਝ ਜੇਸਟ ਤੋਂ ਭਾਵ ਵੱਡਾ, ਬਜ਼ੁਰਗ, ਕਰਤਾਰ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਦਿ ਵੀ ਹੈ। 'ਸੰਖਿਆ ਕੋਸ਼' ਅਨੁਸਾਰ ੨੭ ਨਛੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਠਾਰ੍ਹਵਾਂ ਨਛੜ 'ਜਯੇਸ਼ਠਾ' ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਯੇਸ਼ਠ ਨਛੜ ਤੋਂ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜੇਠ' ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। 'ਸਮ ਅਰਥ ਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਜੇਠ ਦੇ ਸਮਾਨਅਰਥੀ ਸ਼ਬਦ: ਸ਼ੁਕ੍ਰ, ਜੇਸਟ, ਜੇਸਠ, ਜਯੇਸ਼ਠ, ਜਯੈਸ਼ਠ ਤੇ ਤਪਨ ਆਦਿ ਹਨ।

ਇਧਰ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਮਹੀਨੇ, ਦਿਨ ਨਾਲ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਭਰਮ ਵੀ ਹਨ। ਕਈ ਲੋਕ ਨਿਰਜਲਾ ਵਰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਅਰੋਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਮਰਾਂ ਲੰਬੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ

*ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੯-੮੫੫੫੯

ਹਨ। ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਖਾਸ ਦਿਨ 'ਤੇ ਕੱਚੀ ਲੱਸੀ ਦੀਆਂ ਛਬੀਲਾਂ ਲਾਉਣੀਆਂ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੇ ਭਰਮ ਨਾਲੋਂ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਲਈ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਚੱਲਦੀ ਹੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਅਰਥ ਹੋਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਨਿਰਾਹਾਰ ਰਹਿ ਕੇ ਖਾਸ ਦਿਨ ਦਾ ਵਰਤ ਰੱਖਣਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਨਾਂ 'ਤੇ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਤਿਆਗਣ ਨਾਲੋਂ ਪੂਰੀ ਗ੍ਰੀਖਮ ਰੁੱਤ 'ਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਨੂੰ ਜੇਠੇ ਲੜਕੇ ਜਾਂ ਲੜਕੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਅਸ਼ੁਭ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਭਰਮ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਦਾ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਪਰਵਾਦੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਖਾਸ ਵਾਰ ਤੇ ਨਛੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਭੂਚਾਲ ਤੇ ਕਾਲ ਪੈਣ ਦੀਆਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਕਥਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਦੇ ਭਾਣੇ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਫੋਕਟ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਗ੍ਰੀਖਮ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਤਨ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਲਈ ਬੇਅੰਤ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ: ਪੱਖੇ, ਕੂਲਰ, ਏ. ਸੀ. ਆਦਿ। ਇਹ ਸਭ ਤਨ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਡਾ ਕਾਫੀ ਵਰਗ ਨੀਮ-ਨਾਸਤਿਕਤਾ ਦਾ ਝੰਡਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਜਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਪਾਸਿਉਂ ਚੁੱਪ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਜੇਠ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਰਾਹੀਂ ਸਬਕ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ:

ਮਾਹੁ ਜੇਠੁ ਭਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਕਿਉ ਬਿਸਰੈ॥ ਥਲ ਤਾਪਹਿ ਸਰ ਭਾਰ ਸਾ ਧਨ ਬਿਨਉ ਕਰੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਭਾਵ ਜੇਠ ਮਹੀਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵਿਸਰਦਾ। ਗਰਮੀ ਰੁੱਤ ਕਰਕੇ ਭੱਠ ਵਾਂਗ (ਸਰ ਭਾਰ) ਥਲ ਤਪਦੇ ਹਨ। (ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤਪਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ), ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ (ਸਾਧਨ) ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਤਨ ਦੇ ਤਪਣ ਦਾ ਮਨ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਨਾਲ ਸੁਮੇਲ ਕਰਕੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਰੂਹ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਜਾਂ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲੇਪਣ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗੀਆਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਸ਼ੇ, ਐਕਸੀਡੈਂਟ, ਗੁੱਸਾ-ਖੋਰੀ, ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆਵਾਂ, ਉਦਾਸੀ, ਚਿੜਚਿੜਾਪਣ ਵਧਣ ਦੇ ਕਾਰਨ

ਗੁਰਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹੈ।

ਧਰਮ, ਨੇਕੀ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਭਜਨ, ਭਾਣਾ, ਉੱਦਮ, ਕਿਰਤ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਗੁਰਮਤੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਸੂਲ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੁਵਰਕੀਆਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਮੈਂ ਨਾਸਤਿਕ ਕਿਉਂ ਹਾਂ? ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਸੱਚੀ ਆਸਤਿਕਤਾ ਦਾ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਉੱਪਰ ਸਾਨੂੰ ਫ਼ਖ਼ਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਜੇਠ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜੁੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਸੀਸ ਨਿਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ ਰਹੀਏ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਜਮ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅੱਗੇ ਲਾ ਲਵੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀਰੇ-ਮੋਤੀ ਆਦਿ ਐਸਾ ਕੀਮਤੀ ਧਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਚੋਰ ਚੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਕੌਤਕ ਹਨ ਉਹ ਮਨ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ ਧਨ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਇਹ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜੀਵ ਉਹੀ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਦੀ ਦਾਤ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਧੰਨਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਦੁਖੀ ਕਿਉਂ ਹੋਵੇ? ਹੇ ਨਾਨਕ! ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਜੋਗ ਦਾ ਅਨੰਦ ਉਹੀ ਮਾਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਾਥ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਅੰਤ ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਤੱਤਸਾਰ ਹੈ

“ਹਰਿ ਜੇਠੁ ਰੰਗੀਲਾ ਤਿਸੁ ਧਣੀ ਜਿਸ ਕੈ ਭਾਗੁ ਮਥੰਨਿ॥” ਭਾਵ ਜੇਠ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਹਾਵਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਭਾਗ ਜਾਗੇ। (ਮੱਥੇ ਦੇ ਭਾਗ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਗਣਗੇ)

ਪਿੰਡ ਜਗਦੇਵ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਜਗਦੇਵ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਅਜਨਾਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੨੬ ਅਤੇ ੨੭ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹਰਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਥਾ-ਵਾਚਕ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ੨੭ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ੧੯ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਬਰੂ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ, ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਜਾਂ ਕੌਮ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਉੱਤਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਓਨਾ ਹੀ ਉਹ ਧਰਮ ਜਾਂ ਕੌਮ ਉੱਤਮ, ਸਭਿਅਕ ਅਥਵਾ ਮਹਾਨ ਹੋਣਗੇ। ਉੱਤਮ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਨਿਖਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲਾਸਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਫਲਸਫੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜਿੱਥੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਦੌੜ ਸਾਡੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਦੂਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਬਣੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਨੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਤੀ ਅਵੇਸਲਾਪਣ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਵੱਲ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਰੁਝਾਨ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲੋਂ ਦੂਰੀਆਂ ਪਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਜਿਤਨਾ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਪਾਸ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਹੋਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਉਸ ਕੌਮ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਡਾ ਸਿਰ ਮਾਣ ਨਾਲ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸੰਜੀਵ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅਕਸਰ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਨਰੋਲ ਸਿੱਖ ਫਲਸਫੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਹਿਤ / ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੇ ਪਾਠਕ ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਪਾਉਂਦੇ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਤੀ ਜਗਿਆਸਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਅਸੀਂ ਇਕ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਅਰੰਭਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਹਰੇਕ ਅੰਕ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚੋਣਵੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਾਠਕ ਆਪਣੇ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਸਕਣਗੇ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਉਪਰਾਲੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਸੀਂ ਨਾਮਵਰ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਕ ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ **ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ** ਰਾਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਪਾਠਕ ਇਸ ਲੜੀਵਾਰ ਕਾਲਮ **ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਬਰੂ** ਤੋਂ ਭਰਪੂਰ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ।

-ਸੰਪਾਦਕ

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਬਰੂ

-ਡਾ. ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ*

ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਮ	: ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ
ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਮ	: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ	: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸਾਲ	: ਫਰਵਰੀ, ੧੯੮੬ (ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰ)
ਪੰਨੇ	: ੪੦੭
ਕੀਮਤ	: ੧੮ ਰੁਪਏ (ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਮਤ : ੬੫ ਰੁਪਏ)

ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਜਾਣੀ-ਪਹਿਚਾਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹਨ। ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕ **ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ** ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ੧੯੫੧ ਈ. ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ (੨੦੧੬) ਤਕ ਲੱਗਭਗ ੬੫ ਸਾਲ ਦਾ ਅਰਸਾ ਬੀਤ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਧਾਰ ਸ੍ਰੋਤ ਵਜੋਂ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਟਿੱਪਣੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, “ਮੇਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਨਿਰਾ ਉਲਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਹ **ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ** ਪੁਸਤਕ ਮੇਰੀ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਆਫ਼ ਸਿੱਖਇਜ਼ਮ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।” **Philosophy of Sikhism** (੧੯੪੪) ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਥੀਸਿਸ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਲੰਡਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਪੀਐੱਚ. ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤਕ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਝਾਕੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕੁੱਲ ੧੬ ਅਧਿਆਇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਬਿਬੇਕਬੁੱਧੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰ ਕੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਪਰਪਾਟੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ

*ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰਿਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਲੇਖਕ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਆਖਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਉੱਦਮ, ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ, ਪੱਛਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਵੇਰਵੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੰਕਿਆਂ (ਜਨਮ, ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਅਵਤਾਰ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਦਿ) ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਹਵਾਲਿਆਂ ਸਹਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਅਧਿਆਇ 'ਚ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਆਧਾਰ ਸਮੱਗਰੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਭਾਗ ਦੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ, ਪੰਜਵਾਂ, ਛੇਵਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਧਰਮਾਂ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ, ਸ਼ੈਵ ਮਤ, ਅਦ੍ਵੈਤ ਵੇਦਾਂਤ, ਵੈਸ਼ਨੋ ਮੱਤ, ਬੁੱਧ ਮਤ ਅਤੇ ਜੈਨ ਮਤ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੱਤਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਗੈਰ-ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਧਰਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਾਰਸੀ, ਯਹੂਦੀ, ਈਸਾਈ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੈੜ ਪਾਈ ਹੈ।

ਭਾਗ ਤੀਜਾ (ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ-ਸਿਧਾਂਤ ਪੱਖ) ਦੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ, ਮਨੁੱਖ, ਜੀਵਾਤਮਾ, ਆਵਾਗਵਣ, ਮੁਕਤੀ ਆਦਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਭਾਗ (ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ: ਅਥਵਾ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼) ਦੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਰਗਾਂ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਰਮ, ਗਿਆਨ, ਭਗਤੀ, ਹਉਮੈਂ, ਦੁਰਮਤਿ, ਗੁਰਮਤਿ, ਨਾਮ, ਵਿਸਮਾਦ, ਲਿਵ, ਪਰਮ-ਪਦ, ਗੁਰਮੰਤਰ, ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਆਦਿ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵਿਖਿਆਤ ਸਿੱਖ ਆਦਰਸ਼ਾਂ (ਸਿਧਾਂਤਾਂ) ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅੱਜ ਵੀ ਓਨੀ ਸਾਰਥਕ ਹੈ, ਜਿਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੀ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਪੁਸਤਕ **ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ** ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਮ ਪਾਠਕ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਅਹਿਮ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਆਧਾਰ ਪੁਸਤਕ ਵਜੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜਥੇ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੀਲੀਭੀਤ ਫਰਜ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ

ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੨ ਅਪ੍ਰੈਲ: ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੀਲੀਭੀਤ ਝੂਠੇ (ਫਰਜ਼ੀ) ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ੧੦ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ੪੭ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ੧੯੯੧ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਮਤਾ ਸਾਹਿਬ, ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ੨੫ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਬੱਸ ਨੰਬਰ ਯੂ ਪੀ ੨੬/੦੨੪੫ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਦ ਕਛਾਲਾ ਘਾਟ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਤੋਂ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬੱਸ ਤੋਂ ੧੦ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਥਾਣਾ ਖੇਤਰਾਂ 'ਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਣਯੋਗ ਸੀ. ਬੀ. ਆਈ. ਜੱਜ ਸ੍ਰੀ ਲੱਲੂ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਣ 'ਤੇ

ਪੂਰੇ ਸਿੱਖ ਸਮੁਦਾਏ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਮਿਲੇਗਾ ਜੋ ਤਰੱਕੀਆਂ ਲੈਣ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਝੂਠੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰ ਕੇ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਇਹ ਲੜਾਈ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਲੜਨੀ ਪਈ, ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਇਹ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮਾਣਯੋਗ ਸੀ. ਬੀ. ਆਈ. ਜੱਜ ਸ੍ਰੀ ਲੱਲੂ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਇਨਸਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜੋ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਤਰਾਜ਼ੂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਾਉਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਤਪਦੇ ਹਿਰਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਲਦ ਤੋਂ ਜਲਦ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਿਵਾਏ ਤਾਂ ਜੋ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਅਮਰੀਕੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਸ. ਸਿਮਰਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾੜੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਦਸਤਾਰ

ਸਜ਼ਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ : ਜਥੇ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੨ ਅਪ੍ਰੈਲ: ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਮਰੀਕੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਕੈਪਟਨ ਸ. ਸਿਮਰਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਾੜੀ ਰੱਖਣ ਤੇ

ਦਸਤਾਰ ਸਜਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਨੂੰ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕਦਮ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਲਗੀਧਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤ ਰਹਿਣ

ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਮਰੀਕੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਹੁਣ ਆਗਿਆ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੜੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸ. ਸਿਮਰਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੌਥੇ ਅਜਿਹੇ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ

ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਜਰ ਸ. ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀ ਤੇ ਮੇਜਰ ਸ. ਤੇਜਦੀਪ ਸਿੰਘ ਰਤਨ ਨੂੰ ੨੦੦੯ ਅਤੇ ਸ. ਸਿਮਰਨਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ ਨੂੰ ੨੦੧੦ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧੀ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸ਼੍ਰੀ ਬਰਾਕ ਓਬਾਮਾ ਦਾ ਵੀ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰਾ ਤੇ ਰੋਰ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ

ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਪਸ ਮਿਲਣ: ਜਥੇ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੯ ਅਪ੍ਰੈਲ: ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰੇ ਸਬੰਧੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਲਫਨਾਮੇ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਰੱਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹਕੁੰਨ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਲਫਨਾਮੇ 'ਚ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਚੋਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਲੁੱਟਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸਰਾਸਰ ਗਲਤ ਬਿਆਨੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਸਹੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਤਿ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਹੈ।

ਜਥੇ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ

ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ੧੮੪੯ ਈ. ਨੂੰ ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰਾ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜੀ ਨੇ ਨਾਬਾਲਗ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਤੋਲੇਖਾਨੇ ਦੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ ਸਮੇਤ ਹਥਿਆ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਬਾਲਗ/ਬੱਚਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਹੀਰਾ ਤੋਹਫੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੱਸਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਹੀਰੇ 'ਤੇ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਹੀ ਹੱਕ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਤਖਤ-ਨੁਮਾ ਸੋਨ ਕੁਰਸੀ ਸਮੇਤ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵੀ ਸੁਹਿਰਦ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰਾਨਾ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਉਤਰਾਖੰਡ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਇੰਚਾਰਜ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਉਤਰਾਖੰਡ, ਕਾਸ਼ੀਪੁਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ੪ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਦਸਮੇਸ਼ ਨਗਰ, ਆਵਾਸ ਵਿਕਾਸ, ਰੁਦਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ੩੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਕੱਤਰ ਸ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ।

ਪਿੰਡ ਖੁਖਰੈਣ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਹਰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਖੁਖਰੈਣ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਖੇ ੨੩ ਤੋਂ ੨੫ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੬ ਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ੨੫ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ੨੪ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਵੀ ਵੰਡਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਭਾਈ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਤੇ ਬਾਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ।

ਲੋਹੀਆਂ ਖਾਸ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ੫, ੬ ਅਤੇ ੭ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਲੋਹੀਆਂ ਖਾਸ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ, ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ੭

ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੨੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਚੋਹਲਾ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥੇ ਨੇ ਹਲਕੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇ, ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ ਲੋਹੀਆਂ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਕਤ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵੀ ਲਗਾਈ ਗਈ।

ਪਿੰਡ ਰਾਏ ਚੱਕ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਲਹਿਰ ਤਹਿਤ ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਭੂਰਾ ਕੋਹਨਾ, ਸਕੱਤਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰਾਏ ਚੱਕ, ਨੇੜੇ ਨੌਸ਼ਿਹਰਾ ਮੱਝਾ ਸਿੰਘ ਵਿਖੇ ੨੭ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ੩੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਫਰਵਾਲ, ਮੈਂਬਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਤੇ ਬਾਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਖੂੰਡਾ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਨੇ ਢਾਡੀ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਵਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਥਾ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ।

ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸਬ-ਆਫਿਸ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ (ਬਠਿੰਡਾ) ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਖੇ ਮਹੀਨਾ ਫਰਵਰੀ ੨੦੧੬ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੨੧੧੫ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ।

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈਟ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਰਾਮਸਰ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ 5-5-2016